

T.C.
MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CAN TOPCU

141145202

İstanbul, Şubat 2017

T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

17.02.2017 tarihinde tezinin savunmasını yapan Can TOPCU'ya ait "Rusya ve Türkiye'nin İran İle İlişkilerinin İncelenmesi (Mahmud Ahmedinejad Dönemi 2005-2013)" başlıklı çalışma, Jürimiz Tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi Olarak **Oy Birliği/Oy Çokluğuyla** Kabul Edilmiştir.

Prof. Dr. Nazif GÜRDOĞAN
Başkan

Prof. Dr. Ertan EFEGİL
(Üye) Danışman

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
(Üye)

ŞEKİL ONAY SAYFASI

21.10.2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Aşağıda bilgileri bulunan lisansüstü öğrencinin tezi şekil yönünden tarafımda incelenmiş ve Enstitüye teslim edilmesi uygun bulunmuştur.

Cengül ÖRNEK Anabilim Dalı Başkanı
Adı-Soyadı
İmza

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

ADI SOYADI

ÖĞRENCİ NUMARASI

ANABİLİM DALI

PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMANI

TEZ BAŞLIĞI

SAVUNMA TARİHİ

e-posta

İç Kapak	☒ Var ☐ Yok
Tez Onay Sayfası	☒ Var ☐ Yok
Yemin	☒ Var ☐ Yok
Özet (Türkçe Başlık-Türkçe Özet/İngilizce Başlık-İngilizce Özet)	☒ Var ☐ Yok
İntihal Raporu	☒ Var ☐ Yok
Önsöz	☐ Var ☐ Yok
İçindekiler	☒ Var ☐ Yok
Kısaltmalar Listesi	☒ Var ☐ Yok
Tablolar Listesi (varsa)	☒ Tablo yok ☐ Uygun ☐ Uygun Değildir
Şekiller Listesi (varsa)	☒ Şekil yok ☐ Uygun ☐ Uygun Değildir
Ekler Listesi (varsa)	☒ Ek yok ☐ Uygun ☐ Uygun Değildir
Sayfa Genişliği	☒ Uygun ☐ Uygun Değildir
Yazı Tipi	☒ Uygun ☐ Uygun Değildir
Referans Kullanımı (şekilsel olarak)	☒ Uygun ☐ Uygun Değildir
Kaynakça (şekilsel olarak)	☒ Uygun ☐ Uygun Değildir
Özgeçmiş	☐ Var ☐ Yok

YEMİN METNİ

21/03/2017

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖMEMDE TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ" adlı çalışmanın, proje safhasından sonuçlanmasına kadar olan bütün süreçlerinde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımda yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin "Kaynakça"da gösterilenlerden oluştuğunu, "Kaynakça"da yer alan bu eserlerden metin içinde atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.

Öğrenci Numarası

141145202

Adı-Soyadı

CAN TOPCU

İmza

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

Can TOPCU

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye ile İran ikili ekonomik, siyasi ve güvenlik etkenleri dahilinde incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye ile İran arasında siyasi ilişkiler I.Dünya savaşı, Türkiye Cumhuriyetinin ilk yılları, II.Dünya Savaşı , soğuk savaş dönemi, İran İslam devrimi ve sonrası bir çok olay ile doğrudan etkilenmiştir ve bu süreçte ilişkilerde de çalkalanmalar meydana gelmiştir. Buna ek olarak Türkiye ve İran'ın sınır ihlalleri sorunu ve özellikle terör sorunu konusunda ilişkiler İran'in terör örgütlerine çoğu zaman mütama göstermesi ile gerilmiştir. İran'in özellikle Ahmedinejad döneminde artan dış politikada tehditkar yaklaşımı ve nükleer enerji sorunu konusunda da Birleşmiş Milletlerin aldığı ambargo ve yaptırım kararlarının Türkiye – İran ilişkilerine etkisi, her iki ülkenin de ticari çıkarlarını zedelemiştir. Son olarak Arap baharı ve Suriye meselesinde her iki ülkenin farklı bakış açıları ile olaya yaklaşımları Türkiye – İran ikili ilişkilerinin son dönemde gerilmesine sebebiyet vermiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Türkiye, Nükleer Enerji, Uranyum, Büyük Ortadoğu Projesi, ticari Protokoller, NABUCCO

AFTER THE END OF THE COLD WAR PERIOD TURKEY – IRAN RELATIONS

Can TOPCU

ABSTRACT

In this work, Turkey and Iran have been examined within the bilateral economic, political and security contexts. In this context, political relations between Turkiye and Iran were directly affected by World War I, the first years of the Republic of Turkey, the Second World War, the Cold War era, the Iranian Islamic Revolution and many other events, and in this process the relations have been stirred up. In addition, relations between Turkey and Iran on the issue of border violations and especially on the issue of terrorism have been strained as Iran has often interfered with terrorist organizations. The dangerous approach of Iran to the foreign policy, especially in the period of Ahmadinejad, and the effect of the United Nations' embargo and sanctions on Turkey – Iran relations on the nuclear energy problem have damaged the commercial interests of both countries. Finally, the approach of the two countries with different perspectives in the Arab Spring and the Syrian occasion has led to the recent tension between the Turkey-Iran bilateral relations.

Key Words: Iran, Turkey, Nuclear Energy, Uranium, Great Middle East Project, Commercial Protocols, NABUCCO.

Urkund Analysis Result

Analysed Document: Can TOPCU 2.docx (D25451958)
Submitted: 2017-02-02 12:31:00
Submitted By: seydaerdogmus@maltepe.edu.tr
Significance: 3 %

Sources included in the report:

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİKA AÇISINDAN 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE -İRAN İLİŞKİLERİ.pdf (D16242226)
serhat Tez Körfez birinci bölüm 10 MAYIS 2016.docx (D19867982)
POP VE TÜRKİYE.docx (D14344083)
mustafa sener tez_I.Bolum-yorumlar düzeltme-25 Eylül 2016.docx (D22087772)
Tez Körfez tez genel 13 MAYIS 2016.docx (D20016262)
Servet Bozkurt.docx (D21438174)
Servet Bozkurt.docx (D21438181)
en son word.pdf (D20915306)

Instances where selected sources appear:

40

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın her aşamasında desteğini esirgmeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr Ertan EFEGİL başta olmak üzere; Ardahan Üniversitesi'nin Kurucu Rektörü Değerli hemşerim Prof. Dr Ramazan KORKMAZ'a, Kıymetli hocam Prof. Dr Nazif GÜRDOĞAN'a ve Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümünün saygın akademisyenlerine, güler yüzlü, yardımsever personeline tüm içtenliğimle teşekkür ederim.

Ayrıca, eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	2

1. TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi.....	19
1.2. Cumhuriyet Dönemi.....	21
1.3.II. Dünya Savaşı Dönemi.....	22

2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM SİYASİ İLİŞKİLER

2.1.Rafsancani Dönemindeki Siyasi İlişkiler.....	28
2.2.Hatemi Dönemindeki Siyasi İlişkiler.....	35
2.3.Ahmedinejad Dönemindeki Siyasi İlişkiler.....	37
2.3.1. 2005 İran Devlet Başkanı Seçimleri.....	40
2.3.2.AK Parti'nin Ahmedinejad Dönemi İran Politikası.....	42
2.4.Türkiye - İran İlişkilerinde Arap Baharı'nın Etkisi.....	50
2.5.Ruhani Dönemindeki Siyasi İlişkiler.....	51

3. TİCARİ - EKONOMİK BOYUT

3.1.Ticari İlişkiler ve Ekonomi.....	54
--------------------------------------	----

4.ENERJİ BOYUTU

4.1.Enerji Alanındaki İşbirliği Çalışmaları.....	62
4.1.1 Enerji Hatları.....	66
4.1.1.1.Doğalgaz -Petrol İlişkisi.....	67
4.2. Nükleer Enerji Sorunu.....	71
4.2.1.İran'ın Nükleer Silahlanma Sorunu	71
4.2.2.İran'a Yönelik Yaptırımlar.....	77

5. GÜVENLİK BOYUTU

5.1.GÜVENLİK İLİŞKİLERİ.....	80
5.1.1. Teröre Karşı Güvenlik Sorunu	81
SONUÇ	85
KAYNAKLAR	92
ÖZGEÇMİŞ	99

KISALTMALAR

ABD :	Amerika Birleşik Devletleri
AKP :	Adalet ve Kalkınma Partisi
BDT :	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM :	Birleşmiş Milletler
BMGK :	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP :	Büyük Ortadoğu Projesi
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
CENTO :	Merkezi Antlaşma Teşkilâtı (Central Treaty Organisation)
CIA :	Merkezi Haberalma Ajansı (Amerikan)
DSP:	Demokratik Sol Parti
ECO :	Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization)
ECLA:	Economic Comission on Latin America
EIA:	Energy Information Administration
EPDK:	Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
ETKB:	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
GKRY:	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
NIOC:	National Iranian Oil Company
OAK :	Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
PJAK :	Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
PKK :	Kürdistan İşçi Partisi RP
SAVAK :	İran Gizli Polisi

SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
TEK:	Türkiye Elektrik Kurumu
SSCB :	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TÜPRAŞ:	Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
TSK :	Türk Silahlı Kuvvetleri
UAEK:	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1:Türkiye'nin sınır komşularından ithalatı (milyon \$)	56
Tablo 2: Ülke gruplarına göre yıllık ihracat.....	69

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Dünyada Ülkelerin İslam'a Göre Dağılışı (Sünni-Şii)	14
Şekil 2: 16. Yüzyıl Orta Doğu ve Ön Asya da Siyasi Durum	18
Şekil 3: İran Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları	41
Şekil 4: Türkiye'nin 2013-2014 Dönemi İhracatı.....	55
Şekil 5: Türkiye-İran arasında İmzalanan Ahmedinejad Dönemi Ticari Protokoller	56
Şekil 6: Türkiye-İran Dış Ticaret Hacmi (2001-2012)	57
Şekil 7: Petrol'ün Türkiye – İran Ticari İlişkilerindeki Yeri	59
Şekil 8: Türkiye'nin Doğalgaz İthalat Oranları	60
Şekil 9: 1990-2013 Yılları Arasında Türkiye'nin İran'dan Petrol İthalatı	68
Şekil 10: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İran'dan Doğalgaz İthalatı	68
Şekil 11: İran'da Bulunan Nükleer Tesisler	70
Şekil 12: İran Şahap Füzelere Menzilleri ve Kapsadıkları Alan	71

GİRİŞ

Türkiye ile İran arasındaki ikili ilişkiler, tarih boyunca gerek ortak kültürel geçmiş ve gerekse komşu olmanın verdiği bağımlı ilişkiler nedeniyle pozitif yönde seyretmiştir. Buna karşın İran İslam Devrimi, Soğuk Savaşın bitmesi, Körfez savaşı, Amerika'nın Irak'ı işgal etmesi, Türkiye'nin dönem dönem İsrail ile ilişkilerini geliştirmesi, PKK sorunu, sınır güvenliği ve sınır ihlalleri, Suriye iç savaşında, Füze Kalkanı meselesi gibi hususlar nedeniyle; İkili ilişkiler farklı değişkenlerden etkilenmiştir. Bu bağlamda tezin temel amacı, Ahmedinejad dönemine değinerek (2005-2013), bu süreçte ilişkilerin hangi etkenlerden etkilendiğini ve bu etkilerinin sonuçlarının neler olduğunu incelemektedir.

Ahmedinejad döneminde, Türk-İran arasındaki işbirliği gelişme gösterdi. Türkiye'nin enerji kaynaklarına yönelik talebindeki artışlar ve İran'ın geniş petrol ve doğal gaz kaynakları, iki ülke arasındaki işbirliğinin derinleşmesi için bir güç olmuştur. İran, Rusya'nın ardından Türkiye'ye doğalgaz tedarik eden ikinci konumdaki ülkedir. İran ayrıca Türkiye'ye önemli ham petrol ihraç etmektedir. Bununla birlikte, iki ülke arasındaki işbirliği düzeyi istenilen derecede değildir. Öte yandan Türkiye ve İran tarihsel olarak, yakın müttefik ve dost ülke olmaktan daha çok, rakip ülkeler durumundadır. Bazı ekonomik ve güvenlik menfaatleri uyuşurken, Ortadoğu'daki birçok alanda (Suriye ve Irak gibi) çıkarları çatışmaktadır. İki devletin temelde farklı siyasal kimlikleri (Sünni - Şii) ve ideolojileri (Kemalizm ve Humeyni anlayışı) mevcuttur.

Arap Baharı, Türkiye ile İran arasındaki siyasi ve ideolojik rekabeti daha belirgin hale getirmiştir. Tunus, Libya ve Mısır'daki otoriter rejimlerin yıkılmasıyla birlikte; Suriye, Yemen ve Bahreyn'deki iç ayaklanmalar, Ortadoğu'daki siyasi düzeni sarsmıştır. Türkiye ve İran, Ortadoğu'daki çıkarlarını hayata geçirmek için bölgede ortaya çıkabilecek "yeni düzeni" kendi çıkarları doğrultusunda yapılandırmaya gayret etmiştir.

Diğer taraftan İran'ın nükleer programı bağlamında, Türkiye, İran ve P5+1 (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi artı Almanya) arasında arabulucu rolü oynamaya çalışmıştır. Bu da ABD - Türkiye ilişkilerinde gerginlik ve ayrışma kaynağı olmuştur. Bununla birlikte, İran'ın nükleer programı konusunda ABD ile Türkiye arasındaki görüş farklılıkları, stratejik hedefler bağlamında değil, büyük oranda taktiksel düzeyde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin temel endişesi, İran'ın nükleer silah edinmesinin, Ortadoğu'da nükleer silahlanma yarışına yol açabileceği konusudur. Bu da, Türk hükümetinin kendi nükleer silah yeteneğini geliştirmeye yönelik çıkar içerisine girmesine neden olmaktadır.

Tabii ki Türkiye'nin nükleer enerji konusuna yaklaşımı, ABD'nin politikasına ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nın (NATO) üyelerinin Ortak Güvenlik ile ilgili Washington Antlaşması'nın V. Maddesi kapsamındaki taahhütte bulunmalarına bağlıdır. Türkiye, NATO'nun kendisinin ulusal güvenlik kaygılarını ciddiye aldığı sürece, mevcut nükleer silah edinmeme politikasını yeniden düşünmek durumunda kalmayacaktır. Bununla birlikte, Türkiye'nin ABD ve NATO'ya olan güveni sarsılırsa, Ankara, kendi nükleer caydırıcılığının sağlanması da dahil olmak üzere, kendi ulusal güvenliğini sağlamak için diğer seçenekleri incelemeye başlayacaktır. Bu nedenle, İttifak üyelerinin, V. Maddenin taahhüdünün inanılabilirliğini koruması kritik önem arz etmektedir.

Bu endişeleri haklı çıkarırcasına Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, İran dış politikasını radikal çıkışlar ve küresel güçlere yönelik tehditler üzerine temellendirmiştir. İran için birçok tehdit unsuru vardır ancak bunlardan bir kaç (ABD, İsrail – Siyonizm ve Batının çifte standartları) önem arz etmektedir. Tabii bu tehditlerin başında İran için hiç kuşkusuz ABD gelmektedir. Halihazırda Rusya ve ABD arasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ideolojik ve jeostratejik rekabet, 1991 yılına kadar süre gelmiştir. Bu durum göz önüne alındığında, Rusya ve İran'ın ulusal menfaatleri bir noktada örtüşmüştür. Bunun sonucunda Rusya ve İran'ın bir birlerine duyduğu ihtiyaç, daha da önemli bir hal almış ve stratejik bir partner olarak hareket etmelerinin önünü açmıştır.

Bu çalışmanın önemi ise, Türkiye'nin esas olarak dış politikada Birleşmiş Milletler ile birlikte hareket etme geleneğine karşın; Birleşmiş Milletlerin İran'a karşı almış oldukları yaptırım kararlarının Türkiye tarafınca zorlayıcı unsurlar nedeni ile uygulanamaması ve izlenen denge politikasının Türkiye için ortaya çıkardığı sonuçları noktasında görülmektedir. Türkiye, enerji, sınır güvenliği ve Kürt meselesi konularında İran ile birlikte hareket etmek zorundadır. Zira doğal gaz ve petrol konularında Türkiye'nin dışa bağımlılığı, İran sınırında yaşanan güvenlik sorununun ve iki ülke arasında ekonomik işbirliği anlaşmalarının varlığı, Birleşmiş Milletlerin İran'a yönelik yaptırım kararlarından Türkiye'nin çok daha fazla etkilenmesine yol açacaktır. Bu bağlamda, özellikle Ahmedinejad'ın dış politikada tehditkar yaklaşımı ve Türkiye'nin bu politikadan etkilenmesi gibi unsurlar çalışmanın önemini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye – İran ilişkileri uzun bir tarihsel süreci kapsamaktadır. Bu doğrultuda tezimizin ilk bölümünde de, Türkiye – İran ilişkilerinin tarihsel gelişimi üzerinde durulurken, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine kısaca değinilecektir. Buna karşın tezimizin temel sınırlılığı ve kapsamı Ahmedinejad dönemidir. Bu bağlamda Türkiye – İran ilişkilerinde ele alınan gelişmeler esas olarak 2005-2013 yıllarını kapsamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Türk – İran ilişkilerinin tarihsel arka planı özetlenmektedir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden bu yana değişen siyasal ve ekonomik şartların ikili ilişkileri nasıl ve ne şekilde etkilediği konusu üzerinde durulmuştur. Türk – İran ilişkilerinde, Soğuk Savaş dönemi, İslam Devrimi'nin Türkiye üzerindeki etkisi, Rafsancani ile olan ilişkiler ve Hatemi dönemi bağlamında ele alınacaktır.

İkinci bölümde ikili ilişkilerin siyasi boyutu incelenmekte ve bu bağlamda Birleşmiş Milletlerin İran'a uyguladığı yaptırımlar, küresel güçlerin İran ile olan ilişkilerinde Türkiye'nin rolü gibi unsurlar üzerinde durulmaktadır. Daha sonra ikili ilişkilerde dönüm noktasını oluşturan Ahmedinejad dönemine yer verilecek ve dış politikada Ahmedinejad döneminin etkileri analiz edilecektir.

Özellikle AK Parti'nin Ahmedinejad döneminde İran politikalarına yer verilerek ilişkiler Arap Baharı perspektifinden incelemeye alınacak ve bu bağlamda Suriye iç savaşına değinilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise daha evvel incelenen tarihi ve siyasal etkenlerden farklı olarak, ekonomik ilişkiler izah edilecektir. Bu bağlamda, öncelikle iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, ticari anlaşma ve protokoller ele alınacak, daha sonra ki bölümde bu iki ülke arasındaki enerji ilişkisi üzerinde durulacaktır. Son bölümde, ilişkilerin güvenlik boyutu analiz edilecektir. Bu bağlamda nükleer müzakereler, doğal gaz ve elektrik anlaşmaları, teröre karşı güvenlik zirvesi, nükleer silahlanma dönemi ve küresel güçler ve İran arasında yaşanan nükleer sorunun Türkiye'ye etkisi ele alınacaktır.

Bu tez çalışmasının konusunun belirlenme aşamasında, Yüksek Öğretim Başkanlığının Tez Merkezi'nin sayfasında; Türkiye ve İran ile ilgili şimdiye kadar yapılmış bütün tez çalışmaları gözden geçirilmiş, ancak bu ülkelerin bir arada bulunan bir tez çalışılmasının yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda bu konuda son dönemde yazılmış bazı tezlere değinmenin faydalı olduğu kanaatindeyim. İlk olarak; Emel Kahraman'ın hazırlamış olduğu ve "2000'li Yıllarda Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler" başlıklı Yüksek lisans çalışmasında, bizim de özellikle Ahmedinejad dönemini ele almamız dolayısıyla önem arz etmektedir. 2000'li yılların başı ile gelişmeye başlayan Türkiye-İran ilişkileri son Ahmedinejad döneminin son yıllarında özellikle dış politikadaki farklılaşma nedeniyle gerilime yol açmıştır. Zira Arap baharından Türkiye'nin etkin rolüne karşı İran'in çekimsiz ve Arap baharına karşı tavrı ve son olarak Suriye meselesinde ikili ilişkiler ekonomik anlamda zarar görmese politik anlamda gerilimin nedenleri olmuştur. Buna ek olarak; Hüsniye Asaroğlu'nun Türkiye – İran ilişkilerini yine 2000 ve sonrası dönemi dikkate alarak incelediği yüksek lisan tez çalışması da bizim tez konumuz ile yakından bağlantılıdır. Zira Özellikle 2005-2013 yılları arasını kapsayan süreçte İran'da Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Ahmedinejad döneminde ekonomik, güvenlik ilişkileri ve siyasal ilişkiler bu tez de incelenmektedir. Özcan Hazır'ın 2013 yılında hazırladığı

Ahmedinejad dönemini konu alan tez çalışmasında, Ahmedinejad döneminde gelişen ekonomik ilişkiler, siyasal gerilmeler ve Türkiye – İran sınırında yaşanan terör meseleleri temel alınmaktadır ve üzerinde böyle bir çalışmanın yapılmamış olması, bu tez çalışmasının seçilmesinin nedenlerinden biridir. Çalışmanın bundan sonra ki araştırmalara gerek son dönemde yaşanan Suriye ve Arap baharı meselelerinin ikili ilişkilere etkisi gerekse İran ile yaşanan enerji anlaşmalarının iki ülkenin gelişimine etkisinin analizi noktasında faydalı olacağı kanaati taşımaktayım.

Mevcut çalışma, tez yazım kurallarına uygun bir şekilde kaleme alınmıştır.

1. TARİHSEL ARKA PLAN

İran ve Türkiye, Ortadoğu bölgesinde, hem siyasi hem de ekonomik anlamda etkin rol oynayan ve bu politikalarında sürekli rekabet içerisinde bulunan iki devlettir. İran ve Türkiye arasındaki ikili ilişkiler tarihsel açıdan Osmanlı Safavi Hanedanlığından gelen ve yüzyılları bulan bir birikime sahiptir. Bu rekabeti etkileyen unsurlar ise şu şekilde sıralanabilir; iki ülkenin de jeopolitik olarak etkin bir konumda bulunmaları, ekonomik bağımsızlıklarını belirli ölçüde sağlamış olmaları, bölgelerindeki diğer komşu ülkelere önemli yatırımlar yapabilme potansiyelleri ve ihracat güçleri, nüfus ve kültürel zenginlikleri bakımından bölgenin iki gücü olmalarıdır (Erol, 2004). Jeopolitik olarak etkin bir konumda olan İran ve Türkiye, aynı zamanda da birbirlerine diğer coğrafyalara açılma konusunda bağımlı iki ülke konumundadırlar. Zira Türkiye için İran, Orta Asya'ya, İran için ise Türkiye, Avrupa'ya açılmanın yoludur.

İran ve Türkiye, tarih boyunca kültürel ve siyasi anlamda birbirlerini en çok etkileyen iki ülke konumunda olsalar bile, her iki ülkenin iç dinamikleri oldukça farklıdır. Bu farklılığın temel kaynağı ise, devlet yapılarının ve rejimlerinin farklı olmasıdır. Bu noktada İran, devlet kimliğinde, Şiiliği ve Fars kültürünü daha çok ön plana çıkarırken; Türkiye, Türk kültürü (Sünni – Laik) ile Keamalist anlayışı benimsemiştir. Bu kültürel farklılık, özellikle 1979 İran İslam Devrimi ile daha da gün yüzüne çıkmıştır. İran İslam Devrimi ve devam eden dönemde, Şii kültürü ve dini kurulların devlet yönetiminde etkiliğinin artması, böylece Şii inancının siyasallaşması iki ülke arasında gerginliğin tırmanmasına sebebiyet vermiştir (Gürkaş, 2006).

Bu bağlamda Türkiye ve İran arasında, özellikle İran İslam Devrimi sonrası dönemde gün yüzüne çıkan Şii – Sünni ayrımının kökleri, 16. ve 17. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Sünni İslam'ı; Safevi Hanedanlığının yönetimi altında olan İran coğrafyası da, Şii İslamı temsil etmekte

idi. İmparatorluk yolunda Batı da ilerlemeye devam eden Osmanlı Devleti için Safevi Hanedanlığı, Avrupalı devletler tarafından bir müttefik olarak görülmüş ve Osmanlı devletinin bütünlüğünü, Safevi Hanedanlığı üzerinden tehdit etmeye çalışmışlardır (Keskin, 2004).

Yukarıda da ifade edildiği üzere, I. Dünya Savaşı'na kadar, İran - Türkiye arasındaki siyasi rekabet, Şii - Sünni ayrımı ekseninde devam etmiştir. Buna karşın mezhepsel temelde yürütülen stratejik mücadele, I. Dünya Savaşı ile birlikte değişmeye başlamıştır. Osmanlı Devletinin yıkılması, Anadolu coğrafyasında laik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, İran'la daha sağlıklı ilişkilerin kurulmasına yardımcı olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'si, teokratik odaklı bir ülke olmanın ötesinde, Batı felsefesine dayalı Cumhuriyet rejimini benimsemiştir. Bu tercih Şii – Sünni temelli mezhepsel ve mezhep odaklı siyasal çekişmenin de sonunu getirmiştir (Saray, 1999). I. Dünya Savaşı'nın ardından, Pehlevi hanedanlığı da, İran da iktidarı ele geçirmiştir. Bu tarihten itibaren, Türkiye – İran ilişkilerinde, Fars - Türk kimlikleri, devlet yönetiminin ve dinamiklerinin odak noktası olmuştur. Devrimle birlikte İran'ın siyasal ve toplumsal yapısında meydana gelen köklü değişiklikler, beraberinde dış politika da bir takım farklılıkların yaşanmasına neden olmuştur. İran ve Türkiye ilişkilerinde ulus devletlerin ve modernleşmenin getirildiği yenilikler kapsamında devam etmiştir. Bu bağlamda Rıza Pehlevi'nin modernleşme sürecine katkısı ile Türkiye'nin Modernleşme çabaları, aynı döneme denk gelmektedir. Buna karşın 1979 İran İslam Devrimi, İran'da iç siyasi dinamiklerin değişmesine sebebiyet vermiştir. İran'da yaşanan eksen kayması ile İslam devlet yönetiminin temel odak noktası olmuştur.

1979 İslam Devrimi ile birlikte, tekrar teokratik bir devlet anlayışına bürünen ve Şii İslamı radikal bir şekilde uygulamaya başlayan İran ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler, bozulmaya başlamıştır (Altay, 1997). Bu tarihten itibaren, İran, Şii yorum odaklı İslam devlet yönetimini temel dinamiği haline getirmiş ve dini anlayışa dayalı dış politika ilkelerini benimsenmiştir (Calabrese, 1998).

Bu bağlamda İran İslam devri ile yönetime geçen Humeyni, Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikası nedeniyle dış politika da Rusya'dan uzan durmakta iken Türkiye'nin demokratik ve laik bir ülke olması ve Amerika'nın politika çizgisini sürdürmesi nedeniyle de Türkiye ile yakınlaşmamaktaydı. İran İslam Devrimi ile İran'da yeni anayasa kabul edilmiş ve Humeyni'nin tek adam rejimi başlamıştır. Bu rejim ile birlikte muhalefet kanadı yok edilmiş ve İran'ın iç dinamiklerinde İslam ve Amerikan karşıtlığı dinamizmi güçlenmiştir. Rafsancani dönemi ise Humeyni'nin tehditkar yaklaşımını biraz da olsa hafifletmiş fakat nükleer silah ve kitle imha silahlarının İran'da üretilmesi noktasından atılımları, İran'ın Batı gözünde terörist devlet algısını değiştirememiştir. Rafsancani döneminde Sovyet Rusya'nın dağılması İran'ın hem Rusya ile ilişkilerini değiştirmesi hem de Türkiye ile ilişkilerde yakınlaşması döneminin de başlangıcı olmuştur.

Ahmedinejad İran'ın dış politikası birkaç fark hariç Devrim sonrası Humeyni dönemini hatırlatmaktadır. Bu birkaç farklılık arasında en dikkati çeken şey ise, hiç kuşkusuz Arap ülkeleriyle olan ilişkilere dir. Humeyni dönemi İran'ında, birçok İslam ülkesinin rejimi meşru olarak görülmemiş ve bu ülkelere Devrimin ihraç edilmesi ilkesi benimsenmiştir. Ahmedinejad yönetimi ise, Humeyni'den farklı olarak, Batı karşısında daha iyi direnebilmek için İslam ülkeleri ile iyi ve yakın ilişki kurma eğilimi içerisinde olmuştur. Başka bir ifade ile yeni İran yönetiminin radikalleşme gündeminde ABD, AB ve İsrail öncelikli bir konuma sahiptir (Muran ve Gürkan, 2009).

Genel olarak, İran'ın dış politika yapımında "Pragmatizm" (Değişen koşullara bağlı olarak) ile İslami ideolojiye dayalı "idealizm" arasında gelgitler yaşanmakla birlikte İran rejimi, bir "Seküler Teokrasi"dir ve bu nedenle İran dış politika elitleri, tüm İslâmî söylemlerine rağmen, laik bir devlet gibi hareket edebilecek zihinsel araçlara, reel-politik dış politika davranışlarını meşrulaştırıcı söylemlere sahiptir. Bu açıdan, ideolojik ipotekle irrasyonel davrandıklarını düşünmek doğru değildir (Sarı, 2015). Türkiye ise, Cumhuriyet rejiminin temel yapı taşı olan laikliği benimsemeye devam ederek, teokrasiyi (dini anlayışa dayalı rejimi) tamamen dışlamış ve buna ek olarak devlet dinamiği olarak İslam'ı değil, çağdaş

medeniyetler seviyesini temel almıştır (Sinkaya, 2012). Türk dış politikasını belirleyen ilkelere baktığımızda genel anlamda Mustafa Kemal'in "Yurta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi ve Batıcılık üzerine temellendirildiğini ve değişen konjoktüre göre bir denge sağlanmaya çalışıldığını görmekteyiz. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın Türk dış politikası değerlendirmesine bakacak olursak bu durumun haklılığını ortaya koymaktadır.

Günümüz dış politikası hızlı değişimlerin ve bu noktada hızlı karar vermenin önemini arttıran ve politik çizgi belirlemenin çetrefilli olduğu yıllardır. Bu bağlamda ülkelerin temel bir politik izgi belirleyerek bu çizgide hareket etmeleri dünümüzün hızlı değişimde mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla günümüzde devletlerin her değıime doğru reaksiyonların verilmei ve bu değişimlerin doğru analiz edilmesi ülkelrin en temel politik uğraş noktasıdır. Bu olağanüstü değıişim süreci, farklı dış politika dinamiklerinin önemli kesişme noktalarından birinde yer alan Türkiye'nin temel dış politika konularını da şekillendirmektedir. Günümüzde küreselleşmenin yarattığı birçok fırsat çerçevesinde kalıcı barış umudunun daha canlı olması gerekirken, klasik güvenlik sorunlarının yanı sıra sıkça karşımıza çıkan terörizm, kitle imha silahlarının yayılması tehlikesi, sınır ötesi suç şebekelerinin faaliyetleri ve yasadışı göç gibi sorunlar bu ümidimizi gölgelemektedir. Türkiye'nin birçok açıdan merkezinde bulunduğu Afro-Avryasya coğrafyasın da bu fırsat ve risklerin en yoğun etkileşim içinde bulunduğu alan konumundadır. Hal böyle olunca, Türkiye'nin bölgede kararlı ve yapıcı bir dış siyaset takip etmesi daha da önemli hale gelmiştir. Zira tarih bize doğru adımların atılması ve mevcut potansiyelin layıkıyla değerlendirilmesi halinde bölgemizde barış içinde büyük medeniyetlerin yükseldiğini, ancak yapılacak yanlışların bedelinin ise tüm dünya için çok ağır olabildiğini göstermiştir.

Türkiye de bu anlayışla küresel değıişimlerin en yoğun şekilde hissedildiğı bölgesindeki gelişmeleri olumlu bir mecrada ilerletebilmek amacıyla dinamik ve vizyoner bir dış politika izlemektedir. Bu çerçevede çok boyutlu, sağduyulu, yapıcı, önalıcı, gerçekçi ve sorumlu bir dış siyaset uygulamak Türkiye'nin hem

ulusal hem uluslararası alandaki hedeflerine ulaşmasını mümkün kılacak en önemli araçlardan birisidir. Bu yaklaşım ve çabaların neticesinde Türkiye, bugün giderek artan olanak ve yetenekleriyle bölgesinde genişleyen bir barış ve refah çemberi kurmayı hedefleyen, istikrar ve güvenlik üreten, refahın, beşeri ilerlemenin ve kalıcı istikrarın önünü açacak bir düzenin kurulması yolunda ciddi çabalar harcayan, öncü bir ülke haline gelmiştir.

Türkiye'nin bu konuma gelmesi meşruiyet üzerine kurulu, dengeleri gözetip ve kendi güvenlik ve istikrarının bölgesinde de güvenlik ve istikrarın sağlanmasıyla teminat altında olacağını gören ilkelik tutumunun da sonucudur. Bu tutumunun ayrıntıları incelendiğinde hem komşularıyla, hem bölgesi ve ötesinde sürdürülebilir bir barış, güvenlik ve huzur ortamının yaratılmasına yönelik yoğun çabalar ve öncülük edilen önemli girişimler görülecektir.

Bu dış politika anlayışı sayesinde ki, Türkiye, bölgesinde insan haklarının, demokrasinin, hukukun üstünlüğünün ve sosyal adaletin güvencesini oluşturan ve bunların daha yaygın zemin bulmasını gözetip bir ülke olarak görülmektedir. Türkiye'nin köklü devlet ve demokrasi geleneği, tarih ve coğrafyadan kaynaklanan avantajları, genç ve eğitimli nüfusu, dinamik ekonomisi bu politikada başarılı olmasında anahtar role sahiptir. Birbirini tamamlayan çok sayıda siyasi, ekonomik, insani ve kültürel öğenin seferber edilmesiyle yürütülen Türk dış politikasının ilgi alanı da küresel ölçektir ve her biri son derece önemli olan çok sayıda konuyla ilgilenmektedir.

Bu çerçevede Türkiye, iki yüz seneden bu yana devam eden ve Cumhuriyetin ilanıyla somutlaşan çağdaş uygarlık seviyesini yakalama çabasının önemli bir aşaması olan Avrupa Birliği'ne tam üyelik, yolunda kararlılığını korumakta, giderek genişleyen NATO'nun dünya barışına yapacağı daha çok önemli hizmetler bulunduğu bilinciyle müttefiklik ruhu her zaman canlı tutulmasını hassasiyetle gözetmektedir. Diğer taraftan Türkiye, büyük önem atfettiği Transatlantik ilişkiler çerçevesinde hem ABD hem de Avrupa ülkeleriyle

ilişkilerini kuvvetlendirmekte; her biriyle yakın ilişkileri, ayrıca tarihi ve kültürel bağlarının bulunduğu Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Güney Kafkasya, Güney Asya ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini daha da geliştirmektedir. Bu Keza küreselleşmenin etkisiyle mesafelerin artık giderek önemsizleştiği dünyamızda Sahraaltı Afrika, Latin Amerika ve Asya-Pasifik bölgelerine yönelik açılımlarını derinleştirmekte ve birçok yükselen güce evsahipliği yapan bu bölge ülkeleriyle somut işbirliğine dayalı yakın ilişkiler geliştirmektedir.

Ülkemizin dış politikası, bir yandan ikili ve bölgesel ilişkilerin geliştirirken, diğer yandan geliştirilen bu ilişkilerin yaratacağı sinerji ile küresel barış, istikrar ve güvenliği sağlamayı da hedeflemektedir. Bu çerçevede küresel ölçekli sorunların ancak küresel ölçekte işbirliğiyle çözülmesinin mümkün olduğunun bilincinde olan Türkiye, bu işbirliğinin en geniş katılımı ve en sağlam meşruiyet zemininde gerçekleştirildiği yegâne evrensel forum olan Birleşmiş Milletler bünyesinde de etkin bir diplomasi sergilemektedir. Nitekim üstüne düşen bu medeni sorumluluğu daha iyi yerine getirmek üzere Türkiye, son defa 2009-2010 döneminde üyesi olduğu BM Güvenlik Konseyi'ne 2015-2016 döneminde yeniden seçilebilmek için aday olmuştur. Diğer taraftan, güvenlik ve kalkınma arasındaki doğrudan ilişkinin bilinci içinde küresel kalkınma diplomasisinde de aktif bir rol üstlenen Türkiye, En Az Gelişmiş Ülkeler için her on yılda bir düzenlenen BM Zirvesine 9-13 Mayıs 2011 tarihlerinde, İstanbul'da evsahipliği yapmış ve kabul edilen eylem planına katkı sağlamıştır.

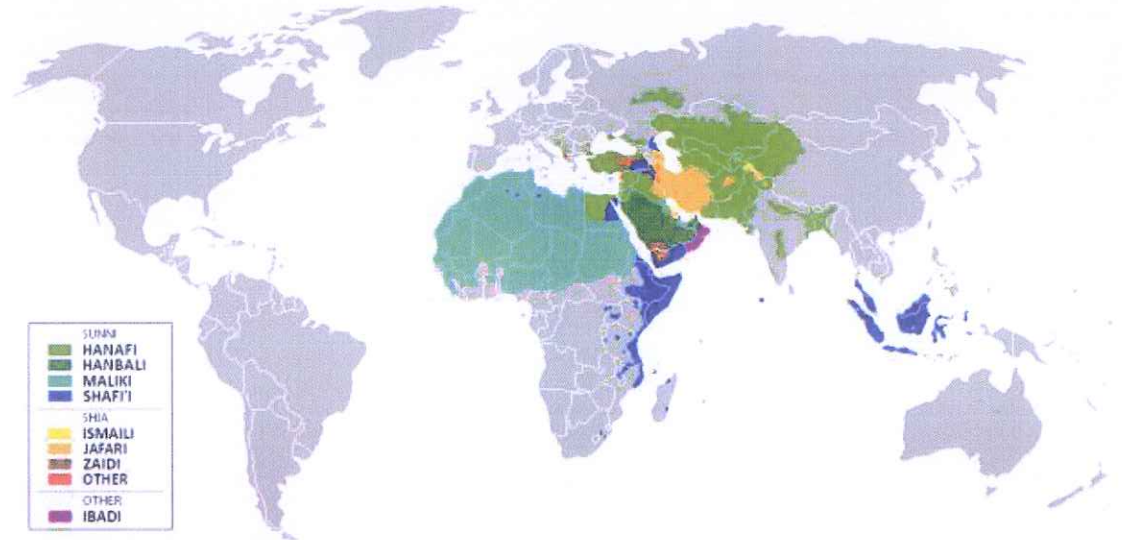
Bir başka deyişle, küresel ölçekte kalıcı barış için siyasi istikrar, ekonomik refah ve kültürel uyum sacayağının her zaman güçlendirilmesi gerektiğinin farkında olan Türkiye, tüm ülkelerle siyasi diyalogunu ilerletirken, ekonomik ve ticari alanda daima yeni işbirliği imkânlarını araştırmakta ve geliştirmekte olan ülkelere dış yardımlarını artırmakta; enerji alanında önemli bir merkez ve geçiş güzergâhı haline gelirken, küresel yönetim arayışlarına yeni bir soluk getiren G-20 gibi zeminlerde faal çalışmalarda bulunmakta; medeniyetler çatışması senaryolarına bugüne kadarki en güçlü yanıtı teşkil Medeniyetler İttifakı bünyesinde farklı inanç

ve kültür sistemleri arasındaki karşılıklı anlayış ve ortak değerleri güçlendiren tüm çabalarda aktif rol oynamaktadır.

Diğer yandan Türkiye son yıllarda dış politikasına, esasen mevcut uluslararası ilişkiler vizyonunu tamamlayan nispeten yeni bir boyut eklemiş, üçüncü ülkelerin gerek kendi içlerindeki gerek aralarındaki sorunların çözümünde kolaylaştırıcı ve uzlaştırıcı roller üstlenmeye başlamıştır. Nitekim lkeler arasındaki ilişkilere çok sayıdaki karmaşık sorunlar merceğinden değil, kazan-kazan ilkesine dayalı işbirliğini ve dostlukları geliştirici fırsatlar ve girişimler optiğinden bakan Türkiye uyuşmazlıkların çözümü ve arabuluculuk konularında eskiye kıyasla çok daha faal bir performans sergilemektedir.

Neticede Türkiye dış siyasetini Ulu nder Mustafa Kemal Atatürk'n "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi temelinde, geniş ve yapıcı bir vizyonla ve sahip olduğu tüm imknlerden azami surette yararlanarak hayata geçirmekte, gerek ulusal çıkarlarının korunması gerek insanlığın ortak yararına katkıda bulunulması amacıyla çabalarını bundan sonra da aynı kararlılıkla yürütecektir.

Şekil 1: Dünyada Ülkelerin İslam'a Göre Dağılışı (Sünni-Şii)

Kaynak: http://www.islamansiklopedisi.org/index.php?title=D%C3%BCnyadaki_M%C3%BCsl%C3%BCman_N%C3%BCfus (Son erişim tarihi: 26.10.2016)

1979 İslam Devrimi lideri olan Humeyni'nin 1989 yılındaki ölümü ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Humeyni ile birlikte, sadece İran-Türkiye ilişkileri gerilmemiş, ayrıca İran-Irak savaşı patlak vermiş ve AB ile ABD tarafından İran'a ambargo uygulanmıştır (Aras, 1996). Humeyni'nin ölmesi ile birlikte İran'da yeni Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani olmuştur. Humeyni ile zayıflayan dış ilişkiler ve yalnızlaşan İran, Haşimi Rafsancani dönemi ile birlikte, daha ılımlı bir politika izlemeye başlamıştır. Türkiye ve diğer ülkeler tarafından Haşimi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi olumlu karşılanmıştır. Ancak "rehberlik" makamına seçilen dini lider Ali Hamaney'in, Humeyni'nin radikal politikalarının izinden gitmesi İran'da iki başlı bir yönetim anlayışına neden olmuştur (Bayır, 2002).

Bu noktada Türkiye ile İran'ın ikili ilişkilerde dış politika da dönemsel olarak belirlenen stratejiler bulunmaktadır. Zira İran'ın Türkiye ile çıkar çatışması yaşadığı durumlarda terörü faktörünü gündeme getirmesi hemen hemen kaçınılmazdır. Buna karşın Türkiye'nin İran ile çıkarlarının çatışması ve bölgesel rekabetin yaşanması bağlamında Amerika Birleşik Devletleri ile olan stratejik müttefik olması kozunu İran'a karşı kullanması söz konusudur. Her iki ülkede Orta Doğu'da önemli aktörlerdir. Bu nedenle nüfuzları diğer ülkeleri de etkilemektedir. Özellikle İran İslam Devrimi ile İran'ın Amerika'ya ve Batı'ya karşı tutumu Türkiye'nin Ortadoğuda bir rol model devlet olma arzusunu arttırmakta ve bu noktada bölgesel dış politikada etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. Türkiye - İran ilişkilerinin temel stratejik unsurlarından biri de Türkiye'nin enerji bağımlılığından kaynaklanmaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye'in komşu ülkeler arasında Doğal gazın büyük bir bölümünü Rusya'dan almakta iken İran'ın Türkiye'ye doğal gaz ihracatındaki oran da yüzde otuzlar civarında seyretmektedir. Yine petrol hususu Türkiye'nin dışa bağımlı olduğu Vbir diğer noktadır. Burada da Türkiye'nin petrol ithalatından ilk sıra İran'a aittir. Dolayısıyla ikili ilişkilerde yaşanan kriz Türkiye'nin enerji noktasından sorun yaşama ihtimalini de bereberinde getirmektedir. Görüldüğü üzere İran-Türkiye ilişkileri bölgede iki nüfuz sahibi stratejik hamlelerine sahne olmaktadır.

Daha öncede ifade edildiği üzere, İran ve Türkiye, Ortadoğu coğrafyasında bir çok devlet kurmuş ve sürekli rekabet ve buna karşın özellikle ekonomik ve siyasi açıdan birbirlerine bağılılık içinde yaşamış iki uygarlıktır. Bu iki uygarlığın da kökenleri, Orta Asya ve Ortadoğu'da etkinlik kurabilecek kadar köklüdür. Türkiye, demokrasi bilincini hem Avrupalı hem de Asyalı kültür kimliğini; İran ise Şii İslam'ını ve teokrasiyi ön plana çıkarmaktadır (Armağanoğlu, 1993).

İki ülkenin karşı karşıya gelmesi, yakın tarihli bir ilişki olmayıp, çok uzun bir zamana yayılmıştır. İki ülke, Orta Asya'da Türklerin Horasan bölgesinde yaşadığı ve o dönemlerde "Turhan" adı verilen Türk ülkesi dönemlerinden beri sürekli bir komşuluk ilişkisi içerisinde (Saray, 1996). Türk Devleti ile İran Devleti arasında bilinen ilk çekişme ise, Büyük Hun İmparatorluğu dönemine rastlamaktadır. Buna karşın Hun İmparatorluklarının parçalanması ile birlikte, Türklerin büyük bir bölümü, Orta Asya ve Ön Asya İçlerine göç etmişlerdir. Türklerin bu ilerleyişi, o dönemde Ön Asya'da etkin olan İran devletleri Medler ve Sasanileri olumsuz yönde etkilemiştir (Gürkaş, 2004). Türklerin bu ilerleyişinden sonra, Ön Asya, Türkler ile İran devletleri arasında yüzyıla yakın bir süre çekişmelere sahne olmuştur. Hatta, MS 448 yılından sonra, İran devletleri, Türklere vergi vermek zorunda kalmışlardır (Saray, 1996).

Sasanilerin Batıda Bizans ordularına yenilmesini fırsat bilen Müslüman Araplar da, bu coğrafyada etkin rol oynamaya başlamışlardır. 641 tarihli Nihavend Savaşı ile birlikte coğrafyaya giren Müslüman Araplar, İslami anlayışın bilgede yayılmasında da etkili olmuşlardır. Bu tarihten itibaren oldukça köklü olan Med ve Sasani kültürü, zamanla yerini İran'ın İslam orduları tarafından fethedilmesi üzerine İslam kültürüne bırakmıştır. İslam orduları, Med ve Sasani devletlerini fethetmekle kalmayıp, Ziyad İbn-i Salih önderliğinde Orta Asya da Ceyhun nehri yakınlarına kadar gelmişlerdir. Bu coğrafyada Türkler ile birlikte hareket eden İslam orduları Çinliler ile savaşmış ve 751 yılında Talas nehri civarında Çin kuvvetlerini yenilgiye uğratmışlardır. Talas'da yaşanan bu savaş Orta Asya'da Türklerin İslam kültürü ile etkileşime geçmesini sağlamıştır (Saray, 1996).

"Müslüman Arap Ordularının gelişi ile İslamiyet'i kabul eden İran, Abbasilerin yıkılmasından sonra (X. yüzyılın sonlarında) Gazneli Müslüman Türk Devleti'nin idaresine geçmiştir. İran'daki Gazneli Türk hâkimiyet, 1040'dan itibaren Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuz Türklerinin eline geçmiştir. Bu tarihten sonra Türkler bu topraklardan daha da ilerleyerek açık denizlere açılma fırsatını ellerine geçirmişlerdir. Selçuklular zamanında Türkler İran'ı yalnızca idare etmekle kalmamış, aynı zamanda kitleler halinde bu ülkeye gelip yerleşmişlerdir. Bu yerleşmeden sonra İran yarı yarıya Türk nüfusuna sahip bir bölge haline gelmiştir. Bu dönemde İslamiyet İran'a iyice yerleşmiştir. Bununla beraber, 13'üncü yüzyıldaki Moğol istilası döneminde Türklerin ve İslam'ın hem maddi hem de manevi anlamda büyük yara aldığı söylenebilir. Bütün bu tahribatın haricinde Moğolların Şiiliği koruması, bu mezhebin hayat bulmasının önünü açmıştır. Bu dönemde İran'da Moğolların hâkimiyetinden sonra Karakoyunlular ve Akkoyunlular Devletleri kurulmuştur" (Kahraman, 2013).

10. yüzyıldan sonraki dönemlerde İran, Gazneli Türk Müslümanların kontrolü altına geçmiştir. 1040 tarihi ile birlikte, Gazneli Türk Müslüman hakimiyeti sona ermiş aynı bölgede Selçuklu hakimiyeti kurulmuştur. Türklerin kendilerini bu topraklarda iyice kabul ettirmelerinden sonra, daha da iç bölgelere ilerleyerek açık denizlere ulaşma imkanına sahip olmuşlardır. 13. yüzyıl, hem Türk halkı hem de İslamiyet için ağır yaraların alındığı bir dönem olmuştur. Bunun temel nedeni, 13.yüzyıl itibariyle, Ön Asya topraklarına,hatta Anadolu'nun içlerine kadar yaşanan Moğol istilasıdır. 13. yüzyıl itibariyle İran toprakları üzerinde hakimiyetleri yıkılan Türklerin yerine Moğollar yerleşmiştir (Gürkaş, 2007).

Bu iki devlet arasında yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Bunun temel nedeni ise, bu iki devletin, Müslüman olmalarına karşın, Müslümanlığı farklı yorumlamalarıdır (Veliev, 2005). Ancak Karakoyunlular, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu Anadolu bölgesinde merkezi Van/Erçiş olan bir Türkmen devleti kurmuşlardır. Karakoyunlu Devletine Akkoyunlular tarafından son verilmiştir (Veliev, 2005). Karakoyunluların devlet yapısına son vererek Doğu Anadolu ve İran topraklarına yerleşen bir Türkmen devleti olan Akkoyunlu devleti (1469),

yine bir Türk boyu olan Safevi devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır (Keskin, 2004).

Şekil 2: 16. Yüzyıl Orta Doğu ve Ön Asya da Siyasi Durum

Kaynak: <http://kozbon.com/osmanli-safevi-iliskileri>

(Son erişim tarihi: 26.10.2016)

1.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Safeviler ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler genellikle bölgesel güç olma münasebetleri, sınır anlaşmazlıkları ve mezhepsel çatışmalar şeklinde geçmiştir (Sümer, 1992). Safevi Devleti, Şah İsmail öncülüğünde, Şii yorumun yayılması için çabalarken; Osmanlı, Sünni İslam'ın temsilcisi olarak görünmenin ötesinde, tüm İslam inancına sahip halkların ortak birleştirici noktası olmayı hedeflemiştir. Teokrasi rejimiyle yönetilen bu iki devlet arasındaki sorunların temel kaynağı, farklı mezhepsel anlayışlarıdır (Kılıç, 2001). 1299 yılında kurulan Osmanlı Devleti'nin temel gayesi, Batıda ilerlemek ve bu noktada Bizans'ı fethederek, Avrupanın içlerine doğru yayılmaktı. Doğuda ise, yayılmacı ve yıkıcı politika güden Şah Timur, düşman olarak belirlenirken; ikinci tehlike ise, Akkoyunlular olarak tespit edilmiştir. Safeviler ise, Osmanlı devleti için Doğuda üçüncü bir tehdit unsurunu teşkil etmekte idi. Bu yüzyılda Türkmen beyleri ile Osmanlı devleti, özellikle Hıristiyan topluluklarına karşı bir ittifak anlaşması içine girmişlerdir. Buna ilişkin olarak, İran topraklarında kurulmuş olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri, Osmanlı Devletinin Anadolu'daki etkinliğini kırmak için Hıristiyan devletleri ile işbirliği içerisinde olmuşlardır. Zira 1473 tarihinde, Akkoyunlu devletinin Venedikliler ile yaptığı ittifak nedeniyle, Osmanlı devleti, Akkoyunlu devleti ile Otlukbeli Savaşını yapmış, ancak Osmanlı devleti, savaşı fiilen kazanmasına rağmen, dış dinamiklerin etkisi ve Osmanlı'nın Müslüman devletlerle savaşmadığı yönündeki imajının tamamen yok olmaması için Akkoyunlu devlete son vermemiştir (Tansel, 1999). Osmanlı devleti, Otlukbeli Savaşı ile, doğuda İran yönetimi ile doğrudan karşı karşıya kalmıştır. Safevi devleti, Şii inancını, radikal ve yayılmacı bir şekilde uygulamış ve bu durum İslam dünyasının liderliğine soyunmak isteyen Osmanlı devleti için bir tehdit unsuru haline gelmiştir (Sümer,1992).

Safevi devletinin yayılmacı Şii politikası izlemesi üzerine, Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında 1514'te Çaldıran'da bir meydan savaşı yaşanmıştır. Osmanlı

devleti, Çaldıran Savaşında Safevi devletini ağır bir yenilgiye uğratmış ve bu sayade yayılmacı Şii propagandasını engellemiştir (Durmuş, 2005). İran topraklarında Safevi Hanedanlığı, Çaldıran Savaşından sonra yaklaşık 200 yıl daha devam etmiştir. Zamanla İran topraklarında Hanedanlar değişse de, 20. yüzyıl itibariyle İran Pehlevi Hanedanlığı tarafından idare edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur.

Görüldüğü üzere, 20. yüzyıla kadar Türk ve İran ilişkileri, Şii-Sünni çatışması ve yayılması etrafında şekillenmiştir. Buna karşın I. Dünya Savaşının ardından, mezhepsel teokratik devlet yapısını benimseyen Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Cumhuriyet rejimi kurulmuştur. İran da ise, Rıza Şah, teokratik temelli devlet yapısı yerine, demokratik devlet anlayışını benimsemiştir. Bu değişiklikler ve benimsenen yeni devlet anlayışları, tarih boyunca devam eden Sünni - Şii çekişmesini de bertaraf etmiştir (Çetinkaya, 2003). İran toprakları üzerinde I. Dünya Savaşı sonrası Pehlevi Hanedanlığı iktidarı ele geçirmiştir ve devlet yapısında yer alan Şii İslam düşüncesi yerini, modernliğe ve ulus-devlet anlayışına bırakmıştır. Kısa sürede iki ülke arasında diplomatik ilişkiler geliştirilmiştir (Sander, 1998). Zira İran'ın, Türkiye'de yaşanan Kurtuluş Savaşı mücadelesinde 28.06.1921 tarihinde sefaret heyeti aracılığı ile Türkiye'ye verdiği dostluk mesajları ve konsolosluk açma çabaları, bu ilişkilerin pozitif yönde ilerlemesi noktasında bir başlangıç olmuştur (Çetinkaya, 2003). İki ülke, iç politikada modernleşme sürecine girmiş iken, dış politika da ortak bir çizgi belirlenmiştir. Bu noktada hem İran'ın hem Türkiye'nin dış politikasında, komşu ülkelerle sıfır sorun ve istilacı güçlerin bertaraf edilmesi görüşüne öncelik verilmiştir (Efegil, 2003). Dış politikada iyi ilişkiler, amacı 1921 yılında uluslararası anlamda da meyvesini vermiştir. Özellikle Sovyetlerin yoğun çabası ile Afganistan, İran ve Türkiye arasında imzalanan ikili anlaşmalar bu politikanın göstergesidir.

1.1.2. Cumhuriyet Dönemi

I. Dünya Savaşının sonrasında, Türkiye, tüm komşu ülkeleri ile dostluk ilişkisi kurmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda İran ile de ilişkiler, dostluk çerçevesinde gelişmeye başlamıştır. Tüm bunlara karşın, İlerleyen yıllarda İran'ın bölücü gruplara silah desteği sağlaması ve siyasi açıdan da desteklemesi, ilişkilerdeki en endişe verici nokta olarak Ankara'nın gündeminde kalmaya devam etmiştir. Nitekim, Şeyh Sait İsyanı, Türkiye ve İran'ın etnik gruplara bakışını farklı açılardan etkilemiştir. İsyandan önce sınırdaki kürt aşiretlere olumlu düşüncelere sahip olan Türkiye'nin, isyandan sonra bu fikri tamamen değiştirmiştir. İran ise, Şeyh Sait isyanından sonra, bölgedeki aşiretlere isyan öncesine göre olumlu bakmaya başlamıştır. Şeyh Sait isyanı sırasında pervasızca hareket eden bazı aşiretler, Türkiye'nin hâkimiyetini tanımadıklarını ilan etmişlerdir. Türk askerî birlikleri ile mücadele edemeyecek kadar güçsüz olmalarına rağmen, arazinin dağlık olmasından yararlanan isyancı Kürt gruplar, İran sınırını ihlal ederek rahatça izlerini kaybettirebiliyorlardı. İran hükümeti, Türkiye'nin tüm uyarılarına rağmen isyancı gruplara karşı Türkiye'nin istediği şekilde müdahale etmemiş ve bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. İran, Türkiye'den gelen Kürt kökenli göçmenlere kapısını açmış ve sınırda yerleşmelerine izin vermiştir (Polat, 2010).

Türkiye ve İran arasında sınırda çıkan çatışmaların bir sona erdirilmesi için 22 Nisan 1926 tarihinde Güvenlik ve Dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın en önemli getirisi, güvenlik sorununu çözmekle birlikte, ekonomik ve kültürel faaliyetlerin artırılması olmuştur (Oran, 2001). Şah Ahmet Pehlevi, sınır sorunlarının çözülmesinden sonra, sık sık Ankara'yı ziyaret etmiş ve kendisine Atatürk'ün modernlik anlayışını örnek aldığını dile getirmiştir.

Cumhuriyet Arşivlerine göre; Türkiye ve İran arasındaki sınır çatışmaları Dostluk Anlaşmasına rağmen bir süre daha devam etmiştir. Buna örnek olarak 60 kadar İran vatandaşının Saray kazasında halkın bin kadar koyununu çalması vakiası

veya 1928'e kadar hudut tecavüzleri, 1943 yılında Şeyh Abdülkadir'in hırsızlık suçu işlemesi örnek verilebilir.

1.1.3. II. Dünya Savaşı Dönemi

I. Dünya Savaşının bitmesi ve akabinde başlatılan Kurtuluş Savaşı mücadelesinin kazanılması ile Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ve yeni bir rejim ile Anadolu'da doğan Türkiye Cumhuriyeti eksenini Batı olarak belirlemiş ve bu doğrultuda Atatürk önderliğinde modernleşme yolunu seçmiştir. Bu süreçte "Yurta Sulh Cihanda Sulh" anlayışı ile hareket eden Türkiye Cumhuriyeti, komşuları ile yeni ve güçlü ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda; İran ve Türkiye 22 Nisan 1926 tarihli Güvenlik ve Dostluk anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmanın temelinde her iki ülkenin sınır güvenliğinin sağlanması yatmaktadır (Gündoğan, 2003). Türkiye -İran ilişkileri 1925 sonrası özellikle Kürt sorunu ve Ermeni hareketliliğine karşı İran'ın güçlü tepki göstermemesi olarak ilişkilere yansımıştır. Buna karşın 1934 yılında her iki ülkenin ilişkileri şah'ın Türkiye ziyareti ile normalleşmeye başlamıştır (Çetinkaya, 2003).

Türkiye Sadabat Paktı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Doğulu devletlerle de aynı ilişkiyi kurma girişiminde bulunduğu zaman Türkiye'nin en ciddi iş birliği yaptığı ülke İran olmuştur. Türkiye'yi doğulu devletlerle bir pakt çerçevesi içerisinde ilişkiler kurmaya sevk eden olay, İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşistan'a karşı giriştiği mücadele olmuştur. Buna mukabil Türkiye, İran ve Irak, 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir anlaşma imzalamışlardır. Buna daha sonra Afganistan'da dâhil olmuştur. Temelleri Cenevre'de atılan bu anlaşma, daha sonra Sadabat Paktı'nın gerçekleşmesi için bir temel oluşturmuştur. Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında 08 Temmuz 1937'de imzalanan Sadabat Paktı, bu dört devlet arasında içişlerine müdahaleyi yasaklayan, sınırların dokunulmazlığın ilişkin uluslar arası anlaşmazlık olursa, aralarında karşılıklı görüşmeyi öngören bir belge niteliğindedir. Yabancı gazeteler, bu pakıtı, "Yeni Doğu Pakıtı" olarak nitelemiş ve önemini vurgulamışlardır. Atatürk o dönemde, bu paktın sadece dört devletle sınırlı kalmamasını arzu etmişti" (Kahraman, 2013).

İkinci Dünya Savaşı öncesi Kuzey Afrika ve Sahra'nın siyasî durumu şu şekildedir: Mısır ve Sudan'ın doğusu İngiltere'nin, Sudan'ın batısı ve Fransız Sahrası, Fransa'nın, Libya İtalya'nın ve Rio de Orio Bölgesi de İspanya'nın egemenliği altındaydı (Albayrak, 2005). Savaşın ilerlemesi ile birlikte tüm bu alanlar Alman ve İtalyan zırhlı birliklerince kuşatıldığından Sovyetler Birliğine yardım noktasında kullanılması olanaksızlaşmış ve geriye bir tek Basra Körfezi ve İran üzerinden yardım yapılma şansı kalmıştır. İran açısından bakıldığında ise; Suriye ve Irak'ın müttefiklerce işgali düşüncesi ülkede endişe yaratmış, bu durum İran'ın Almanya ile yakınlığının artmasına neden olmuştur (Kara, 2010). İran'ın işgaline zemin hazırlayan bir başka gelişme ise Japonya'nın Endonezya'yı işgali ve bu ülkede bulunan petrol rezervlerini ele geçirmesi sonucunda, müttefiklerin Orta Doğu'da savaş makinelerini yürütebilmeleri için en önemli petrol rezervlerinin, İran petroleri haline gelmiş olmasıdır (Nurimand, 1968).

Bu dönemde uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler, II. Dünya Savaşı'na zemin hazırlamıştır (Torun, 2002). 1939 yılında Türkiye statükocu devletlerden İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalamasına rağmen; II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih edince, müttefik devletlerin gözünde güvenilirliğini sarsıntıya uğratmıştır (Çufalı, 2005). II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Türk dış politikasında, SSCB'nin Türkiye'yi tehdit etmeye başlaması, dış politikada temel sorun haline gelmiştir. SSCB'nin tehdit olarak algılanması, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde Batı'ya aşırı bağımlı hale gelmesine neden olmuştur (Arı, 2007).

İsmet İnönü, uluslararası gelişmeler karşısında sürekli değişken politikalar izlemiştir. Bunun temel nedeni ise; bu dönemde Türkiye için bağımsız hareket edebilme olanağının bulunmasıdır (Sunay, 2007). Özellikle ülkenin savunması için Batı ülkelerinin silah talebi doğrultusunda gereken silahları göndermelerine karşın, silahların yetersiz olduğu ileri sürülmüş ve her ne kadar Batı yanlısı tutum gösterme eğilimine girilmişse de, savaşa girmemek için oldukça farklı ve çelişkili stratejiler geliştirilmiştir (Oran, 2002). İnönü dönemi dış politika uygulamalarının temelleri, Atatürk'ün oluşturduğu dış politika ilkelerine dayanmaktadır. Atatürk

döneminde imzalanan dostluk anlaşmaları, II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin savaş dışı kalmasında etkili olmuştur (Yılmaz, 2006).

İsmet İnönü dönemi dış politika uygulamalarının, Atatürk dönemi dış politika uygulamaları ile benzer bir başka yönü de, Ortadoğu ülkelerinden uzaklaşmak olarak gösterilmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Türk dış politikasında Batılılaşma ve Batılı kurumlara dâhil olma çabaları, Türkiye'nin Batı bloğuna daha da yakınlaşmasını sağlamıştır. Bu durumun temel nedeni ise, Sovyet Rusya'nın dış politikalarında Türkiye'yi tehdit edici tavırlar ortaya koymasındır. Bunlara ek olarak Ortadoğu devletlerinin de henüz bağımsızlıklarını kazanamamış olmaları da, Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini engelleyen diğer bir etkidir (Sunay, 2007).

2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM SİYASİ İLİŞKİLER

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türk-İran ilişkileri özellikle Musaddık döneminde İran milliyetçiliğinin de etkisiyle kötü bir gidişata sahne olmuştur. Bu dönemde, yabancılara sağlanan imtiyazları eleştiren ve kötü bir durumda olan İran ekonomisini baz alarak hareket eden Tudeh Partisi, petrol sektörünü millileştirerek yabancı sermayeyle savaşmış ve bu durum Türkiye tarafından Sovyet Rusya'ya avantaj sağladığı gerekçesiyle tepkiyle karşılanmıştır. 1953'te Musaddık'ın Amerikan-İngiliz ortak darbesiyle devrilmesinden sonra, Türkiye ve İran Arap milliyetçiliği ile komünizme karşı Batı ekseninde yer almışlardır. 1955'te İran, Irak, Türkiye, Pakistan ve İngiltere arasında Bağdat Paktı imzalanmış, 1959'da Irak'ın ayrılmasına kadar da Ortadoğu'da saflar belirgin durumda kalmıştır. 50'li yıllarda her iki ülke de, Batı ile ilişkilerine odaklanmış ve jeostratejik konumlarının sağlamış olduğu avantajı Batı'nın da desteği ile Sovyetler üzerinde etkili bir şekilde kullanmışlardır.

Ancak 1965'te Kıbrıs meselesiyle birlikte, Türkiye tek boyutlu dış politika uygulamalarının kendisini uzun vadede yalnızlaştırdığını anlamış ve bölgesinde bir denge unsuru olarak etkin olmayı tercih etmiştir. Irak ile mücadelesinde Kuzey Irak'taki Kürtleri Bağdat'a karşı destekleyen İran, Türkiye'yi rahatsız etmiş ve 1968'de İngilizlerin Basra Körfezi'nden çekilmesiyle İran'ın ABD destekli yükselişi, Türkiye'yi yeni dış politika yönelmelerine itmiştir.

1973 Arap-İsrail Savaşı ve 1974 Kıbrıs Harekatı ise bu süreci hızlandırmıştır. Bu dönemde ekonomik sıkıntılar çeken Türkiye, karşısında 73 Petrol Krizi ile ekonomik gücüne güç katan ve bölgesel güç çekişmesine girdiği bir İran ile karşılaşmış, ancak İran halkının yabancıların etkisiyle bozulan ekonomilerinden dolayı Şah'a tepkileri ve bu süreçte toprakları tehlikeye giren İranlı ulemanın da etkisiyle zayıflayan Şah'ın otoritesi, Şah'ın ülkeyi 1979'da terketmesiyle son bulmuş ve İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir (Eyigün, 2014).

Sovyet baskısı altında dış politikada varlık gösteremeyen İran ve Türkiye, iki düzeyde ekonomik ve güvenlik alanlarında ilişkilerini geliştirme konusun da etkinlik gösterememişlerdir. İslam Devrimi öncesinde, İran Şah'ı, büyük oranda ABD'nin yanında yer almakta idi. İran İslam Devriminin gerçekleşmesinde de Şah'ın bu Amerikan sempatanlığı büyük rol oynamıştır (Altay, 1997). Ecevit hükümeti ise Şah'ın bu tutumundan rahatsız idi ve İran'da gerçekleşecek olası bir Devrim ile Cumhuriyetin kurulabileceği kanaatine sahipti (Altay, 1997). Devrimi tetikleyen bir diğer unsurda, 1973 yılında yaşanan petrol krizini kendi lehine kullanma fırsatı olan İran'da halkın refah düzeyinin artacağına olan inançtı. Krizin başlarında petrol satışlarından elde edilen kâr, halka yansımış ise de, bu sürdürülebilir ve beklenen seviyede olmamıştır (Arı, 1998). Bir diğer devrimi tetikleyen gelişme ise, Şah'ın toplum içinde ayrıştırıcı tutumu idi. Zira Şah, kendisine yanında duran ve muhalefet yapmayan kesime ülkenin kaynaklarını sonuna kadar kullanma imkanı sağlarken, muhaliflere baskılar uygulamış ve ekonomik olarak gelir elde edemeyecek konumda bırakılmıştır. İran'ın baskı sistematığının temelini İran Gizli Polisi, yani SAVAK oluşturuyordu (Armağanoğlu, 1993). Bu gelişmeleri takip eden dönemde, sürgünde yaşayan Humeyni, 1 Şubat 1979 yılında ülkeye geri dönerek, Devrimin önderliğini üstlenmiştir (Kocatürk, 2004). İran'da yaşanan bu gelişmenin ardından, Sovyetlerin etkisizleştirilmesi için kurulan NATO büyük yara almış ve ABD tarafından İran müttefik olarak görülmemeye başlanmıştır.

Nitekim İran'ın İslam Devrimi sonrası dış politikası da tamamen değişmiş ve temel odak noktasını, Batı'nın düşman addedilmesi ve İslami kimlik anlayışı oluşturmuştur (İzzeti, 2005). Bu kimlik, yine de yayılmacı bir politika izlenimi uyandırmıştır. Zira Humeyni'nin 1 Aralık 1979 konuşmasında "Bu kutsal ayda, İslam'ı korumak, tiranları ve parazitleri devirmek için kanlarınızı feda ediniz." çıkışı bunun göstergesidir. Zira Humeyni, İran'ı Mısır'da Müslüman Kardeşleri, Filistin'de Kurtuluş Örgütünü desteklemesi ve bunun gibi birçok ülkede radikal grupların desteklenmesi; dinin, sadece bir iç dinamik olarak kullanılmadığı, ayrıca yayılmacı bir siyasi söylem olarak da kullanıldığını gösterir. Humeyni, İslami

yönetim, yani teokratik yönetim anlayışının ihraç edilebileceği en önemli ülke olarak Türkiye'yi görmüştür (Berger, 2001). Bu nedenden dolayı Türkiye, dış politikasında, İran ile ilişkilerinde oldukça temkinli ve dikkatli davranılması gerektiği anlayışını kabul etmiştir. Türkiye, İran-İrak Körfez Savaşında da tarafsızlığını belirtmiştir. Bu durum Türkiye'nin lehine bir oluşum teşkil etmekte idi. Zira, İran ile petrol ilişkisi ve Irak ile yaşanabilecek olası ticari ilişkilerde yavaşlama, Türkiye'nin kan kaybına neden olabilecekti.

Yukarıda ifade edildiği üzere, 1979 yılında, İran Şahı'nın devrilmesiyle birlikte, İran-İrak ikili ilişkileri daha kötüye gitmiştir. İran İslami Yönetiminden, en çok Irak'ın etkileneceği aşıkardı. İki ülke arasındaki uzun sınır boyu, Irak'ın en başından itibaren İran da olan tüm değişikliklerden etkileneceğini gösteriyordu. Humeyni'nin Devrim ihracı politikası SSCB nin Afganistan işgali, Rehinelere Krizi, ABD nin İran'a uyguladığı ambargo, Körfez ülkelerindeki Şiilerin ayaklanmaları , Türkiye'deki askeri darbe; Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'i İran'ın zayıf anında iki ülke arasındaki tarihsel ve sınır sorunlarını çözmek, hem İran'ın Devrim ihracını engellemek, ve kolay bir zafer kazanarak hem ülke içinde hem de Arap dünyasında lider ülke olma beklentisi içine itmişti.

Özetlemek gerekirse, Soğuk Savaş döneminde, özellikle Rusya'nın yayılmacı politikası karşısında iki tarafta, genellikle Batı yanlısı politikalar izlemiştir. Bu ortak amaç, yine de ikili ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmamıştır (Gündoğan, 2003). Türkiye ve İran arasında bu dönemde yine bir güvenlik anlaşması imzalanamamıştır. Halbuki 1949 yılında Rıza Şah'ın dış tehditlere karşı güvenlik anlaşması imzalaması dönemin yöneticileri tarafından şu ifadeler kullanılarak reddedilmiştir. "Sovyetler, NATO hakkında bize yeterince şüpheli yaklaşmaktadır. Türkiye ve İran arasında gerçekleşecek olan herhangi bir birliktelik, Moskova'yı daha çok kızdırır. Ayrıca ABD'nin bulunmadığı bir anlaşma pek de sağlam olmaz" (Çetinkaya, 2003).

Görüldüğü üzere dış politikayı yürütme konusunda Türkiye kendi çıkarlarından çok, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın çıkarlarında koruma gayesini

gütmüş ve sonuç olarak İran ile ilişkiler ne güvenlik, ne kültürel ve ne de ekonomik açıdan gelişme göstermiştir. 1995 yılında Rusya ve İran arasında akdedilen ekonomik ve askeri iş birliği anlaşması İran'ın nükleer silah ve uranyum zenginleştirme konusuna ilişkin kapasitesinin artırılmasını hedeflemiştir. Tam da bu süreç içerisinde, Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrinin pozitif yönde ivme kazanması ve Türkiye'nin terör örgütlerini temizleme konusunda Kuzey Irak'a askeri müdahalelerde bulunması, İran tarafından tepki ile karşılanmıştır. İran'ın bu konulardaki tepkisi, 1997 yılına gelindiğinde İslam Kalkınma Örgütü'nün Tahran zirvesinde İranlı ve Arap temsilcilerin Türkiye'yi Kuzey Irak'taki müdahaleleri ve Türkiye'nin bu süreçte İsrail ile ekonomik ve askeri açıdan yaklaşması nedeniyle kınanmasına neden olmuştur.

2.1.Rafsancani Dönemindeki Siyasi İlişkiler

İran - Irak Savaşının sona ermesi ve 1989'da Humeyni'nin ölümü ile birlikte, İran'ın radikal ve yayılmacı İslami kimliği yumuşamaya başlamıştır. Bu yumuşamada, özellikle savaştan bunalan halkın kötüleşen ekonomi nedeniyle Rafsancani'yi seçmesinin, önemli rolü vardır. Rafsancani ile birlikte, modern yapıların kurulmasına ağırlık verilmiş ve ekonomik olarak güçlenmenin yollar aranmıştır. Ayrıca komşular arasında dengeli ve barışçıl politikalar izlemeye özen gösterilmiştir. Bu politika, genel olarak kabul edilmiş gözükse de İran, İsrail ve ABD karşıtı Müslüman grupların desteklenmesi siyaseti ise devam sürdürmüştür (Keneş, 2012).

Ağustos 1990'da ortaya çıkan Körfez Krizi, Türkiye ve İran'ı birbirine yaklaştırmış, Kasım 1990'da Cumhurbaşkanı Özal, Tahran'a giderek, Rafsancani ile bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Aralık ayında, İran Dışişleri Bakanı Velayeti Ankara'ya gelerek, İran ve Türkiye'nin kriz karşısında ortak politika izleyebileceğinden bahsetmiştir. Daha sonraki süreçte de bu üst düzey trafik sürmüştür ve Rafsancani'nin Nisan 1991'de Ankara ziyaretiyle zirveye çıkmıştır. Bu ziyaret esnasında, Rafsancani, Anıtkabiri ziyaret etmemiş ve Türkiye, bunu

anlayışla karşılaşmıştır (Oran, 2003). Bu durum ikili ilişkilerdeki ideolojik sorunu, Körfez Krizi nedeni ile dondurulduğunun ve Türkiye'nin İran'lı ılımlıları yıpratmama politikası uyguladığının bir göstergesi olmuştur.

Körfez Savaşı sırasında, Türkiye'nin BM (Birleşmiş Milletler) ambargosuna fiilen katılması ve ülkesindeki üsleri Irak'a karşı kullandırması nedeni ile Türkiye-Irak ilişkilerinin kötüleşmesi, İran'ın düştüğü bu zor durumdan faydalanarak, İran-Irak savaşından kalma sorunları kendi lehine çözmeye çalışmıştır. Savaş esnasında Türkiye-İran ilişkileri üç konuda yoğunlaşmıştır (Oran, 2003). Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda, her iki ülkede ortak bir tutum sergilemişti. Bu konudaki ortak tutuma rağmen, iki ülkenin de Baas rejimiyle ilişkileri farklı olmuştur. İran, Baas'ın iktidardan uzaklaştırılmasını Irak sorununun çözümü için bir ön koşul olarak görürken; Türkiye, Irak'ta otoriteyi sağladığı müddetçe Baas'a karşı çıkmamıştır.

Kuzey Irak Kürtleri, Irak'ın ABD öncülüğündeki ittifak güçlerine yenilmesinden sonra yeni bir isyana daha kalkışmıştı. Irak'ın bu isyanı kanlı bir biçimde bastırmasının ardından 1,5 milyon Iraklı Kürt, Türkiye ve İran'a sığınmıştı. Her iki ülkede Kürtlerin güvenli bir biçimde eve dönmelerinden yana olsa da, Türkiye'nin bu konuda ABD'yi devreye sokması ve Kuzey Irak'taki ABD varlığını Çekiç Güç ile kurumsallaştırması, İran tarafından hoş karşılanmamıştır (Zümrüt, 2008). Kuzey Irak'ta durumlar karışık bir hal aldığında, İran ve Türkiye farklı cephelerde yer alıyorlardı. Türkiye'nin önceliği bölgedeki otorite boşluğunun giderilerek, PKK'nın Kuzey Irak'tan çıkarılması idi. Bunun içinde her iki önemli grubu Kürt ve Türkmenleri, Bağdat ile anlaşmaya teşvik ediyor, kendisinde PKK'ya karşı operasyonlara girişiyordu. İran ise, Türkiye'den bağımsız olarak etnik gruplar üzerinde kontrol sağlamaya çalışıyor, bir yandan da bölgede üstlenen İranlı rejim muhaliflerine karşı operasyonlarda bulunuyordu. Bölücü gruplar ise aralarındaki mücadelede her iki ülkeyi de kullanarak etkin olmaya çalışıyordu. 21. yy.'a girerken, her iki ülkenin de birbirini kolladığı ve bölgeye ilişkin tutumlarını kuşkuyla izlediği söylenebilir (Zümrüt, 2008).

İran'ın hiç beklemediği bir şekilde Irak savaşını kaybetmesinin ardından, Rafsancani döneminde, silahlı kuvvetlerde önemli değişimlerde yaşanmıştır. Rafsancani, silahlı kuvvetlerin yeniden yapılandırılmaması halinde, diğer düşman ülkeler tarafından İran'ın "yem" olarak görülebileceği görüşüne hakimdi. Bu nedenden dolayı, özellikle Kitle imha silahlarının geliştirilmesi fikirleri, bu dönemde hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu atılım Türkiye dahil, tüm Batılı güçler tarafından hoş karşılanmamıştır (Dağcı, 2007).

İran'da teokratik bir rejim vardır. Oysa ki bir ütopya olan Devrim, ideal bir yönetim öngörüyordu. 1979 Devrimi'nin temelinde "adalet ve özgürlük" söylemi İran'da bir türlü gerçekleştirilemedi. Adil gelir sisteminin sağlanamaması ve Batı karşıtlığının halka olumsuz yansımaları, halk içinde rejime karşı kuşku artmasına neden olmuştur. Tüm ütopyların sonu gibi, o da statükocu, katı bir siyasal yapı ve bu yapıyı korumaya çalışan hâkim bir sınıf ortaya çıkardı. Rafsancani ise, bu hâkim sınıfın içinde olduğu halde hem içeride hem dışarıda değişim gerekliliğini savunan ilk isimlerden biriydi. Ancak onun da sisteme muhalefeti ve reform talebi sınırlıydı. Zira İran'da gerek muhafazakâr gerekse reformcular olsun hepsi, farklı eğilimli sistem-içi kadrolardır, iktidarın iki yüzünü oluştururlar. İktidar, ülkeyi yöneten güç merkezleri; muhalefet ise mevcut düzeni-yapıyı-sistemi eleştiren ve eleştirmekle kalmayıp sorunsallaştıranlardır. İran'daki muhalefetin rejim karşıtı bir söylemle hayatta kalamayacağı düşünüldüğünde muhalif kesimlerin rejime aykırı fikirleri olsa bile rejim yanlısı söylem kullanması normaldir.

Muhalifler İran'da dinin ve devletin birbiriyle ayrılmaz bir bağı olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadırlar. Muhalif entelektüeller, 1990'lardan itibaren İran'daki bu temel ilkeye meydan okudular. Abdülkerim Surûş, Muhsin Kedîver ve Müctehid Şebusterî, devletin ve dinin bu kimliğini reddeden en önemli entelektüellerdir. Bu entelektüellerin hepsi aynı düşüncüyü paylaşmaktadırlar: Devlet yönetimine dinin müdahalesi fikrini reddetme! İran entelektüel muhalefetine göre, iktidar kurulu düzeni kalıcı kılmak amacıyla İslâm'ı araç gibi kullanmaktadır. İslâm kimliğini pratiğin merkezine koymak, sadece bir

kavramsallaştırma ve istenilen durumu kurgulamaktan ibarettir. Çünkü tartışılan hedefler İslâm'ı aşmakta, geride bıraktığımız son yüzyılın farklı ideolojik eğilimlerini temsil etmektedir. Böyle bir tutum, siyasal olanı dinîleştirmemekte, aksine dinî olanı siyasallaştırmaktadır. Muhalefet ise bunların dışında kalanlardır ya da sistem içi muhalefete eklenmek zorunda olanlardır.

Pragmatist kişiliğiyle tanınan Rafsancani, kendi Cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1997) istediği düzeyde değişimi gerçekleştirmedi. Siyasette ise Rafsancani'nin, 1989'da Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte İran, uluslararası sistemle yeniden entegrasyonu hedefleyen bir yapılanma sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Bu dönem (1989-1997), Humeyni'nin "ne Doğu ne Batı" yaklaşımından "hem Güney hem Kuzey" yaklaşımına geçildiği bir dönemdi. Rafsancani, İran'ın Soğuk Savaş döneminin sona erdiği yıllardaki cumhurbaşkanı olmuştur. O'nun cumhurbaşkanlığının başlangıcı (1989) Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla aynı sene içinde gerçekleşmiştir. 1990 sonrası şartların Rafsancani tarafından, İran lehine, iyi okunduğu, İran'ın gücü ve kapasitesi ölçüsünde, özellikle Ortadoğu bölgesi dışında, dış politikada yeni tarz açılımlar yapıldığı görülmüştür. İran, Kafkaslar ve Türkistan bölgelerinde işbirliği imkânlarına açık olduğunun ve bu bölgelerde ekonomik ve politik anlamda varolmayı istediğinin işaretini vermiş, eski Doğu Bloku ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirmiş, Rusya ile kapsamlı stratejik işbirliğinin, ticarî ve teknolojik ilişkilerin kapısını bu dönemde aralamıştır. Kısaca Rafsancani'nin, İran'ı, hızlı gelişmelerin ve değişimlerin yaşandığı, ekonomik hareketliliğin ve bölgesel bütünleşmelerin öne çıktığı, Soğuk Savaş sonrası uluslararası siyasî şartlara uyumlu hale getirmeye çalıştığı belirtilebilir (Sarıkaya, 2012).

Bu dönemde Rafsancani, İran-İrak Savaşı'nın (1980-88) bitimiyle, bölgedeki Arap ülkelere kalıcı bir işbirliği, ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi önerilerinde bulundu. İran'ın Körfez'de "polislik" yapmak gibi bir niyetinin olmadığını ilan ederek, bölgede istikrar ve güvenliğin ancak işbirliği ile mümkün olabileceğini ifade etti. Ancak 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali, bölge siyaseti açısından için bir dönüm noktası oldu. ABD'nin Irak'a müdahalesiyle 500 bin Amerikan askeri, İran'ın yanı başına konuşlandırdı. Körfez Savaşı sonrası da

devam eden Amerikan askeri varlığı ve bu dönemde ABD ile Körfez ülkeleri arasında yapılan ikili güvenlik anlaşmaları, İran'ı oldukça rahatsız etti. Ayrıca, Irak'ta İran'ı doğrudan ilgilendiren Kürt ve Şii ayaklanmaları meydana geldi. Bölge, günümüze kadar devam eden bir istikrarsızlık dönemine girdi.

1991 yılının sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılması ise, Rafsancani döneminin İran'ı için hem memnuniyet hem de endişe kaynağı oldu. İran, Sovyetler Birliği gibi büyük bir tehlikeden kurtulurken, diğer taraftan sınırlarında belirsiz bir jeopolitik çevreyle karşılaştı. Rafsancani, bu dönemde, Rusya ile ikili ilişkilerini geliştirmeyi tercih etti. Ancak, 1992 başından 1993 ortasına kadar, Rus dış politikası, Amerika ve Avrupa ile ilişkilerini öne çıkararak İran'a mesafeli davrandı. Bu kısmen İran kaynaklı bir İslami köktencilik korkusuyla, kısmen de ABD ve Avrupa ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Rusya'nın İran'ın Batı'daki olumsuz imajı nedeniyle özellikle Amerika'yı gücendirmeme çabasıyla ilişkiliydi. 1993 sonundan itibaren Avrasya'ya ya da diğer bir deyişle yakın çevreye öncelik veren ve bu bölgede Rusya'nın üstünlüğünü devam ettirmesi gerektiğini savunan "Yeni Avrasyacı" görüş, Rus dış politikasında etkili olmaya başladı. Rusya'nın bölgeye dönüş yaptığı bu ikinci dönemde, Batı'ya kırgın Rusya ile Batı'ya kızgın İran'ın dış politika çıkarlarının örtüştüğünü görüyoruz. İlerleyen süreçte İran ile Rusya arasındaki ikili ilişkiler daha da geliştirilmiştir. 'İkinci Cumhuriyet' dönemi olarak da adlandırılan Rafsancani döneminde İran, çatışmacı ideolojik söylemlerin yumuşadığı, daha uzlaşmacı reformist/pragmatik bir dış politika izlemeye başladı. Rafsancani dönemi Tahran – Ankara ilişkilerindeki en önemli konu SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetler üzerindeki çıkar mücadelesi olmuştur. Birçok uzmanın ortaya attığı SSCB'den sonra bölgedeki siyasi ve ekonomik boşluğu doldurma yarışında Türkiye ve İran karşı karşıya geleceği tezi tam olarak tutmadı. İran'ın meşhur rejim ihracı çabaları, Türkiye'nin ise tarihi ve kültürel nedenlerle bölge ülkeleri üzerinde söz sahibi olma çabaları gerek İran ve Türkiye'nin ekonomik yönden yeterince güçlü olmayışı, gerekse Rusya'nın bölge ülkeleri üzerinde yeniden etkili olması ile iki tarafın da beklediği gibi sonuçlanmamıştır.

Bu dönem, Amerika'nın bölgedeki İran etkisini sınırlayabilmek için "Türk Modeli"ni desteklediği bir dönem olmuştur. Zira yeni bağımsızlığını kazanmış devletleri uluslararası sisteme entegre etmekte Türkiye uygun görülüyordu. Ayrıca Türkiye, Orta Asya ve Kafkaslarda, İran etkisini sınırlamakta kullanılabilecek ideal bir adaydı.

Bölgedeki yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin ne "Türk", ne de "İran modeli"ni seçmek gibi bir niyetleri de yoktu. Hattizatında "Sovyet modeli"nden yeni kurtulan bu devletler, mevcut ortamda bölgesel bütün aktörler arasında çıkarlarını maksimuma çıkaracak bir arayışı, bir denge siyasetini belirlemişlerdir.

Türkiye ile İran arasındaki bölgesel güç mücadelesinin açıkça yaşandığı tek ülke Azerbaycan olmuştur. Bu rekabet, Elçibey'in Azerbaycan'da iktidara gelmesi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Azeriler, Türklere tarihsel, etnik, dilsel; İranlılara da tarihsel ve dinsel açıdan yakındılar. Ayrıca İran nüfusunun önemli bir oranı da Azeri idi. Milliyetçi çıkışlarıyla tanınan Elçibey hükümetinin açıklamaları İran için sıkıntı kaynağı olmuşsa da Türkiye'den bu yönde İran'ı rahatsız edecek bir tavır sergilenmemiştir. Bu duruma tepki olarak İran ile Ermenistan arasındaki ilişkiler oldukça gelişmiştir. Azerbaycan'da Elçibey'in yönetimden düşmesi, bu ortamda Moskova kadar Tahran'da da müjdeyle karşılanmıştır. Bu tarihten sonra İran'ın Türkiye'ye yönelik kaygılarının azalmasıyla birlikte Ermenistan'a daha mesafeli durduğunu söyleyebiliriz.

Yeni kurulan cumhuriyetler üzerindeki güç mücadelesinden başka İran-Türkiye ilişkilerinde belirleyici olan diğer konular ise karşılıklı rejim ihracı suçlamaları ve İran'ın PKK ile olan ilişkileridir. Humeyni ile birlikte İran'ın resmi ideolojisi haline gelen rejimin diğer ülkelere ihracı çabaları, komşu Türkiye için devamlı olarak sıkıntı kaynağı olmuş, Ankara bu sıkıntıları devamlı olarak dile getirmiştir. Aynı durum İran için de sıkıntı olmuştur. Zira ABD ve İsrail'e yakın laik Türkiye Cumhuriyeti de İran için kaygı sebebidir. PKK terör örgütünün bölgedeki faaliyetleri de iki ülke ilişkilerinde gerilimlere sebep olmuştur. Türk tarafının İran'ın bu örgüte destek verdiği yönündeki suçlamalarına karşılık, İran'ın resmi makamları bunu devamlı yalanlamışlardır. Resmi açıklamalar bu yönde olmasına rağmen İran'ın Türkiye ilişkilerinde PKK kartını kullandığı da bir gerçektir.

Rafsanjani dönemi Türk-İran ilişkilerindeki önemli olaylardan biri de gazeteci ve yazar Uğur Mumcu'nun 1993 yılında öldürülmesi olayıdır. Zamanın İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, Mumcu cinayetini İran bağlantılı örgütlerin faaliyetlerine bağlamış ve bu örgütlerin Çetin Emeç, Turan Dursun ve diğer ünlü gazeteci ve yazarların öldürülmesiyle ilgili olduklarını söylemiştir. Türk kamuoyu da İran'a karşı tepkisini ortaya koymuş, bu dönemde İran aleyhine protestolar yükselmiştir. Daima çalkantılı bir seyir izleyen ilişkilerdeki 1996 yılında başlayan Ankara-Tahran arasındaki kriz 1997 Şubatında büyükelçilerin karşılıklı olarak geri çekilmesi noktasına kadar gelmiştir. Sincan'daki Kudüs Gecesi'nde şeriat çağrısı yapan Bagheri, Dışişleri Bakanlığı tarafından protesto edilmiş, Genelkurmay Başkanlığı da büyükelçinin en kısa zamanda Türkiye'den ayrılması gerektiği görüşünü Dışişleri'ne iletmisti. Tabi bu aradaki "simgesel soğuk savaş"a rağmen Türk - İran ilişkileri, örneğin bir Türkiye - Suriye ilişkileri gibi değildir. Büyükelçilerin olmadığı dönemlerde bile ilişkiler siyasi ve iktisadi anlamda devam etmiştir. Zira Türkiye, İran'ın doğuya açılma hususundaki coğrafi avantajını görmüştür. İran için de Türkiye vazgeçilemeyecek kadar önemlidir. Yıllardır Amerikan ambargosu altında olan ve komşuları ile problemler yaşayan İran için Türkiye, batıya açılmak için büyük öneme haizdir.

Rafsanjani dönemindeki Türkiye - İran ilişkilerindeki önemli bir dönüm noktası da D8 örgütünün kuruluşudur. Geniş bir nüfus ve coğrafi alanı temsil eden 8 ülke arasında ticaret ilişkilerinde yeni fırsatlar yaratmak ve çeşitlendirmek, uluslararası düzeyde karar alma sürecine katılımı artırmak, daha iyi hayat şartları sağlamak, somut ortak projeler etrafında ekonomik işbirliğini geliştirmek ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki durumlarını güçlendirme amacı güden bu örgütün kuruluşunda Türkiye ile birlikte İran da önemli rol oynamıştır. İlk zirve toplantısı için İstanbul'a gelen Rafsanjani, burada yaptığı konuşmada;

" Bu forumun hedeflerinin kesin olarak belirlenmesinin İslam ümmetinin bütün üyelerinin çıkarlarını sağlayacak değerli bir çalışmayı başlatacağına inanıyoruz. İran İslam Cumhuriyeti, bu ortak kutsal çalışmada aktif olarak yer almak için tam olarak hazırlanıyor" diyerek bu organizasyona bakış açısını ortaya koymuştur.

“İkinci Cumhuriyet” dönemi olarak da adlandırılan Rafsancani döneminde İran, çatışmacı ideolojik söylemlerin yumuşadığı, daha uzlaşmacı reformist/pragmatik bir dış politika izlemeye başladı. Humeyni sonrası Rafsancani'nin reformist dış politikası, ticari hacmin artırılmasını ve başta Körfez ülkeleri olmak üzere bölge ülkeleri ile diplomatik diyalogun geliştirilmesini amaçlıyordu. Rafsancani dönemi İran dış politikası, Irak'la yaşanan sekiz yıllık savaştan kaynaklanan sıkıntıları aşmak, yaşanan yalnızlaştırma tecrübesi nedeniyle de dış dünya ile diplomatik ilişkileri geliştirmek şeklinde özetlenebilir" (Sarı, 2017).

2.2. Hatemi Dönemindeki Siyasi İlişkiler

Yukarıda da ifade edildiği üzere, İran İslam Devrimi öncesi dönemde, halkın büyük bölümü, Amerika yanlısı olan Şah'a muhalefet ederek, monarşinin yıkılmasını sağlamıştır. Devrim ile birlikte, monarşi rejimi yıkılmış, İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Devrime büyük oranda destek veren halkın temel beklentileri, ekonomik iyileşme, işsizlik oranının düşürülmesi, refah seviyesinin artırılması ve özgürlüklere konulan sınırların kaldırılması idi. Buna karşın ekonomi, Irak ile gerçekleşen savaş nedeniyle iyiye gitmek yerine çökme noktasına gelmiş, işsizlik seviyesi rekor kırmış, özgürlükler, İslam kimliği altında olabildiğince sınırlandırılmıştır (Keneş, 2012). Kanımca, Rafsancani dönemi, Hatemi dönemine bir geçiş teşkil etmekte idi. Zira Rafsancani ile özgürlükler artırılmış ve ekonomik iyileşme, refah seviyesinin artması söz konusu olmuştur. Hatemi, halk arasında reformcu ve özgürlükçü bir lider olarak tanımlanmakta idi ve İran'da 23 Mayıs 1997 günü yapılan seçimlerde, ezici bir çoğunluk ile cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Hatemi, cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile birlikte, dış politika da güdülen ABD ve İsrail düşmanlığı, radikal İslami grupların desteklenmesi ve yayılcı İslami söylemi, dış politikanın odak noktası olarak kullanılmamıştır. Hatemi, şu söylemleri temel almıştır. Buna göre, ilkin, komşu ülkeler ile yaşanan siyasi sorunların çözülmesi ve tansiyonun düşürülmesi; ikinci olarak, Batı ile yaşanan

düşmanlığın sonlandırılması ve medeniyetler arası diyalogun oluşturulmasıdır (Dağı, 2002). Hatemi dönemi İran'ı, Aralık 1997 yılında İslam Konferansı Örgütüne (İKÖ) ev sahipliği yapmış ve üç yıl boyunca İslam Konferansı Örgütünün dönem başkanlığını üstlenmiştir. Bu gelişme, hem İran'ın dış politikada Humeyni dönemi ile.. yürütülen yayılmacı ve radikal anlayışını kırmaya yaramış hem de İslam dünyasının ve Arap ülkelerin yakınlaşmasını sağlamıştır (Olson, 2004). Yine Hatemi dönemi ile birlikte AB Büyükelçileri, İran'a geri dönmeye başlamış ve Avrupa Birliği ülkeleri, İran ile devlet yapısının üst kademelerinin ziyaretlerine ilişkin yasaklarını kaldırmıştır. AB ile iletişimi artıran İran'da ele alınan temel konular, enerji ve kitle imha silahlarıdır (Olson, 2004).

Hatemi'nin İran'ı ile birlikte Türkiye ile İran siyasi ilişkileri, pozitif yönde bir ivme kazanmıştır. Zira Türkiye ve İran, 1998 yılında karşılıklılık prensibini göz önüne alarak, büyükelçilerini atamıştır (Çakır, 2000). Türkiye ve İran arasında ele alınan temel konular ise, enerji politikaları, sınır ve bölgesel güvenlik önlemleri, kitle imha silahlarının tehdidi, gaz ve petrol hattı altyapı inşası gibi unsurlardır.

Sonuç olarak Hatemi'nin İran'ı iç politikada reform hareketlerini yönetirken, işsizlik oranını düşürüp, refah oranını arttırmaya çalışırken; dış politikada da "sıfır sorun" ve "diyaolog" politikasını sürdürmüştür (Çakır, 2000). İran ve Türkiye arasında yaşanan temel güvenlik problemleri, İran tarafından terör örgütleri PKK'nın ve Hizbullah'ın desteklenmesi noktasında düğümlenmek idi (Mann, 2002). Türk-İran ilişkilerinin, sadece güvenlik alanında değil ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerinde en üst seviyede ilerlemesi amacıyla Türkiye adına dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Şubat 2004'de İran'ı ziyaret etmesi, bu iki ülke arasında uzun zaman sonra kurulan en üst düzeydeki ziyareti teşkil etmekte idi. Bu ziyaret her iki ülke yazılı ve görsel basınında da oldukça irdelenmiş ve ilişkilerin pozitif yönde ilerlenmesi adına olumlu karşılanmıştır (Keneş, 2012).

Türkiye-İran ilişkileri, sadece bölgesel sorunlardan kaynaklanıp etkilenmemektedir. Buna ek olarak, küresel güçlerin politikaları ve yaklaşımları,

İran ile ilişkilerde Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Zira uluslararası toplum tarafından İran'a yönelik bir yaptırım politikası veya ambargo uygulama kararı da, uluslar arası toplumun bir parçası olan Türkiye'yi bu yönde hareket etmeye zorlamaktadır.

1997 yılında Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından siyasi ve ekonomik alanlardaki reformlarla ilgili yaptığı açıklamalar üzerine Clinton, ülkedeki reform çabalarına destek amaçlı ambargoların gevşetilmesi kararı aldı. Clinton 1999'da toplu ölümlere neden olan silah ve terörizme destek kapsamına girmediği gerekçesiyle İran'a gıda ve ilaç ambargosunu kaldırdı.

2000 yılında İran'da reformistlerin meclis seçimlerini kazanmaları üzerine petrol dışı ürünlerden halı ve kuru meyve gibi bazı kalemlerden de ambargolar kaldırıldı. Ancak 2001'de ise George W. Bush süresi dolan Libya ve İran'a yaptırımları öngören İLSA yarasını 5 yıl uzattı.

2.3. Ahmedinejad Dönemindeki Siyasi İlişkiler

Zaten Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, ülkede nükleer faaliyetlerin ivme kazanması Batı'da İran'ın nükleer silah üretme çabası olarak değerlendirildi. Bu gerekçeyle 2004 sonu ve 2005'in başlarında İran'a uygulanan ambargolar arttırıldı. Aynı dönemde ABD ve İsrail yönetimleri, İran'ı askeri saldırıyla tehdit etmeye başladı.

2005 ortalarında İran, Birleşmiş Milletler'e (BM) bağlı Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) ülkenin nükleer faaliyetlerini inceleme talebini kabul etmesiyle barışçıl nükleer enerjiye sahip olma çalışmaları kapsamında uranyum zenginleştirmeye devam etti. İran'ın "Sarı Kek" olarak bilinen yeni uranyum oksit üretimi kurması ve yeni füze denemeleri bir kez daha Batılılarla Tahran yönetimi arasındaki savaş söylentilerini alevlendirdi. 2006'da İran'la görüşmelerin akamete uğraması nedeniyle bu ülkenin nükleer faaliyetlerini içeren dosya, ilk olarak BM Güvenlik Konseyi'ne götürüldü ve BM üyesi ülkelerin oylamasıyla da bu ülkeye uygulanan ambargolar tanındı. BM'de ambargoların süresi dörtkez uzatıldı. Yine

aynı yılın Ocak ayında, Londra'da bir araya gelen BM Güvenlik Konseyi'nin beş Daimi Üyesi ve Almanya (5+1) İran'ı nükleer silah yapmaya yönelik çabalarda bulunmakla suçladı. Bu oturumda İran'ın iki siyasi müttefikinden Rusya kararı onaylarken, Çin, çekimser kaldı. 2006 Eylül ayında, "İran Sadırat Bankası" terörizm ve Lübnan'daki Hizbullah örgütünü desteklediği suçlamasıyla ambargo listesine alındı.

Aynı şekilde 2007 Ocak ayında "İran Sepah Bankası", kitle imha silahları satın aldığı iddiasıyla yaptırım uygulananlar listesindeki yerini aldı. 2007 Haziranında 27 İranlı iş adamı ve bazı kuruluşu da, kitle imha silahı edinmeyle ilgili çabaları suçlamasıyla ambargo uygulandı. Aynı yılın Ekim ayında İran Devrim Muhafızlarına bağlı "Kudüs Güçleri" ve "İran Milli Bankası", terörist faaliyetlerde bulunmak suçlamasıyla ambargo kapsamına girdi. 2008'in Eylül ayında nükleer faaliyetler ve silah üretimi suçlamasıyla İran nakliye ve hava taşımacılığına ambargo getirildi. 2008 Haziran ayında da, İran, Tovsia-Sadırat Bankası'na ambargo uygulandı. 2009 yılında ABD'de yapılan seçimleri kazanan Barack Obama'nın işin başına gelmesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşayacağı düşünülürken dönemin İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın izlediği dış siyasetteki sertlik ve İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştiği iddia edilen Yahudi soykırımı Holokost'a karşı çıkan açıklamaları nedeniyle ambargoların kapsamı genişletildi ve şiddeti arttırıldı.

O dönemde, İran'ın en yakın müttefiklerinden Rusya dahi ambargoları desteklediğini açıkladı. ABD, İran'a uygulanan ambargoların etkisini Çin'in tutumunun zayıflattığı kanısında. 2010 Eylül ayında bazı İranlı iş adamlarının banka hesapları bloke edildi ve ihracatları engellendi. 2011 sonlarında İran Merkez Bankası ambargo kapsamına alındı. 2015'in ilk aylarında da, İranlı bazı şirketlerin yurt dışı faaliyetleri durduruldu.

ABD ve İran ilişkilerinin etkilerinin en çabuk ve derin hissedileceği ülke şüphesiz Türkiye'dir. Zira Türkiye, BMGK tarafından konulan ticari ambargolara karşın, İran ile sıkı enerji ilişkileri içine girmiştir. Türkiye, Rusya'dan sonra enerji ihtiyacının büyük bölümünü İran'dan karşılamaktadır (İnançlı, 2995). Türkiye'nin ABD ilişkileri ise daha farklı boyuttadır. ABD ile Türkiye Ortadoğu bölgesinde

2012 yılına kadar ortak hareket etmiştir. Türkiye, özellikle güvenlik stratejisini, NATO'ya dayandırırken; silah teknolojisini de Amerika Birleşik Devletlerinden ithal etmektedir. Bu hususun etkileri ise Türkiye ve İran ilişkilerinde önemli sorunlara neden olmuştur. Zira Amerika Birleşik Devletleri tarafından Türkiye topraklarına yerleştirilen füze kalkanı ABD – Türkiye ilişkilerini geliştirirken İran ile olan ilişkileri germiştir. Hatemi dönemi her ne kadar dış politika'da yumuşama dönemi olsa da nükleer silahlanma sorunu batılı güçleri ve bölgesel güçleri derinden etkilemiş ve İran'ı bu ısrarından vazgeçirmek için bazı yaptırımların uygulamaya konulmasına karar verilmiştir. Özellikle İran'a konulan ambargolar kırılğan ve değişken yapıdaki Türk ekonomisini derinden etkilemiştir. Zira Türkiye, enerji ihtiyacının yarısından fazlasını İran'dan karşılamaktadır. İran'ın olası bir petrol kaynaklarının batıya akışını sınırlaması halinde Türkiye'de üretim sanayisini durma noktasına gelecektir (Keneş, 2012). Bu noktada Türkiye'nin küresel güçlerin İran'a yaptırım kararı almasından nasıl etkilendiğini istatistiksel olarak göstermekte fayda görüyoruz.

İran İslam Devrimi ile birlikte, İran'da yükselişe geçen İsrail'e karşı nefret söylemi ve İsrail'i haritadan silme gayeleri. İsrail ile ticari siyasi ve güvenlik alanlarında ilişkiler kuran Türkiye'yi de etkilemiştir. İran, Filistin de Hamas gibi Müslüman örgütleri ve Hizbullahçı güçleri, İsrail'e karşı silahlandırmıştır. Bu da İran-İsrail ilişkilerini koparmıştır (Shahram, 2001). Türkiye ve İsrail'in, özellikle güneydoğu Anadolu'da güçlenen PKK'ya karşı, İsrail'in gelişmiş istihbarat teknolojisini ortaklaşa kullanımı İran'ı oldukça endişelendirmiştir. İran hükümeti, İsrail'in Güney doğu Anadolu'da istihbarat çalışmalarının temel hedefinin İran olduğu görüşünü ileri sürmekte idi (Efegil, 2013). Bu husus, doğrudan İran-Türkiye ilişkilerini etkilemeye yetecek bir durumdur. 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin Ortadoğu'da Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), AKP hükümetinin çok boyutlu bir siyaset izlemesi ve dış politika da aktif rol alması, buna karşın İran ile ilişkilerde İsrail'in taraf olarak seçilmemesi, Türkiye'nin günümüzde İran ile ilişkilerini pozitif yönde etkilemiştir.

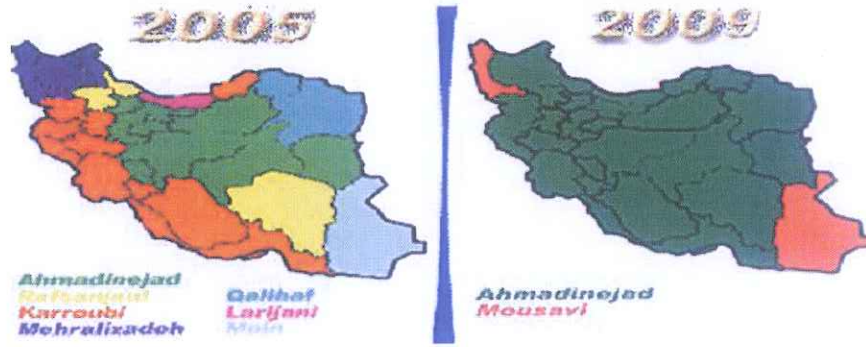
2.3.1. 2005 İnan Devlet Başkanu Seçimleri

İnan'da 2005 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimine, Ahmedinejad ile birlikte toplam yedi aday katılmıştır. Ahmedinejad dışındaki diğer adayların yürüttükleri seçim kampanyalarında, kullandıkları söylem kadınlara siyasi katılım hakları tanınması, gençlerin taleplerinin karşılanması, azınlıklara haklarının verilmesi ve uluslararası politikada yaşanan sorunların çözülmesi gibi vaatleri içeriyordu (Durmuş, 2005). Buna karşın Ahmedinejad, bu söylemlerin hiçbirisini seçim vaadi olarak vermemiş, aksine İslami rejim kuvvetlerinin güçlenmesi, dini otoritenin baskısının artırılması ve Batı düşmanlığı söyleminde bulunmuştur (Aras, 2005). Buna karşın Ahmedinejad'ın söylemlerinin yanında en büyük getirisi sade ve şatafattan uzak bir yaşam tarzı sürmesidir. Ayrıca Ahmedinejad, söylemlerinin bir çok noktasında, gelir adaletsizliğine ve sosyal adalete değinerek, halkın bilincinde daha fazla yer edinmiştir (Aras, 2005).

Tahran Belediye Başkanı Ahmedinejad, Hatemi'nin üst üste iki kere seçilerek doldurduğu sekiz yıllık hizmet süresinin sonunda yapılan seçimlerde, ikinci turda %62 gibi ezici bir çoğunluk ile Cumhurbaşkanı makamına oturmuştur (Aras, 2005). Ahmedinejad'ın seçimi kazanmasında, özellikle reformist Hatemi'nin gençlere yönelik işsizlik politikasının başarısızlığı ve hayat şartlarının iyileştirilememesi gibi nedenler etkili olmuştur. Şöyle ki, Ahmedinejad, halkı hayal kırıklığına uğratmayacak gerçekçi çözüm önerileri sunmuş ve milli çıkarlara öncelik vereceğinin sözünü vermiştir. Dolayısıyla her ne kadar popülist yaklaşıma sahip olunduğu düşünülse bile, gerçekçi söylemleri halk arasında sevilmesine neden olmuştur. Buna karşın Ahmedinejad'ın, Batı düşmanlığı söylemleri ve Batı ideolojisi olarak gördüğü albüm ve kitapların yasaklanması, Ahmedinejad'ın Humeyni ile olan benzer noktalarından biri olup Batılı ülkeler tarafından çoğu kez eleştiri konusu yapılmıştır (Ekinci, 2009).

2009 İran Cumhurbaşkanlığı seçimine katılım oranı %85'tir. Bu seçimlerin ilginç yanı ise, 2005-2009 arasında bir çok muhalif edinen ve halkın desteğini kaybeden Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın, %62 gibi ezici çoğunluk ile tekrar seçilmesi olmuştur (Ekinci, 2009). Oyların sayılmaya başlamasıyla bir saat sonra açıklanan rakamlar, halkı şok etmiştir. Buna göre bir saat içinde istatistiklere göre oyların %47'si sayılmış ve Ahmedinejad sayılan oyların %67'sini almıştır. Seçimin bitmesi ile birlikte, seçimin şaibeli olduğu fikri, özellikle gençler ve doğal olarak muhalifler tarafından yüksek sesle dile getirilmiş ve protesto gösterileri düzenlenmiştir (Ekinci, 2009).

Şekil 3: İran Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçlar

Kaynak: [p://choppedliverproductions.com/politics/politics.html](http://choppedliverproductions.com/politics/politics.html)

(Son Erişim: 25.10.2016)

Ahmedinejad'ın İran'da Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile birlikte İran'ın Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde sürdürdüğü Batı ile iyi ilişkiler kurma gayesi, Ahmedinejad tarafından benimsenmemiş, hatta seçim kampanyasında ABD ve

Batı karşıtı söylemler geliştirmiştir. Buna karşın; İran, bölgesel olarak özellikle Kafkas ve Orta Asya topraklarında etkinliğini artırma çabası içine girmiş, Batı ve Amerikan karşıtlığı söylemini ağır bir dil ile sürdürmüş ve Radikal İslami terör örgütü olan Hizbullah ve buna bağlı terör örgütlerini (Hamas gibi) desteklemiştir (Ekinci, 2009). Özellikle Afganistan ve Irak devletlerine karşı Batılı güçlerin saldırgan tutumları karşısında Ahmedinejad, dış politikada zayıf görünmek istememiş ve adeta İran'ın, asla Afganistan ve Irak gibi olmayacağı mesajını sürekli vurgulamıştır. ABD ne kadar saldırgan ise İran da aynı şekilde petrol veya enerji gücünü kullanarak yeni krizler yaratmış ve nükleer silahlanma sorununu derinleştirmiştir (Keskin, 2006).

2.3.2. AK Parti'nin Ahmedinejad Dönemi İran Politikası

Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasının daha aktif ve çok boyutlu bir perspektife yöneldiği bütün dış politika uzmanlarının üzerinde anlaştığı bir konudur. Bunun bir dış politika zorunluluğu olduğu kadar, iç politikanın dönüşümü ile birlikte ele alınması gereken bir konu olduğu da ortadadır. 1980'lerde ekonomiden sivil topluma ve siyasi aktörlere kadar bir dönüşüm sürecine giren Türkiye, 1990'larda hem ekonomisinin yapısal sorunlarını çözemediği için krizlerle boğuşmak zorunda kalmış, hem de iç ve dış siyasetini terör ve siyasal İslam tehdit algılamaları etrafında güvenlikleştirmiştir. 1993'ten itibaren iyice artan terör ve istikrarsız koalisyon hükümetlerinin düşük ekonomik performansına eşlik eden İslamcı siyasetin yükselişi (Refah Partisi'nin 1994'te büyük şehirlerde ve Anadolu'nun önemli bir kısmında belediyeleri ele geçirmesi ve 1995 seçimlerinde birinci parti olması) 28 Şubat süreciyle birlikte demokrasinin sekteye uğradığı bir dönemle sonuçlanmıştır. Kayıp on yıl olarak nitelenen 1990'lardan çıkış, Türkiye'nin 1999'da Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği üyeliğine aday ülke ilan edilmesiyle başlamıştır. Türkiye demokrasisini pekiştiren bu süreç bir dizi paketle iç ve dış politikada dönüşümün önünü açmıştır.

Bu dönemden itibaren iç ve dış siyasetin birbirini karşılıklı olarak dönüştürdüğü görülmektedir.

2002 yılında Türkiye'de yapılan Genel Seçimler ile birlikte, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara gelmiş ve hükümeti kurma görevini üstlenmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisinin dış politikada öncelikli hedefi, Ortadoğu olmuştur. Ortadoğu ülkeleri olan Suriye, İran, Irak, Filistin, Ürdün ve Mısır gibi ülkelerle iletişimi hem kültürel hem de ekonomik boyutta arttırmaya özen gösterilmiştir (Tan, 2002). Türkiye'nin 2002 öncesi dönemde, özellikle Soğuk Savaş sırasında Orta Doğu'daki küresel güçlerin etkisi altında kalması Orta Doğu'daki siyasi, ekonomik ve kültürel iletişimden kopmasına neden olmuştur (Tan, 2002). AK Parti dış politikada barışçıl ve etkin bir rol oynama stratejisi çizmeye çalışmıştır. Bu bağlamda komşu ülkeler ile olan ilişkilerin en iyi seviyeye çıkarılması ve bu kapsamda dış ticaret hacminin genişletilmesi AK Partinin genel dış politikasını oluşturmak idi. Bu bağlamda İran ile olan ilişkilerde özellikle iki ülke liderinin karşılıklı temasları doğrultusunda gelişmiştir.

AK Parti hükümeti "komşular ile sıfır sorun" gayesi ile hareket etmeye çalışmış ve denge politikasına devam etmiştir. Bu bağlamda ABD yönetimi ile ipleri atmadan ve Tahran yönetimi ile dış ilişkilerin derin iç bağlantıları etkilememesi gerektiği inancı ile hareket ederek İran ile ilişkileri sürdürmüştür. Türkiye'nin İran ile ilişkilerini sürdürmesinde bir çok haklı nedeni bulunmaktadır. Bu ilişkilerin en başında Türkiye'nin enerji bağımlılığı gelmektedir. Türkiye komşu ülke olması nedeniyle maliyet açısından en ucuz enerjiyi İran'dan tedarik etmektedir.

2002'de AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesi ve 2007 seçimlerinden daha da güçlenerek çıkmasıyla iç siyasetteki dönüşümün dış politikadaki yeni perspektifi güçlendirdiği ileri sürülebilir. Aynı şekilde AK Parti iktidarı döneminde dış politikanın gerek AB süreci, gerekse Türkiye'yi merkez ülke ilan eden yeni yaklaşım sayesinde dönüştürüldüğünü söylemek de isabetli olacaktır. İktidara geldikten sonra çıkardığı uyum paketleri ile yoğun bir Avrupalılaşma hamlesi yürüten AK Parti, dış politikayı, iç politikayı dönüştürmenin bir aracı olarak kullanmıştır. İç politikada Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılmasından Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısının değiştirilmesine kadar birçok alanda önemli

bir dönüşüm getirmiştir. Bu anlamda demokratikleşme dış politikanın bir parçası haline gelmiştir. Diğer bir deyişle, dış politika Türk siyasal sistemini muhafazakâr kesimler eliyle mümkün olduğu ölçüde çatışmadan dönüştürmenin bir aracı haline gelmiştir. AB üyeliğinin Türkiye toplumunda gördüğü destek ve AK Parti'nin bu süreci sahiplenmesi, iç politikadaki meşruiyet sorunlarını da aşmasına yardımcı olmuştur.

Politika ile ilgili hiçbir mesele tümüyle dışa ya da içe ait değildir. Bu tespitten hareketle dış politikanın, iç ve dış ilişkilerin ve aktörlerin karmaşık ortamında üretilen/uygulanan bir politika olduğunun altı çizilmelidir. İçte ve dışta farklı aktörlerin ve menfaatlerin bir araya getirilmesi ve bunların somut uygulamalara dönüşmesi zaman içerisinde değişebilen koalisyonlara dayanmaktadır. Bu itibarla dış politika analizleri dış politikanın karmaşık kaynaklarının ve yapısının getirdiği zorluklarla yüzleşebilmek için çok düzlemli ve çok boyutlu olarak ele alınmalıdır.

İç siyaset ve uluslararası siyaset arasındaki sınırlar gittikçe geçirgen hale gelmektedir. Sorunlar ve bunlara yönelik üretilen politikalar milli sınırları aşmakta ve hatta belli konularda sınırlar ötesi, bu politikaları destekleyen ya da onlara karşı çıkan koalisyonlar oluşmaktadır. Uluslararası ortamda oluşan hadiseler ya da yapılan açıklamalara sanki iç politikanın önemli bir konusu gibi tepki verilmekte ya da içteki siyasi meseleler uluslararası politikanın konularımış gibi akış bulmaktadır.

Muhalefet partilerinin gözünde ise AK Parti Hükümeti'nin yeni dış politikası gerçekçi olmaktan uzak, milli menfaatleri koruyamayan, yüzeysel, sonuç odaksız, mevcut iyi ilişkileri bozan, tutarsız, ilkesiz, aceleci ve romantik bir politikadır. Hatta bu yönüyle Türkiye'nin "kurulduğu günden itibaren büyük bir gayret ve dikkatle oluşturduğu jeopolitik, siyasi ve tarihî konumuna uygun hassas dengelere dayalı" klasik dış politika anlayışı ve denklemlerinin de büyük ölçüde hasar gördüğü iddia edilmektedir. Dış politikada "şahsi ikili ilişkileri" ve "zorlama arabuluculukları" öne çıkaran Hükümetin, muhataplarının sözlü vaatleriyle yetinerek "sözel" bir politika yürüttüğü savunulmaktadır. Muhalefetin AK Parti dönemi dış politikasına getirdiği bir diğer eleştiri de Cumhuriyet dönemi dış politikasının temel ilkelerinden uzaklaştığı ve dış politikayı "iç politika

ihtiraslarına alet ettiği” yönündedir. Bu yeni dış politikanın “Cumhuriyetin kuruluş felsefesinden taviz vermek, laiklikten uzaklaşmak ve ‘ümme’ kavramını öne çıkarmak suretiyle” Orta Doğu’da etkin bir aktör olmayı hedeflediği savunulmuştur. Daha da önemlisi, bu yeni politikanın dış politikayı “iç politikaya ve dinsel motivasyona endeksleyerek” yürüttüğü iddiasıdır. Başbakan Erdoğan’ın Kudüs’ün kaderinin Türkiye için İstanbul’un ve Ankara’nın kaderiyle aynı olduğunu söylemesi, bunun en belirgin örneklerinden birisi olarak gösterilmiştir. İddiaya göre bu ifade ile Kudüs ve Filistin davası Türk dış politikasının “temel taşı haline getirilerek ulusal çıkarlara zarar” verilmektedir. Böylece Hü- kümet, muhalefete göre, ülkenin sorunlarını unutarak, başkalarının dertleri için kendi ilişkilerini bozmakta ve müttefiklerini kaybetmeyi göze almaktadır.²⁸ Bütün bu eleştiriler AK Parti Hükümetinin yeni dış politikasının iddialı olmasının milli menfaatlere zarar vermesinden kaygı duyan bir yaklaşımı yansıtmakta ve ayrıca iç politikadaki elitler arasındaki hegemonya mücadelesine işaret etmektedir. Muhalefetin söyleminin Hükümetin dış politikasını spesifik politikalardan ziyade eksen kayması tezine benzer şekilde ideolojik düzlemde eleştirmesi ve iç siyaset odaklı olması bununla ilgilidir.

Nitekim yaşanan Mavi Marmara olayı Türkiyenin Orta Doğu politikası açısından bir kırılma evresi olarak gösterilebilir. Bu olayın Türkiye’nin iç siyasetinin de etkisiyle tetiklediğini ve Türkiye’nin Ortadoğu’daki yeni imajını güçlendiğinin kanaatiyle yaşanan sorunun daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Mavi Marmara baskını öncesi İsrail-Türkiye ilişkileri özellikle ekonomik anlamda sağlam temellere dayanmakta idi. Buna karşın Mavi Marmara öncesi’de özellikle Hamas’ın tanınmaması, Filistin ile yaşanan insani yardım krizinin İsrail tarafınca engellenme çabaları Bu iki ülkenin dış politikada çatıştığı en önemli husustur. Bu bağlamda Mavi Marmara olayı öncesi yaşanan Davos krizi’de İsrail ile ilişkilerin dış politikada gerilmesine neden olmuştur.

2007 yılından bu yana, Gazze şehri ve şeridi İsrail devletinin ablukası altına girdi. İsrail, Gazze’deki HAMAS terör eylemlerinin kontrolü altındaki karadan ve denizden gelen tüm akışları ve çıkışları kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu

durum Filistin halkının yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Gazze'de yaşayan Filistin halkı bu zor şartlar altında hayatta kalmak için mücadele etmeye çalışmış. İsrail'in ablukasını delerek ve bu insanlık dramasında sessiz kalmayı istemeyen dünyanın dikkatini bölgeye çekmeyi hedefleyen İHH önderliğinde, "Bizimle ilgili altı gemi kapsayan altı gemi içeren filo Rotamız Filistin İnsani Yardım" kampanyası 28 Mayıs 2010'da Gazze'ye insani yardım almaya hazırlandı.

Gazze'ye yaklaşan Mavi Marmara gemisi, uluslararası sulara yaklaşık 70 mil açıkta bulunmasına rağmen 31 Mayıs 2010 tarihinde İsrail Ordusunun, Mavi Marmara gemisine müdahalesi sırasında dokuz Türk vatandaşın hayatını kaybetmesine ve birçok kişiyi yaralamasıyla sonuçlanan saldırıda Türkiye-İsrail ilişkileri tarihinin en ciddi krizinin yaşanmasına neden oldu. Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı, bu katliamın telafi edilemez bir sonuç olabileceğini dünyaya ilan etti: Türkiye, uluslararası kamuoyundaki desteğini de arkasına alarak İsrail'in eylemini "devlet terörü" ve "korsan" olarak niteledi ve Büyükelçi Çelikkol hemen merkeze çağrıldı ve ilişkiler Maslahatgüzar seviyesine düşürülmüştür.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Sanayi ve Ticaret Bakanı Ben-Eliezer'in 31 Haziran 2010'da Bruxelles'de yaptığı toplantı sonrasında Türkiye'nin taleplerinin son ikisinin İsrail tarafından yerine getirildiği görülüyor. Bu bağlamda ele geçirilen gemiler Ağustos 2010'da Türkiye'ye geri gönderildi ve BM Genel Sekreteri tarafından bir soruşturma paneli kuruldu.

Türkiye – İsrail ilişkilerinin noktasını yorumlamaya çalışan bazı yorumcular, Türkiye'nin, Türkiye'nin aldığı kararları dikkate alarak Türkiye'nin İsrail'le olan diplomatik ilişkilerini geçmişte ikinci düzeye indirdiği noktasını abartmamak gerektiğini vurguluyor. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan gerginliklerin Arap – İsrail ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Ancak bu olay farklı. Bugüne kadar Türkiye ve İsrail, Cumhuriyet tarihinde ilk defa dahi olsa, doğrudan birbirleriyle yüzleşmedi, Türk vatandaşlarının sivilleri düzenli bir ordu tarafından öldürüldü. Bu süreçten

ötürü, Türkiye – İsrail ilişkileri, özellikle de İsrail, değişimden kaynaklanan Orta Doğu'yu etkileme potansiyeline sahiptir ve bölgenin her bir kesimi, özellikle de ABD'yi az ya da çok etkilemektedir. Mavi Marmara olayı Türk hafızasında önemli bir travma yarattı. Mavi Marmara baskını, Türk toplumu için bu umut ve beklentilere engel olmuştur, bu yüzden başarılı bir toplum duygusu geliştirmeye başladım. İsrail'in bu tavrı nedeniyle Türk toplumu İsrail hükümeti tarafından boğulmuş durumda.

Öte yandan, İlk tepkilerde İsrail'i kınamakta birleşen kamuoyunda bir süre sonra Mavi Marmara Gemisi'ne saldırının niçin tahmin edilmediğine, geminin niçin engellenmediğine ve İHH'nın rolüne ilişkin sorular sorulmuştur. Muhalefet ise bu soruları sert eleştiriler olarak Hükümete yöneltmiştir. MHP Genel Başkanı Bahçeli 8 Haziran 2010 tarihli TBMM Grup toplantısında İsrail'in, Gazze'ye yardım gemisine müdahale edeceklerine dair açıkça ikazı varken hükümetin sivil toplumun temsilcilerini başlarına gelebilecek tehlikeler karşısında uyarıp uyardığını, AK Parti milletvekillerinin son anda bu konvoyu katılmaktan niçin vazgeçtiklerini sormuştur. CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu da Haziran 2010 TBMM grup toplantısında benzer soruları sormuş ve BM Güvenlik Konseyi'nden kınama kararı çıkarılmadığını, İsrail'i iç politika malzemesi yapan Başbakan'ın Filistin hükümetinin bütün itirazlarına rağmen OECD'ye üyeliğine "evet" dediğini söylemiştir. Eylül ayında İsrail'in Kanal 2 televizyonuna mülakat veren Kılıçdaroğlu, Hükümeti Mavi Marmara Gemisi'ne izin vermekle ve konuyu iç politikada kullanmakla suçlamıştır. BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş ise Gazze olayında utanç verici bir süreç yaşandığını iddia etmiş ve İsrail'in özür dilememesine dikkat çekmiştir.

Türkiye'nin bölgede rol kapma ya da şov yapma peşinde olmadığını vurgulayan Başbakan Erdoğan "hep birlikte dünyada üstünlerin hukukunu değil hukukun üstünlüğünü savunmadığımız sürece zulüm devam edecektir. Ama hukukun üstünlüğünü savunduğumuz sürece er ya da geç barış dünyaya egemen olacaktır" açıklamasını yapmıştır. Muhalefetin İsrail konusunda Hükümete getirdiği eleştirilerin etkili olduğu söylenemez. Başbakan Erdoğan'ın İsrail'e getirdiği

eleştirilerle iç kamuoyunu ikna ederek dış politikasına destek bulduğu da ileri sürülebilir.

Hem Hükümetin hem de muhalefet partilerinin açıklamaları birlikte değerlendirildiğinde konu Başbakan Erdoğan'ın Gazze meselesini İsrail karşıtlığı yaparak “popülist” bir şekilde kullanması değildir. Konu artık Türk vatandaşlarının öldürülmesi ve hukuk boyutuyla bir iç politika meselesidir.⁸⁰ Aynı zamanda uluslararası sistemin her bir ulus devletin uymasını istediği hukuk kurallarına uymayan İsrail'in normalleşmesini tartışmak anlamında bir dış politika meselesidir. Türkiye'nin barış, istikrar ve refah etrafında kurgulamaya çalıştığı yeni Ortadoğu düzeninin kurulmasında başlıca engel teşkil eden İsrail'in bu politikalara bir son vermesi arayışıdır.

Bir diğer önemli konu da, BM Güvenlik Konseyinde İran'a Yaptırım Kararına Hayır Oyu;

Türkiye'nin yeni Ortadoğu politikasında en fazla eleştiri alan konulardan birisi İran'ın nükleer güç olma arayışına yaklaşımı olmuştur. 2003 Irak işgalinin kötü sonuçlarına referansla Hükümet bölgede yeni bir savaş ihtimalini ortadan kaldırmak için öncelikle Suriye'yi ABD'nin “haydut devlet” kategorisinden uzaklaştırma gayretinde olmuş; İran'ın da nükleer silah elde etmesinin önüne diplomatik – siyasi yollarla geçilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu politikaları Türkiye'nin çevresindeki bölgelerde ve Ortadoğu'da barışın diplomatik yollarla kurulması çabası ile ilişkilendirmek gereklidir.

17 Mayıs 2010'da Türkiye, Brezilya ile birlikte İran'ı nükleer enerji konusunda uluslararası toplumla işbirliğine ikna etmiş ve ‘Tahran Anlaşması’ imzalanmıştır. Her iki ülkeyi de bu yönde teşvik eden Obama yönetimi anlaşmayı tanımamış ve BM Güvenlik Konseyi'nden İran'a yaptırım kararı çıkarmıştır. ABD, Türkiye'nin oylamada hayır vermemesini istemiştir. Ankara ise, Güvenlik Konseyi'nin İran'a yaptırım kararına “hayır” demesini, ‘Tahran Anlaşması’nı mümkün kılan diplomatik çözüm seçeneğinin bir uzantısı olarak değerlendirmiştir. Aksi durumun kendi politikasını inkar anlamına geleceğini ve Türkiye'yi onursuz

konuma düşüreceğini ileri sürmüştür. Ayrıca, İran'a yönelik yaptırımların Türkiye'ye zararının olduğu, bölge barışına katkı sağlamadığı ve çözüm için diplomasinin öncelenmesi gerektiği gündeme getirilmiştir. Oylama konusunda ABD ile yaşanan ihtilafın, "eksen kayması" olarak ele alınamayacağı vurgulanırken "hayır" oyunun Tahran Anlaşması'nı yaşatacağı savunulmuştur.⁸⁴ İran'a uygulanan yaptırımların ve olası bir savaşın Türkiye'ye zarar vereceği argümanını kullanan Hükümet, bunu Türkiye'nin enerji ihtiyacına ve enerji temininin çeşitlendirilmesi gerektiğine eklemiştir. Bu yönüyle İran'ın barışçıl nükleer enerji sahibi olabilmesini savunmak aslında "Çin standardında üretim, AB standardında demokrasi" hedefini koyan Türkiye'nin kendi nükleer enerji edinme hakkını savunmakla irtibatlandırılmaktadır. Tahran Antlaşması'nın başlangıçta ABD Başkanı Obama'nın teşviklerine rağmen sonradan kabul edilmemesi, Türkiye ve Brezilya gibi "çözüm üretmede tam sistemik olmayan" iki güç tarafından gerçekleştirilmesine bağlanmıştır. Muhalefet partilerinden MHP, AK Parti Hükümeti'nin soyundu-ğu bu arabuluculukla sorunun çözümüne bir katkıda bulunmadığı gibi Türkiye'nin uluslararası arenada yalnızlaşmasına yol açtığını ve İran'ın sorunu olan bir hadisenin Türkiye'nin de sorunu haline geldiğini ileri sürmüştür. CHP ise bu arabuluculuğu Başbakan Erdoğan'ın "ihtiraslı bir oyuna soyunması" olarak nitelemiş ve Nükleer Takas Anlaşması'nın dünyada İran'a uranyum zenginleştirme yolunu açan bir çaba şeklinde görüldüğünü ileri sürmüştür. Muhalefete göre, Türkiye'nin çekimser oyla durumu idare etmesi mümkün iken Brezilya'nın arabuluculuktan çekilmesi ile de Ankara ortada kalmış ve Washington'la ilişkileri yara almıştır. Hükümet ise Tahran Anlaşmasının işlevinin bitmediği ve bu anlaşmanın İran'la nükleer enerji konusunda imzalanan önemli bir metin olduğu kanaatindedir.

2.4. Türkiye-İran İlişkilerinde Arap Baharının Etkisi

Arap Baharı ile başlayan süreç, Ortadoğu'da bir çok iktidarın devrilmesine neden olmuştur. Arap Baharının simge ülkesi olan Tunus'da ve devamında Mısır ve Libya'da, iktidarlar değişmiş veya Suriye örneğinde ise ülkenin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı korunamamıştır. Türkiye ve İran ise Arap dünyasında yaşanan bu değişimi, ilk günlerinde demokratik gelişmeler olarak yorumlamıştır. Zira, Arap Dünyası, diktatörler tarafından yönetilmekte ve demokratik talepler karşılanamamaktaydı. Buna karşın, ilerleyen günler gösterdi ki, bu gelişme Arap Dünyasının demokratikleşmesi değil, bizatihi istikrarsızlaştırma süreciydi.

"Suriye'deki Baas rejiminin düşme olasılığı, İran'da iç istikrallığı ve bölgesel gücün zayıflamasına neden olabilirdi. Ancak Suriye'de var olan bu otoriter rejimin değişmesinin Suriye halkı için olumlu bir gelişme olabilecekti. Fakat İran için aynı durum söz konusu değildir. Böyle bir durumda İran, Suriye'deki Baas rejiminin dufmemesi için olabildigince desteğini sürdürmeye devam etmiştir. Arap Baharının Suriye'ye etki etmesi, Türkiye'nin İran ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Türkiye, Suriye rejimini eleştirip muhalifleri desteklemiştir bunun neticesinde de İran ile karşı karşıya kalmıştır." (Sinkaya, 2012). Türkiye'nin Arap Baharı sonrası Ortadoğu'da model demokratik-laik bir devlet olarak, diğer Arap ülkelerine gösterilmesi ve Türkiye'nin Arap Baharı sırasında etkin diplomatik ilişkileri, Türkiye ile İran arasında siyasi gerginliğe de sebebiyet vermiştir. Suriye sorunu, özellikle bu gerçeği gün ışığına çıkarmıştır. İran, bu noktada rasyonel bir tutum takınarak, Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur. İran'ın Suriye tutumunun, Libya, Tunus ve Mısır örneklerinden farklı olmasının sebebi ise, Arap Baharını doğru okuyamamış olmasından kaynaklanmış olabilir. Zira İslam ülkeleri, iç savaşa sürüklenerek, domino taşı gibi devrilmekte idi. Yine

Suriye'nin düşmesi, Esed rejiminin düşmesi, İran'ın Orta Doğu'daki politikalarının zayıflamasına neden olacak bunun yerine hegemonya anlayışı güden Amerika'nın politik müdahalelerinin etkisi artacaktı (Sinkaya, 2012). Bu nedenle İran'da dış siyasette etkin rol oynayan Ali Hamanei, Arap Baharını İslam ve Arap devletlerinin zayıflatılması ve Büyük Ortadoğu projesinin sürdürülmesi için bir stratejik taktik olarak nitelendirilmiştir. Bu noktada Türkiye'nin tutumu ve düşüncesi, İran'dan farklıdır. Türkiye, Suriye'nin Baas rejimi, yani diktatörlük ile yönetilmemesi, Esed rejiminin son bulması gerektiğine inanmaktadır. Buna karşın Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yanadır. Türkiye ve İran'ın Suriye politikasında tamamen farklı kutuplarda olması, bu iki ülke arasındaki en önemli siyasi problemi teşkil etmektedir (Sinkaya, 2012).

İran, Arap Baharının Amerika Birleşik Devletleri'nin kontrolü ile yapıldığını ve bu güçlerin, demokrasi olarak halka empoze edildiğini bu girişim bölge ülkelerini böldüğüne ve iç savaşa sürüklediğini belirtmektedir. Zira İran, bu hususları anlatmak için 17-18 Eylül 2011 tarihleri arasında Tahran'da seksene yakın ülkenin beş yüz kadar siyasetçi, bilimadamının katıldığı "İslami Uyanış" adlı bir konferans düzenlemiştir.

2.5.Ruhani Dönemindeki Siyasi İlişkiler

Güvenlik meselelerindeki uzmanlığı ile tanınan Cumhurbaşkanı Ruhani'nin önceliği dış politika olacaktır. Dış politikaya bakışında 'yapıcı etkileşim' ve 'itidal' şiarlarını önce çıkararak Ruhani'nin en önemli dış politika gündemi nükleer meseledir. Tıpkı halefleri gibi Ruhani de İran'ın uranyum zenginleştirme programını durdurmayı reddetmektedir. İran nükleer programının yeterince şeffaf ve yasal olduğunu savunan Ruhani, İran'ın uluslararası düzenlemelerin sınırı içinde hareket ettiğini dünyaya göstermek için daha fazla şeffaflaşabileceğini ifade etmiştir. Ruhani, nükleer programın daha şeffaf hale getirilmesi suretiyle İran üzerindeki 'haksız' yaptırımların hafifletilmesini hedeflemektedir. Peki, İran nükleer programı nasıl daha şeffaf olabilir?

Nükleer meseleden çıkış yolunda atılması beklenen adımlardan birincisi Altılar (5+1 grubu) ile müzakerelerde İran'ın daha yapıcı bir tutum almasıdır. İran'ın uluslararası baskılara rağmen nükleer teknoloji alanında kayda değer adımlar atmış olması bu yönde manevra kabiliyetini artırmaktadır. Diğer taraftan yaptırımların giderek ağırlaşması ve İran ekonomisine olumsuz yansımaları, İran'ı bu konuda daha pragmatik davranmaya zorlamaktadır. Ruhani, nükleer meseleyle ilgili olarak hükümetin tek başına belirleyici olmadığını ve bu konudaki kararların Rehber tarafından alındığının farkındadır. Fakat aralarındaki güvenlik ilişkisi ve dış politikadaki hakimiyeti nedeniyle Ruhani'nin Rehber Hamanei'yi bu konularda etkileyebileceği düşünülmektedir. Nükleer meseleyle ilgili duruşunda bir revizyona hazırlanan Ruhani yönetimindeki İran'ın ABD ile ilişkilerinde bir düzelmeye beklenmemektedir. Ruhani, İran ile Batı arasındaki nükleer müzakerelerden sonuç alınamamasının sorumlusu olarak ABD'yi görmektedir ve bu yüzden nükleer meselenin halli için ABD ile doğrudan diyalog kurmayı tercih etmektedir. Buna karşılık Amerikan yönetimi seçim sonuçlarına saygı duyduğunu ve nükleer meselenin halli için İran ile doğrudan diyaloga hazır olduğunu ilan etmiştir.

Fakat nükleer müzakereler bir yana İran-ABD ilişkilerinde çarpıcı bir değişim beklenmemektedir. İran-ABD ilişkilerini 'oldukça komplike bir mesele' diye tanımlayan ve 'iyileştirilmesi gereken eski bir yara'ya benzeten Ruhani, İranlı yetkililerin ABD ile ilişkileri normalleştirmek için bilindik koşullarını ve söylemlerini tekrar etmiştir. Doğrudan ilişkilerin başlayabilmesi için ABD'nin İran'ın içişlerine karışmayacağını göstermesi; İran'ın nükleer hakları dahil bütün haklarını tanıması ve İran'a karşı tek taraflı ve zorba politikalarından vazgeçmesi gerekir. Bununla birlikte Ruhani'nin iki ülke arasındaki ilişkilerde daha fazla gerginlik yaratmayacağını söylemesi İran ile ABD arasındaki ilişkilerin göreceli olarak yumuşamasına neden olabilir. Ruhani'nin dış politikada Avrupa ülkeleri ile ilişkilere özel bir önem vermesi beklenmektedir. Kampanya döneminde Avrupa ile geçmişte tesis edilen iyi ilişkilere sık sık atıfta bulunan Ruhani'nin Avrupa'ya özel bir önem vermesi, büyük ölçüde 'doğu'ya yönelmiş olan Ahmedinecad'ın dış

politika anlayışının tersine çevrilmesi olarak görülebilir. Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi hem İran'ın ekonomik sorunlarının çözümünde yardımcı olacak, hem de İran dış politikasının manevra kabiliyetini artıracaktır. Ruhani, tıpkı Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde olduğu gibi Avrupa ülkeleri ile tesis edeceği iyi ilişkileri ABD'nin yönlendirdiği uluslararası baskının etkisinin kırılması için bir araç olarak kullanmaya çalışacaktır.

Ruhani'nin dış politikada 'radikalizmi ve aşırılığı' reddederek 'yapıcı etkileşim,' 'itidal' ve 'diyalog' söylemlerini öne çıkarmasının bölgeye de olumlu yansımaları olacaktır. Bölgesel gerilimin ve kutuplaşmanın İran'ın çıkarlarına zarar verdiğini savunan Ruhani, yaptığı açıklamalarda sık sık komşularla iyi ilişkilerin önemine değinmiştir. Bu bağlamda yeni İran hükümetinin öncelikle Basra Körfezi ülkeleri ile ilişkilere odaklanması beklemektedir. Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin gelişmesinde pay sahibi olmakla övünen Ruhani, Körfez ülkelerine olumlu sinyaller göndermiştir. İran dış politikasının Ahmedinecad döneminde yeniden radikalleşmiş olması ve İran'ın nükleer programı hakkındaki kaygıların Suudi Arabistan ile İran arasında bölgesel rekabeti tetiklediği dikkate alınır, Ruhani döneminde dış politika ile nükleer meselenin seyri bölgesel ilişkilerde değişime katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, yönetiminin ülkenin dış politika prensiplerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmeyeceğini belirtmişti. Hassan Ruhani, İran dış politikasının yorumlanması, ilke ve esaslarında bir değişiklik anlamına gelmiyor, dış politika alanlarındaki sorunlarla ilgilenme yöntemlerinde bir değişiklik öngörüyor demişti. Ruhani ayrıca dış politika konusunu "çok hassas" olarak tanımlamış ve mevcut koşullarda ulusal çıkarlarının korunmasını gerektiğini söylemiş, ülkenin dış politikada pek çok sorun ile boğuştuğunu vurgulamıştı. Yönetimin dış politikasının, ulusal güvenliğin korunması, ulusal çıkarların yerine getirilmesi ve ülkenin kalkınması temeline dayanacağını söylemiştir.

Yine Ruhani' nin gelecekte nasıl bir dış politika anlayışı izleyeceğini özetleyen eski dış işleri bakanı Velayeti şunları söylemiştir; 'Daha önce yaptığımız gibi aynı dilin tekrar edilmesinin bir yararı yok. Farklı bir dil ile konuşmamız gerekiyor. Aynı amaçlar, ama farklı dillerle.'

2016 yılı ile gelinen nokta ise çok farklıdır. ABD'nin sözünü verdiği Irak'ın toprak bütünlüğü, Türkiye ve İsrail arasında yaşanan siyasi problemler, ekonomik düşüşe neden olmuştur. Buna karşın İran ile bu dönemde yakınlaşmalar önemli boyuta yükselmiştir. Bu yakınlaşmada gerek terör örgütleri ile savaşta lojistik ve askeri işbirliği, gerekse enerji alım-satımı konusunda yaşanan ilerlemeler, uluslar arası düzeyde de dikkat çekmiştir (İnançlı, 2016). İran ve Türkiye arasında yaşanan bu gelişmeler, özellikle ABD ve Türkiye arasında bazı sorunlara neden olmaktadır. Bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır ki, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'yi Ortadoğu'daki müttefiki olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin ABD'nin özellikle nükleer sorun ve diğer politik nedenlerden dolayı düşman olarak gördüğü İran ile yaklaşması, ABD yanlısı kesimi tedirgin etmektedir. Türkiye'nin İran ile yaklaşmasının temelinde büyük oranda ekonomik potansiyeller etkili olmuştur. İran, Türkiye'nin önemli miktarlarda ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerin başında gelmektedir. Özellikle elektrik, petrol ve doğalgaz gibi enerji sınıfı ilişkilerinde, Türkiye'nin İran'a olan bağılılığı çok büyüktür. Bunun yanında İran'ın büyük bir sınır komşusu olan Türkiye ile siyasi ilişkilerinin iyi olmasını istemekte, kendi ülke bütünlüğü için önemli etkisi vardır.

3. TİCARİ VE EKONOMİK BOYUT

3.1. Ticari İlişkiler

Türkiye ve İran arasında, özellikle Soğuk Savaşın bitmesi ile birlikte, ticari ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Ticari ilişkilerin temelinde, enerji, gıda ve turizm gelmektedir. Enerjide tek kaynağa bağımlılığını azaltmak ve enerji ihtiyacını komşu ülkeler vasıtasıyla çözmek isteyen Türkiye, bu konuda İran ile önemli ticari anlaşmalar imzalamıştır. Türkiye'nin enerjiye olan ihtiyacı, artan nüfus oranı ve sanayileşme hamleleri ile her geçen dönem daha da artmaktadır. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun Ahmedinejad döneminin sonuna yakın yayımladığı Enerji Piyasası Düzenleme raporundaki veriler, Türkiye'nin İran ile olan ticari ilişkilerinde doğal gazın hakimiyetini göstermiştir.

Şekil 4: Türkiye'nin 2013-2014 Dönemi İhracatı

Kaynak: TİM İhracat Verileri (Son Erişim:27.10.2016)

Tablo 1:Türkiye'nin sınır komşularından ithalatı (milyon \$)

ÜLKELER	1990	1995	2000	2005	2010
İran	492	689	816	3.470	7.645
Bulgaristan	32	402	465	1.190	1.701
Yunanistan	129	201	431	728	1.542
Irak	1.047	0	0	459	1.355
Azerbaycan	0	22	96	272	865
Suriye	84	258	545	272	663
Gürcistan	0	50	155	303	291
Ermenistan	0	0	0	0	0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>. (Son Erişim: 27.10.2016)

Tablo 1 'deki verilerde de görüldüğü üzere yine ithalat konusunda da İran, bölgesel anlamda Türkiye'nin en büyük enerji ortağı konumundadır. İran'dan sonra en büyük ithalat oranına sahip Bulgaristan ile ticari ilişkiler eldeki veriler ışığında yedi kat daha azdır. Bu tablo ile görülmektedir, ki küresel güçlerin, İran ile yaşayacağı ufak bir sorun Türk ekonomisini de krize sokmaya yetecektir. Bunun sebebi de, petrol ve doğal gaz ithalatıdır.

Şekil 5: Türkiye-İran arasında İmzalanan Ahmedinejad Dönemi Ticari Protokoller

ANLAŞMA	PROTOKOL İMZA TARİHİ	RESMİ GAZETE TARİHİ VE SAYISI
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması(YKTK)	21.12.1996	25.02.2005 (25738)
Çifte Vergilendirmeyi Önleme (ÇVÖ) Anlaşması	17.06.2002	09.10.2003 (25254)
Ortak Ticaret Komitesi 3. Dönem Toplantısı	13.12.2007	
Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 4. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı	31.05.2008	
Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 5. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı	12.10.2008	
Türkiye-İran 20. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	17.11.2008	
Türkiye-İran 21. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	03.02.2010	

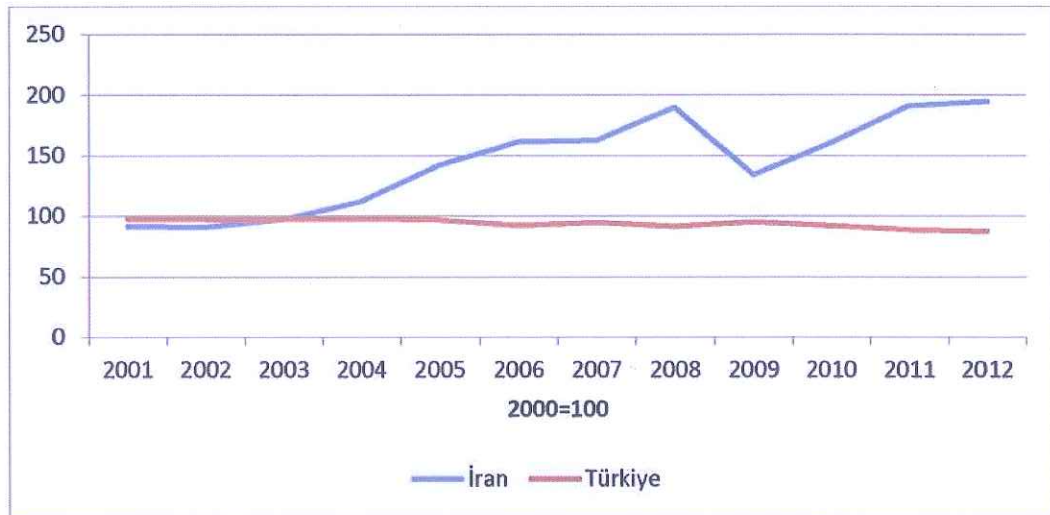
Kaynak: <http://www.serka.org.tr/downloads/iran.pdf> (Son Erişim: 29.10.2016)

Bu noktada şunu da belirtmekte fayda vardır ki; İran Dünyada doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip önemli bir ülkedir. En önemli ülkesi ise hiç kuşkusuz en geniş rezervlere sahip olan Rusya'dır .¹ Sonuç olarak Türkiye'nin, doğal gazda ikinci ithalatçı ülke konumunda bulunan İran ile ticari ilişkilerini geliştirmesi, iki

¹ Ayrıntılı Bilgi için bkz: Energy Information Administration, Country Analysis Briefs:İran, 21.11.2011, s. 1, (<http://www.eia.gov/emeu/cabs/Iran/pdf.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.11.2016).

edeceği gözükmektedir (İrna, 2007). Yukarıda belirtildiği üzere Türk dış politikasında İran ile doğal gaz ticareti önemli bir yer teşkil etmektedir. 2000'li yıllarda ve özellikle Ahmedinejad döneminde Türkiye ve İran karşılıklı ticari ilişkilerin güçlendirilmesi için yapılan faaliyetler, bu ilişkilerin daha sağlam temellere oturmasını sağlamıştır. Bu noktada; 2001 yılında Türk ve İranlı iş adamları "Türkiye-İran İş Konseyi"ni kurdular. Bu konsey sayesinde, Türkiye'den bir çok yatırımcının, İran'da iş imkanlarının anlatıldığı konferanslara ve fuarlara katılımı sağlandı. Aynı şekilde İranlı yatırımcılar için de, Türkiye'deki yatırım ortamları tanıtıldı. 2003 yılında "Türkiye ve İran Sınır Ticareti ortak Komisyonu" oluşturuldu. 2002 yılında imzalanan Çifte Vergilendirmeyi Engelleyen Anlaşma ise, 2005 yılında yürürlüğe konuldu. Yine Ahmedinejad döneminde gerçekleştirilen önemli bir proje ise; Türk – İran sınırına ortak bir sanayi bölgesi kurulması projesi idi. 2009 yılında hem Türk hem İranlı işadamlarının, ulusal paralarla ticaret yapmasını sağlayacak düzenlemeleri içeren anlaşmalar imzalandı (Oran, 2013). 2011 yılında dönemin Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül'ün yanında geniş bir iş adamları komisyonu ile İran'ı ziyareti de ticari ilişkilerin gelişmesini hedeflemiştir (Oran, 2013).

Şekil 6: Türkiye-İran Dış Ticaret Hacmi (2001-2012)

Kaynak: Dünya Bankası

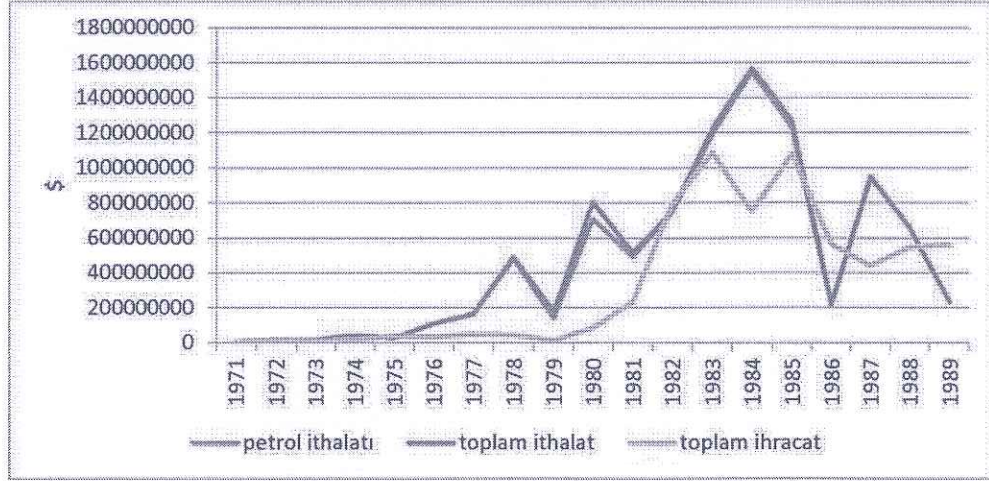
Ekonomik ilişkiler bakımından da İran ile ilişkiler siyasi gelişmeler ile birlikte artış göstermiştir. Devlet İstatistik Kurumu bilgilerine göre 2005 yılında İran ile olan ihracatımız 900 milyon dolar değerinde iken, ithalatımız 3,469 milyon dolar olarak açıklanmıştır.² İlişkilerin bu noktada seyretmesi ile iki ülke arasında çifte vergilendirme engellenmeye çalışılmış ve gümrük indirimlerine gidilme kararı iki taraf içinde memnun edici olmuştur.

2005 yılındaki ekonomik ilişkilerde olumlu havanın da etkisi ile Türkiye'nin yatırım kapasitesi yüksek olan kuruluşu Beko, yetkili bayi toplantısını 900 kişinin katılımı ile İran'da gerçekleştirmiştir. Beko bunu yapmasının temel sebebi İran pazarında önemli bir yer sahibi olmaya çalışması ve ihracat oranını arttırmak gayesidir (Hacısalıhoğlu, 2015). Beyaz eşya pazarının Türkiye'deki bir diğer aktörü olan Arçelikte, İran'da etkili olmak için bazı ticari yatırım hamlelerinde bulunmuştur. Sonuç olarak Türkiye'nin beyaz eşyada iki büyük markasının İran pazarına girmesi ve toplamda 160 binin üzerinde ürün satması ekonomik ilişkilerin gelişmesinin önemli bir sonucu olarak gösterilebilir.

² www.deik.org.tr (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)

Şekil 7: Petrol'ün Türkiye-İran Ticari İlişkilerindeki Yeri

Şekil 31: Petrol'ün Türkiye-İran Ticari İlişkilerindeki Yeri

Kaynak: : TUIK, ETKB (Son Erişim: 28.10.2016)

İran ile Türkiye ekonomik ilişkilerinin temelinde enerji alım satımı yer almaktadır. Bu iki ülke arasında enerji ilişkilerinin de geliştirilmesi adına önemli bir projeye adım atılmıştır. Bunlardan ilki "Mavi Akım" Projesidir. Bu proje ile Türkiye enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü transit geçiş maliyeti olmadan altyapıya çalışmaları ile geliştirilen borulardan alabilecektir (Pamir, 2007). İran ile ticari ilişkilerin gelişmesi için bir çok çabaya rağmen, bu iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin, potansiyelin çok altında kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye ve İran arasında yaşanan bazı gerilimli ticari ilişkiler, bu yatırımların yapılmasının önündeki temel engel gibi durmaktadır. Türkiye ve İran arasında 1996 yılında devlet yetkilileri tarafından imzalanan ticari anlaşma, 2005 yılında usulüne uygun olarak kabul edilmiş ve yürürlüğü girmiştir.³ Bu noktada Gsm Operatörü olan Turkcell, İran da düzenlenen Gsm operatörü ihalesini kazanmış ve İran hükümeti ile ihale şartnamesini imzalamıştır. Buna karşın İran, yasa koyucu hukukun temel ilkesi olan "ahde vefa" ilkesi ile bağdaşmayacak şekilde yasa değişikliğine gitmiş ve ihaleyi gerekçe göstermeden feshederek, Güney Afrikalı

³ T.C.Resmi Gazete, Tarih: 25.02.2005, Sayı: 25738. (<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050225.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050225.htm>, (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2016).

bir şirket ile anlaşmıştır (Kutlay, 2011). Dolayısıyla bu örnek göstermektedir ki İran yabancı yatırımlarda hukukun genel ilkelerini bir kenara bırakarak, ticari ilişkileri, günlük siyasi gelişmelere uygun olarak yönlendirmektedir. Bu durumda ülkede Türkiye adına henüz sürdürülebilir bir yatırım ortamının tam olarak sağlanamadığı belirtilebilir (Atlı, 2011).

Ahmedinejad döneminde ise Türk Hükümeti arasında yaşanan siyasi sürtüşmelere karşın, İran ile Türkiye arasında ticari ilişkilerin tamamen siyasi değişikliklere göre yönlendirildiği iddiasının gerçeği olmadığı kanaatindeyiz. Zira özel sektörün güçlendirilmesi ve dış ülkelerde yatırım yapma isteği sayesinde ekonomik ilişkiler, siyasi ilişkilerden sıyrılarak devam etmeye başlamıştır. Bu noktada Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu gibi özel sektör temsilcileri, İran ile ilişkilerde önemli sorumluluk alarak, ticari ilişkileri sağlamlaştırmaya gayret etmişlerdir (Oniş, 2011). Enerji ithalatının haricinde Türk yatırımcılar Turkcell, Beko ve Arçelik İran'da önemli yatırımlar yapmış ve ihaleler alıp ihracat yapmaktadırlar. Dolayısıyla İran, Türkiye'nin çıkarları açısından kilit bir rol oynamaktadır (İnat, 2007).

Sonuç olarak 2007 yılı İran ile ilişkilerde küresel güçlerin baskılarına rağmen gelişerek devam etmiştir (Hacısalıhoğlu, 2015).

4. ENERJİ BOYUTU

4.1. Enerji Alanındaki İşbirliği Çalışmaları

Dünya Enerji Konseyi'nin Türkiye'yle ilgili verilerine göre; enerji talebi artan ülkelerden olan Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılık oranı yüzde 72'dir ve toplam ithalatı içinde enerji kalemi yüzde yaklaşık 25'lik paya sahiptir. Bu yüksek enerji ithalatı, artan cari açığın en büyük nedenidir. Hem gelişmekte olan hem de nüfusu artan bir ülke olarak bu durum, Türkiye açısından sürdürülebilir değildir. Türkiye, petrol ve doğalgazda büyük ölçüde dışarıya bağımlıdır. Ülke bazında ele alındığında, en çok enerji ithal ettiği iki ülke Rusya ve İran'dır. Türkiye, yıldan yıla oranlar küçük ölçüde değişse de, kabaca, kullandığı doğalgazın yüzde 60'ını Rusya'dan ithal etmektedir. Rusya Türkiye'nin bir numaralı dış ticaret ortağıdır. 2013 itibariyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi, dolaylı kalemlerle birlikte 50 milyar dolara ulaşmıştır ve denge Rusya'nın lehinedir. Rusya Türkiye'deki doğalgaz dağıtımında da ortaklıklarla hisse sahibidir. İç piyasada da enerji sektöründe etkili olmakta, yatırımlar yapmakta, ortaklıklar kurarak, Türk şirketlerini satın alarak gücünü pekiştirmektedir. Mersin Akkuyu'da yapımına başlanan Türkiye'nin ilk nükleer santralının yapımından işletmesine, yakıt tedarikinden yönetimine kadar yüzde yüz Rusya tarafından üstlenilmesi de, Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını artıracak bir diğer unsurdur. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK) raporlarına göre; 2011-2013 yılları arasında ham petrol ithalatında İran ve Rusya'nın payı düşüş eğilimindeyken, Irak'ın payı artmıştır. 2013 yılında 2012 yılına göre, İran'ın payı yüzde 39'dan

yüzde 28'e, Rusya'nın payı yüzde 11'den yüzde 8'e düşmüş, Irak'ın payı yüzde 19'dan yüzde 32'ye çıkmıştır. Doğalgazda ise 2013 yılında kaynak ülkeler bazında Türkiye'nin doğalgaz ithalatı şöyle gerçekleşmiştir: Rusya yüzde 58'le ilk sıradadır. Onu yüzde 19'la İran takip etmektedir. Azerbaycan yüzde 9, Cezayir LNG olarak yüzde 9 paya sahiptir. Nijerya'nın payı ise LNG olarak yüzde 3'tür.4 Türkiye'de tüketilen doğalgazın yaklaşık yarısı elektrik üretiminde kullanılmaktadır. İlk sıradaki elektrik üretimini birbirine yakın oranlarla (yaklaşık yüzde 25'er) sanayi ve konutlardaki tüketim takip etmektedir. Doğalgazda Türkiye'nin yerli üretiminin tüketimi karşılama oranı yüzde 1.5'tir. Bu oran, doğalgazda dışa bağımlılığın süreceğini de gösterir. 2013'te Türkiye'nin toplam enerji ithalatı 55.9 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, toplam ithalatının yüzde 22.2'sini oluşturmuştur. Bu fatura aynı zamanda toplam dış ticaret açığının da yüzde 56'sını oluşturmaktadır.

Türkiye'de zaman zaman enerji temininde yaşanan sıkıntılar, petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki dalgalanmalar ve bu ürünlerin ithalatındaki artışlar, yaşamın her alanında etkisini göstermektedir. Sanayi üretiminden konutlardaki aydınlanmaya, hane halkının ısınmak için tükettiği yakıttan artan cari açığa dek her alana yansımaktadır. Doğalgazı en çok elektrik üretiminde, konutlarda ve sanayide kullanan Türkiye, al ya da öde ilkesine göre yaptığı anlaşmalar ve garantili alım nedeniyle de, dünya ortalamasına göre daha yüksek bir doğalgaz faturası ödemektedir.

Bu durum aynı zamanda sanayinin rekabet gücünü olumsuz etkilemekte ve konutlarında doğalgaz kullanan yurttaşların bütçesini sarsmaktadır. Türkiye'nin 1990-2011 dönemi enerjiyle ilgili verileri incelendiğinde 1990'dan bu yana dışarıya bağımlılığın hızla arttığı görülür. Enerji talebini yerli üretimle karşılama oranı 1990'da yüzde 48.1 iken, 2000'de yüzde 33.1'e, 2010'da ise yüzde 29.2'ye gerilemiştir. Son dönemde izlenen politikaların sürdürülmesi halinde, birincil enerji tüketiminde yüzde 70'ler düzeyinde olan dışa bağımlılığın süreceği ve daha da artacağı saptanmaktadır. EPDK analizlerine göre; Türkiye'de 2010 – 2030 döneminde yapılacak enerji yatırımlarının toplamı 225 – 280 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. Enerji yatırımlarında en büyük pay makine ve donanıma

aittir. Yatırım tutarının asgari yüzde 60'ının makine ve donanım alımına ayrılacağı kabul edilirse, 20 yıllık dönemde 225 – 280 milyar dolar olması tahmin edilen enerji yatırımlarının 135 – 168 milyar dolarlık bölümünün makine ve donanıma harcanacağı görülür. Türkiye'nin enerjideki yüksek bağımlılığı, araç / gereç / donanım dikkate alındığında çok daha yüksek boyutlara ulaşmaktadır. Şöyle ki, Türkiye, elektrik üretim ekipmanları için her yıl 7 – 8.5 milyar doları yurt dışına aktarmaktadır ve birçok alanda olduğu gibi ekipmanlar konusunda da Çin, Türkiye için en büyük kaynak konumundadır.

Bu durum, sadece iktisadi ilişkilerde değil, siyasi ve diplomatik ilişkilerde de sık sık gündeme gelmekte, Türkiye'ye karşı caydırıcı bir koz olarak kullanılmaktadır. Türkiye'nin Malatya'nın Kürecik ilçesine yerleştirilen füze radarı sistemi, yine Türk topraklarına yerleştirilen patriot füzeleri, Suriye gibi konu başlıklarında Rusya ve İran'la farklı cephelerde olduğu dikkate alınır, bağımlılığın siyasi yansımaları daha net görülür. Yüksek enerji bağımlılığı iktisadi boyutunun yanında, siyasette, diplomaside, ulusal güvenlikte de ciddi riskler yaratır. Türkiye, petrol ithalatında Rusya ve İran'a karşı alternatif yaratmış ise de, doğalgaz temininde bu iki ülkeye karşı ciddi bir seçenek yaratabilmiş değildir. Enerji koridoru olmak, enerji dağıtım üssü olarak öne çıkmak amacıyla muhtelif enerji geçiş güzergâhları, enerji nakil hatları için projeler üreten veya üretilen projelere katılan Türkiye, muhtelif projelere karşın, bu konuda henüz umduğu sıçramayı yapamamıştır. Ekonomik, stratejik, jeopolitik engelleri aşmakta zorlanmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin bizzat kendisinin de içinde bulunduğu enerji projelerinde zaman zaman Rusya ile ters düşmesi de (örneğin; başarısızlıkla sonuçlanan NABUCCO gibi) Türkiye'nin Rusya'ya karşı elini zayıflatan bir diğer unsurdur (Doster, 2014).

Türkiye ve İran arasında ekonomik gelişmeler 2007 yılında da artış göstermiştir. Bu ilişkilerin gelişmesi ile iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi güven ortamı tesis edilmiş ve ileriye yönelik uzun vadeli projeler hayata geçirilmeye başlamıştır. Bu projelerin başında doğal gaz ve elektrik anlaşmaları gelmektedir. Doğal gaz anlaşması, İran ve Türkiye arasında 2007 yılının Temmuz ayında

imzalanmıştır.⁴ Doğal gaz anlaşması ile İran yönetimi, kendisinin gazını ve Türkmen gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı hedeflemiştir.⁵ Türk hükümeti bakımından dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olan Hilmi Güler nezdinde imzalanan Doğal gaz anlaşması ile Türkmen ve İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasının kararlaştırılmasına ek olarak, Türkiye'nin de İran'ın üç gazasında belli oranlarda doğal gaz çıkarmasına olanak sağlamaktadır.⁶ Bu proje ile enerji alanında Rusya'ya bağımlılığı süren Avrupa'nın, İran ve Türkmen gazını, Türkiye üzerinden Nabucco projesi kapsamında edinmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Rusya'ya olan enerji bağımlılığından hem Türkiye'nin hem de Avrupa ülkelerinin kurtarılması arzu edilmiştir.

Doğal gaz anlaşmasının yanında Türkiye ve İran arasında imzalanan elektrik anlaşması da 2007 yılının getirdiği önemli kazançlardan biri olmuştur. 31 Mayıs 2007'de yine dönemin Enerji Bakanı olan Hilmi Güler ve İranlı meslektaşı olan Perviz Fettah arasında imzalanan elektrik anlaşması ile ulaşılmak istenen gaye İran petrolü ve doğal gazının kullanılarak gerek İran'da gerekse Türkiye'de kurulan elektrik santralleri ile her iki ülkenin elektrik ihtiyacının belli bir bölümünün karşılamalıydı.⁷

Bu anlaşmaya ek olarak elektrik sorununun çözümünde, İran ve Türkiye, 20 Kasım 2007 tarihinde önemli bir anlaşmaya daha imza atmışlardır. İranlı Enerji Bakanı Perviz Fettah ile Türk hükümeti adına Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler tarafından imzalanan anlaşma kapsamınca, İran'ın petrol ve doğal gazı ile çalıştırılacak olan ve toplamda 6 bin megavat gücünde elektrik üretme kapasitesine sahip üç santralin ikisinin İran da birinin Türkiye'de kurulmasına karar verilmiş ve İran'da oluşturulan santralde İranlı şirketlerin oranının yüzde 51 Türk şirketlerinin oranının yüzde 49 alacağı, Türkiye de kurulan santral içinde Türk şirketlerin yüzde 51, İranlı şirketlerinin yüzde 49 sahip olacağı bir

⁴ Ferai Tınç, "İran ile gaz anlaşmasını araştırdım", Hürriyet, 16 Temmuz 2007. Bu anlaşma kesinliğe kavuşmuş bir anlaşma olmayıp iki ülke arasında bir ön sözleşme niteliği taşımaktadır.

⁵ Hilmi Güler: İran doğal gaz anlaşması gizli yapılmadı", Hürriyet, 15 Temmuz 2007

⁶ Turkey, Iran reach Accord to carry gas to Europe", AFP, 15 Temmuz 2007.

⁷ "Kesintiye İran çözümü", Milliyet, 21 Ağustos 2007.

anlaşmaya imza atılmıştır. Bu yatırımın maliyeti, 10 milyar dolar değerindedir. Yine anlaşma uyarınca Türkiye ve İran arasında yetersiz olan elektrik hatlarının güçlendirilmesi görevi de Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ)'a bırakılmıştır.⁸

4.1.1. Enerji Hatları

Türkiye, jeopolitik konumu bakımından Doğu ve Batının tam ortasında bir geçiş, köprü görevi üstlenen bir ülke konumundadır. Türkiye, jeopolitik konumunun kendisine sağladığı bu köprü olma görevini, kendi menfaatleri uyarınca yöneterek uluslara arası arenada etkinliğini arttırmayı arzulamaktadır. Türkiye ve İran'ın Ahmedinejad döneminde, petrol ve doğal gaz alanlarında karşılıklı ilişkilerin artması Türkiye'nin menfaatlerini güçlendirme konusunda önemli etkiye sahiptir (Oran, 2013). Zira İran, kendi doğal gaz ve petrolünü, Batı pazarına aktarabilmek için Türkiye üzerinden enerji hattı altyapısını kurmak zorunda idi. Bu nedenle, Ahmedinejad döneminde bu çalışmalara ve bu yönde ticari ihalelere ağırlık verilmiştir (Ekinci, 2013). Bu noktada Türkiye jeopolitik konumunun avantajı ile İran'ın Petrol ve Doğal gazının Avrupa aktarımını sağlayabilmektedir. Türkiye'nin enerjide önemli ilişkiler kurduğu ülkelerden biri, İran'dır. Fakat İran, Türkiye için enerjide tek alıcı konumunda değildir. Zira Türkiye, enerji ihtiyacını tek bir ülkeden gidermemek için Rusya, Azerbaycan, Nijerya ve Cezayir ile de enerji ilişkileri kurmuş ve geliştirmiştir (Ekinci, 2013).

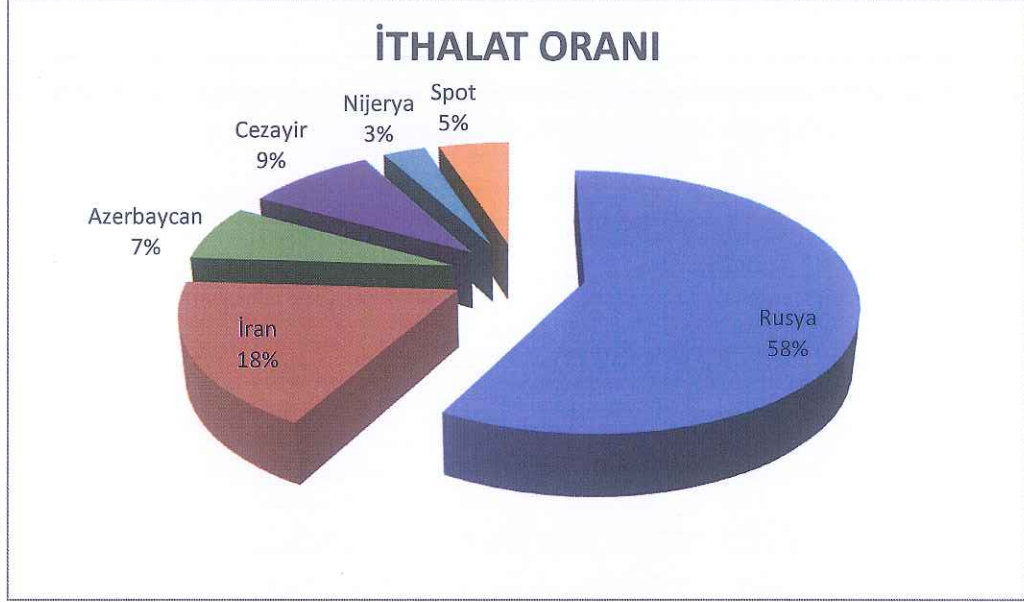
Ahmedinejad döneminin sonunda, iki ülkenin Dışişleri Bakanları karşılıklı ticaret hacminin 10 milyar dolara kadar çıkarılması konusunda mutabık kaldıklarını açıklamışlardır (İrna, 2007). Bu noktada, ticari ilişkilerin temelini, enerji anlaşmaları oluşturmaktadır. İran, Türkiye üzerinde kurulacak boru hattında günlük olarak 5 metreküp kapasitenin haricinde ve buna ek olarak NABUCCO hattından da yüzde 30 ile 50 arasında bir kapasitenin İran'ın kullanımına tahsis edileceğini açıklamıştır (Pamir, 2007).

⁸ Türkiye-İran elektriği işbirliği anlaşması imzalandı", Hürriyet, 20 Kasım 2007.

4.1.1.1.Doğalgaz İlişkisi

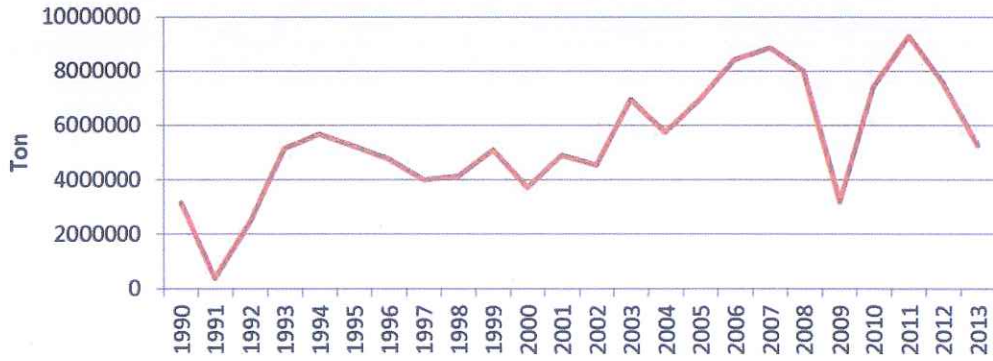
Doğalgaz piyasası, petrol ilişkilerinden farklı bir çizgidedir. Zira Türkiye'nin doğal gazını üçte ikisini Rusya'nın Gazprom şirketi sağlamaktadır. Bu bağlamda, Ahmedinejad döneminde, Türkiye, Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını azaltmak için İran'ın doğalgaz pazarına dahil olma çabasına girmiştir (Oran, 2013). Türkiye-İran arasında yapılan ilk doğal gaz anlaşması ise 1996 tarihli olup, Türkiye ile İran arasında doğal gaz akışı, 2001 yılında başlamıştır. (Oran, 2013) Bu bağlamda, Ahmedinejad döneminde en önemli doğal gaz akışı anlaşması ise, Akdeniz Boru Hattı Projesi olarak belirtilebilir. Bu projede ortaya çıkan en önemli sorun Türkiye'nin köprü görevi görerek, İran'dan aldığı gazı üçüncü ülkelere aktarma girişimidir. Bu, İran ile Türkiye arasında önemli bir soruna dönüşmüş ve İranlı yetkililer, Türkiye'nin aldığı gazı üçüncü ülkelere reeksport (yeniden ihraç) etme hakkının olmadığını söyleyerek, tepkilerini dile getirmişlerdir (Oran, 2013). Türkiye, doğalgaz da farklı pazarlara yönelmektedir. Bu pazarların başında da İran gelmektedir. Zira İran, önemli doğal gaz rezervlerinin bulunduğu ülkelerden biridir. Bu noktada tartışılması gereken husus, Türkiye'nin, Rusya dışında başka bir pazara dahil olma çabasıdır. Enerji bağımlılığı özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir problemdir. Zira Türkiye'nin Rusya ile yaşayabileceği bir kriz, doğalgaz ihtiyacının yüzde 60'ını karşılayamaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla enerji ilişkisinde güdülen temel amaç petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülkelerin hepsi ile belirli oranlarda enerji ilişkisine girmektir (Oran, 2013). Bu bağlamda Türkiye, doğal gaz da Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için Ahmedinejad döneminde İran ile petrol ilişkisinin yanında, doğal gaz ilişkisini de geliştirmeye çalışmıştır (Keneş, 2012). Türkiye'nin, İran doğalgazını tercih etmesindeki bir diğer neden ise, İran gazının altyapı hatları ile doğrudan gelmesi sayesinde transit ücrete tabi olmaması ve maliyetinin Rusya gazına göre düşük olmasıdır.

Şekil 8: Türkiye'nin Doğalgaz İthalat Oranları

Kaynak: EPDK Doğalgaz Raporu (2012) (Son Erişim: 29.10.2016)

Şekil 9: 1990-2013 Yılları Arasında Türkiye'nin İran'dan Petrol İthalatı

Kaynak: ETKB (Son Erişim: 29.10.2016)

Tablo 2: Türkiye'nin 2005-2012 Dönemi Arasındaki Doğal Gaz İthalat Raporu

YIL	Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir	Nijerya	Spot LNG	TOPLAM
2005	17.524	4.248	0	3.786	1.013	0	26.571
2006	19.316	5.594	0	4.132	1.100	79	30.221
2007	22.762	6.054	1.258	4.205	1.396	167	35.842
2008	23.159	4.113	4.580	4.148	1.017	333	37.350
2009	19.473	5.252	4.960	4.487	903	781	35.856
2010	17.576	7.765	4.521	3.906	1.189	3.079	38.036
2011	25.406	8.190	3.806	4.156	1.248	1.069	43.874
2012	26.491	8.215	3.354	4.076	1.322	2.464	45.922

Kaynak: EPDK Enerji Raporu (Son Erişim: 29.10.2016)

Tablo 2'de anlaşıldığı üzere, Türkiye, enerjiye olan ihtiyacının çok büyük kısmını dış ülkelerden ithalat yolu ile karşılamaktadır. İstatistiki veriler, Türkiye'nin İran ile olan ticari ilişkilerinde doğal gaz ithalatının Ahmedinejad dönemi olan 2005-2013 yılları arasında iki kata yakın oranında arttırdığını göstermektedir. Zira 2005 yılında yapılan doğal gaz ithalatı, 4.248, iken bu oran 2012 yılı itibariyle 8.215 sayılarına yükselmiştir. İran, Rusya'dan sonra Türkiye'nin doğal gaz ithal ettiği 2. ülkedir.

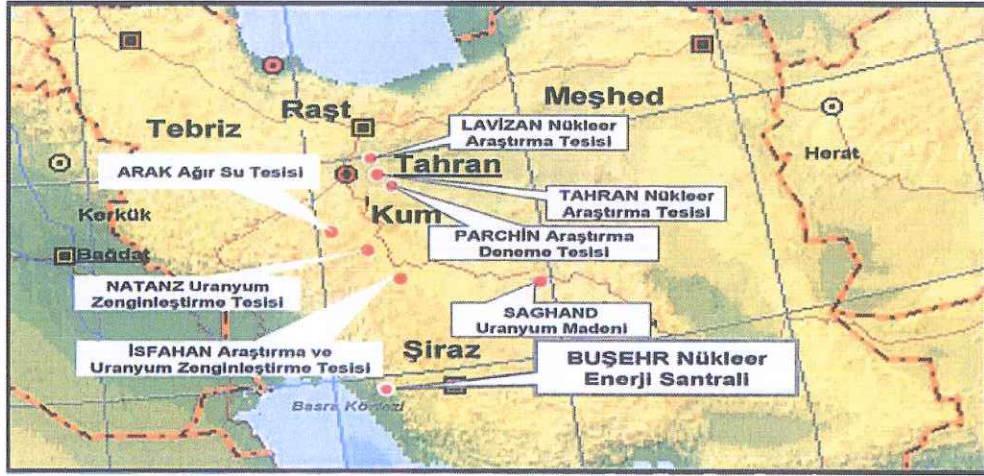
İran , petrol hırcatı ve büyük petrol rezervi sahibi ve Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ham petrol üreticisi konumundadır. Türkiye ile İran arasında da ilişkilerin önemli bir bölümü petrol ithalatına dayanmaktadır. Zira Türkiye, petrol ithalatının yüzde 30.6'sını İran'dan karşılamaktadır (Hazır, 2013). Bu bağlamda petrol ilişkisinde Türkiye ile İran arasında büyük bir bağımlılığın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye, petrol ihtiyacının üçte birini, İran'dan karşılarken; geri kalan üçte ikisini ise, Yunanistan, Rusya, Güney Afrika ve İtalya'dan karşılamaktadır (Hazır, 2013).

4.2. Nükleer Enerji Sorunu

4.2.1.İran'ın Nükleer Silahlanma Sorunu

Nükleer silahlanma, dünyada ki bütün yaşam formlarını tehdit eden küresel nitelikte bir sorundur. Bu noktada nükleer silah, ilk kez, İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri tarafından Japonya'ya karşı kullanılmıştır. Kitlesel yıkıma neden olan silah, iki kutuplu dünyada Rusya ve Amerika arasında bir yarışa dönüşmüş ve Soğuk Savaş döneminde uydu devletler olarak nitelendirilen devletlerde de nükleer başlıklı füzelerin yerleştirilmesi ile tüm dünya nükleer savaşın eşiğine gelmiştir (Asaroğlu, 2015).

Şekil 3: İran'da Bulunan Nükleer Tesisler

Kaynak: Cordesmann, Anthony,H., "iran and The Challenges to US Policy" , Iran (Son Erişim:30.10.2016)

İran'ın 1957'de Şah Pehlevi döneminde ABD destekli olarak başlattığı nükleer teknolojiye sahip olma çabaları, günümüzde önemli bir aşamaya gelmiştir. Bu aşamada İran, nükleer güç olmaya yaklaşmakla beraber bölgedeki belirsizlik ve tansiyonun yükselmesinde önemli bir etken olarak görülmektedir. Nükleer güç

olmak ifadesiyle nükleer silaha sahip olmak kastedilse de uranyum zenginleştirmeyi başaran İran'ın yakın veya orta vadede nükleer silaha sahip olması uzak bir ihtimal değildir. Kitle imha silahları (KİS)nın en tesirlisi olması nedeniyle günümüz savaşlarını dönüştüren nükleer silaha sahip olmak; sahip olan ülkenin, mevcut güç dengesini bozacak bir konuma gelmesi demektir. Bu nedenle çalışmada İran'ın nükleer teknolojiye sahip olma çabaları ve bu durumun uluslararası sistemde İran'a kazandırdığı yeni konum ve tepkiler üzerinde durulmuştur. İnceleme Türkiye – İran ilişkileri açısından da ele alınarak genişletilmiştir. 1979 devrimi İran'ın nükleer çalışmalarını da ciddi şekilde etkilemiş, devrimin hemen ardından çeşitli nedenlerle nükleer çalışmalar durdurulmuştur. Bu nedenler: 1. İran'daki yeni rejimin ABD ve Batı karşıtı olması nedeniyle nükleer çalışmalar konusundaki antlaşmaların hem Batılılar tarafından iptal edilmesi hem de İran'ın yeni yönetiminin nükleer çalışmaları devam ettirmek istememesi, 2. 1980-1988 Irak-İran Savaşı'nın ağır ekonomik yükü ve 3. Savaş sırasında Irak'ın Buşehr nükleer santraline yaptığı askerî saldırının İran'ın çalışmalarını durdurmasıdır. İran, 1986'dan sonra nükleer çalışmalarına yeniden başlamış, Arjantin ve Çin'le iş birliğine girmiştir. İran'ın nükleer politikasının değişmesinde Irak'la yapılan savaş oldukça etkili olmuştur. Bu savaşta Batının Irak'a açık bir desteği görülmüştür. ABD de bir taraftan açık bir şekilde Irak'ı desteklerken diğer taraftan gizlice İran'a silah satışı yapmıştır. İran – Irak Savaşı, İran'a askerî kapasitesini daha fazla geliştirme zorunluluğunu göstermiştir. Bu amaçla ilk önemli iş birliğini Rusya ile yapmıştır. 22 Ocak 1989'da İran ve SSCB arasında teknolojik, ticari, ekonomik ve bilimsel alanda iş birliği antlaşması ve 1992'de nükleer iş birliği antlaşması imzalanmıştır. Almanlar tarafından yapılmaya başlatılan Buşehr nükleer santralının yeniden inşası 1995'te Rusya'ya verilmiştir. Bu sürecin devamı olarak nükleer çalışmaları çerçevesinde ilişkilerini genişleterek Almanya, Arjantin, İspanya, Çin, Kuzey Kore, Pakistan, Belçika ile iş birliğine girmiştir. Bu iş birliğinin sonucu olarak İran, 20'den fazla nükleer tesise sahip olmuştur. İsfahan, Natanz, Arak ve Buşehr'de kurulan nükleer tesisler, İran'ın en önemli nükleer tesisleridir.

İran'ın nükleer çalışmalarının güvenilir bulunmamasının en önemli nedeni zengin enerji yataklarına sahip olmasına rağmen nükleer teknolojiye sahip olma çabasıdır. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) içinde nükleer güç olmaya çalışan tek ülke İran'dır. İran'ın nükleer çalışmalarında diğer bir konu da çalışmalarını şeffaf bir şekilde denetime açmamasıdır. 1992'den günümüze kadar IAEA'ya eksik bilgi verdiği ortaya çıkmıştır. İran'ın nükleer silah üretme kuşkusunu yaratan bir diğer konu ise uranyum zenginleştirme ve yakıt döngüsü teknolojisinden vazgeçmek istememesidir. Söz konusu maddeler nükleer silah üretimi sağlayan maddelerdir. Başka bir ifade ile uranyum zenginleştirme ve yakıt döngüsü teknolojisine sahip olan bir ülke kolayca nükleer silah üretme kapasitesine de sahip olabilmektedir. İran'ın nükleer silah ürettiğine dair herhangi bir işaret olmamasına rağmen yukarıda bahsedilen konular İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl olmadığı şüphesini doğurmaktadır. ABD'nin, İran'ın nükleer çalışmasını kendi isteği çerçevesinde sonuçlandırmakta kararlı olduğu görülmektedir. İran'ı "şer eksenini" tanımlayarak onu bölge ve dünya barışı için bir tehdit olarak gösteren ABD, böyle bir devletin nükleer silaha sahip olmasını dünya için tehdit olarak algılamaktadır. Bu nedenle ABD, İran'dan nükleer çalışmalarını durdurmasını istemektedir. ABD, İran'ın nükleer çalışmaları bağlamında askerî saldırıya hedef olabileceği ihtimalini de gündemde tutarak bu sorunun çözümü için konunun ilk önce Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyine taşınmasını istemektedir. İran'ın nükleer çalışmalarına yönelik ABD'nin askerî operasyon ihtimali, dünya devletlerini de İran'ın daha yapıcı politika izlemesi için ikna edilmesi konusunda çaba göstermeye sevk etmektedir. ABD'nin askerî saldırı ihtimali İran ve dünya üzerinde bir baskı ve kaygı yaratmaktadır. Bu durum şüphesiz komşusu Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. ABD'nin Irak ve Afganistan'a yerleşmesi ve Büyük Orta Doğu Projesi çerçevesinde İran'ın jeopolitik konumu, ideolojik kimliği, bölgede ve küresel sistemde duruşu, İran'a stratejik önem yüklemektedir. Söz konusu faktörler İran'ı, Irak ve Afganistan'dan daha önemli kılmaktadır. 11 İran, Orta Asya ve Kafkasya ile geniş toprak sınırları olan bir ülkedir. İran'ın bu bölgelerde Rusya'ya yakın bir dış politika takip etmesi, ABD'nin bölgedeki siyasi gücünü

zayıflatmaktadır. ABD'nin, İran'ı istediği çizgiye getirmeden, Orta Asya ve Kafkasya'da istediği ortamı oluşturması imkânsız görülmektedir. İran'ın, Hazar havzası ve Basra Körfezi'nde zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması ona enerji bölgeleri bağlamında ciddi önem kazandırmaktadır. Ağustos 2008'de Rusya, Güney Osetya'daki kargaşayı bahane ederek Gürcistan'a askerî müdahalesi sırasında ve sonrasında ABD ve AB ülkelerinin sert tepkisini çekmiştir. Bundan sonraki aşamada Rusya'nın İran'la daha yakın iş birliğine girmesi beklenmelidir. Bu yakın ilişki Irak'ı işgal altında tutan ABD'ye karşı Rusya'nın elini güçlendirecektir. İran ve Suriye'ye daha yakın politikalar izleyen Rusya ve fiili komşusu ABD'nin sertleşen ilişkileri yeni bir soğuk savaş sürecinin yaşanmasına neden olmasa bile bölgede safların keskinleşmesine dolayısıyla Türkiye'nin daha dengeli ve dikkatli politika geliştirmesine neden olacaktır.

İran'ın nükleer programı her ne kadar 20. yüzyılın ortalarında faal duruma geçse de, uluslararası politikada bir sorun olarak ortaya çıkmasının 30 yıllık bir geçmişi vardır. İran ve ABD dışında bu "sorun"un başlıca aktörleri; İsrail, AB, Türkiye, Rusya, Çin, Brezilya ve Arap ülkeleridir. Her aktör bu konuda adımını dikkatle atmalıdır, atmaktadır. İran nükleer çalışmalarının bir sorun olarak ortaya çıktığı tarihten beri çalışmalarını barışçıl ve enerji amacıyla yürüttüğünü; Batı ve İsrail ise bu çalışmaların askeri amaçla doğrultusunda sürdürüldüğünü iddia etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ile başlayıp Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla biten dönem Soğuk Savaş Dönemi olarak adlandırılmıştır. Dünyanın ABD ve SSCB eksenli iki kutba bölündüğü bu dönemde iki ülke arasındaki rekabet nükleer faaliyetlere de yansımıştır. ABD'nin nükleer çalışmalarından haberdar olan SSCB vakit kaybetmeyerek 1949 yılında nükleer çalışmalarına başlamıştır. Arkasından 1952'de Birleşik Krallık, 1960'da Fransa ve 1964'te Çin nükleer programlarını başlatmışlardır. Fakat bu yarış sonrasında taraflar 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalamışlar, 2 yıl sonra da bu anlaşma yürürlüğe girmiştir. 1995 yılında ise anlaşma süresiz olarak uzatılmıştır.

İran'ın nükleer programı, sanılanın aksine 1979 İslam Devrimi'nden çok daha önceki tarihlerde başlamıştır. 1953'de Başbakan Musaddık'ın ABD destekli askeri bir darbeye devrilmesinden sonra İran'da ABD desteği ile nükleer enerjinin

temelleri atılmıştır. ABD SSCB'ye karşı müttefiklerini desteklemek amacıyla her türlü ortaklık içerisine girmiş gerekirse demokratik olmayan rejimlerle dahi müttefiklik etmiştir. 8 Aralık 1953 tarihinde ABD Başkanı D.Eisenhower "Barış İçin Atom" adlı bir konuşma yapmış ve ABD'nin müttefiklerini nükleer çalışma konusunda teşvik edeceklerini belirtmiştir. ABD ile gerçekleştirilen stratejik ortaklığın bir sonucu olarak ortaya çıkan İran'ın nükleer programı, 1955'te küçük bir araştırma reaktörü kurulmasıyla başlamış, 1957 yılında ise tam anlamıyla uygulamaya konulmuştur. Bu program kapsamında, CENTO himayesindeki Nükleer Bilim Enstitüsü Bağdat'tan Tahran'a taşınmıştır. 1974 yılında Fransız Framatome şirketi 2 su reaktörü kurmuş; 1976 yılında ise bu sefer bir Alman şirketi olan Siemens, Buşehr kentinde 2 nükleer tesis inşa etmiştir. Görüldüğü gibi 1979 Devrimi'nden önce İran'ın nükleer programının en büyük destekçileri ABD ve Batı olmuştur. Reaktörler bu ülkelerin desteği ile temin edilmiş, ayrıca İranlı bilim insanları bu ülkelerde nükleer eğitim görmüşlerdir.

Devrimden sonra nükleer enerji ve nükleer silah, İslam'a aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklanmış ve bu yöndeki birçok anlaşma iptal edilmiştir. Fakat devrimin hemen ardından yaşanan Irak-İran Savaşı'nda, Irak'ın kimyasal silah kullanması ve İran'ın kendini savunma ihtiyacının doğması nükleer programın tekrar faaliyete alınmasına sebep olmuştur. Bunda İran'ın çevresinde nükleer güce sahip olan ülkelerin bulunması da şüphesiz önemli rol oynamıştır. 1980'lerin ortalarından itibaren nükleer programına kaldığı yerden devam etmeye başlayan İran, devrimden önce ABD ve AB ülkeleri ile birlikte yürüttüğü çalışmalarını devrimden sonra Çin, Brezilya, Arjantin ve Çekoslovakya ile sürdürmüştür. Ayrıca İran, devrimden sonra kendisine daha yakın gördüğü SSCB ile de bu doğrultuda anlaşmalar yapmıştır. İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini 2002'ye kadar dünya kamuoyundan gizlemeyi başarmıştır.

1979 Devrimi, İran ile ABD'nin arasını oldukça bozulmuş, iki ülke arasında yaşanan rehine krizi ise ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. 1997 yılında İran'da Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte iki ülke ilişkileri bir nebze de olsa yumuşadıysa 11 Eylül sonrası ABD İran karşıtı söylemlerinde İran'ın nükleer çalışmalarını sık sık vurgulamıştır. Özellikle 2002 yılında yaşanan

“Nükleer Kriz” sarsıntıları günümüze kadar devam eden bir sürece yol açmıştır. O yıl ABD, Natanz ve Arak'taki iki gizli tesiste İran'ın nükleer silah yaptığını iddia etmiştir.

İran'ın nükleer enerji geliştirme çabaları, özellikle Ahmedinejad döneminde artmıştır. Ahmedinejad dönemi öncesi Rafsancani döneminde Ekim 1988'de kitle imha silahları ve uranyum zenginleştirme konusunda açıkça bir çağrı yapılmıştı ve özellikle 2003 Irak savaşı sonrası, bu tür silahlara sahip olunmamanın saldırıya açık davetin söz konusu olduğu açıklamasını yapmıştır (Keneş, 2012).

Bu bağlamda İran gibi jeopolitik olarak büyük öneme sahip bir ülkenin nükleer silahlanma yarışına dahil olması, bölgesel ve küresel çapta güç dengelerini etkilemektedir. Küresel güçlerin, özellikle ABD'nin, İran'ı baş düşman ilan etmesindeki temel neden de, İran'ın bölgesel olarak güçlenmesi ve bölgenin ABD kontrolünden uzaklaşmasıdır. İran'ın nükleer silahlanma çabaları, küresel anlamda ambargoları da beraberinde getirmektedir. Tahran yönetiminin silahlanma konusunda geri adım atmaması ve uluslararası nükleer silahsızlanma anlaşmalarını imzalamamasının yanında, Batı'da İran'a duyulan nefretin, devlet yönetiminin teokrasi ile idare edilmesi ve uygulanan otoriter şer'i yönetim anlayışından kaynaklandığı da ileri sürülmektedir (Zweiri, 2010).

İran'ın nükleer silahlanma sorunundan en çok etkilenecek ülkelerin başında hiç kuşkusuz Türkiye gelmektedir (İşeri, 2012).

Zira İran'a yönelik BMGK tarafından alınan bir ambargo kararına, Türkiye, mecburen uymak zorunda kalmaktadır. Böylece petrolünün yüzde 30'unu, doğal gazının yüzde 20 civarını ithal ettiği bir ülkeden enerji alımını durdurması halinde, Türkiye ekonomisi ciddi zarar görecektir. Bunun yanında bölgede nükleer silah sorunu nedeniyle yaşanabilecek bir savaş ortamında Türkiye gerekli askeri önlemleri almak zorunda kalacaktır. Türk ekonomisini daha da krize sürükleyecektir (Tayyar, 2007).

4.2.2.İran'a Yönelik Yaptırımlar

1970 tarihli Nükleer Silahlanmanın Yayılmasını Önlenmesi Anlaşması uyarınca, sözleşmeciler devletler -ki bu devletler nükleer silah üretimi yapmayan ülkelerdir. nükleer silah üretmediklerini bildirmek ve uluslararası gözlemciler tarafından yapılan kontrollere izin vermek zorundadır. İran'ın, 2002 yılında, Sözleşmeyi ihlal ederek nükleer faaliyetlerini Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (IAEA) bildirmemesi ve gözlemcilere nükleer merkezlerinin kapılarını kapatması, Batı ülkelerinin sert tepkilerine neden olmuştur (Zweiri, 2010).

Güvenlik Konseyi ilk defa 2006 yılından itibaren İran'a nükleer programından dolayı bazı yaptırımlar uygulama kararı almıştır. Fakat bu yaptırımlardan herhangi bir sonuç alınmadığı gibi, İran nükleer çalışmalarına arttırarak devam etmiştir. ABD, adeta İran'ı üsleri vasıtasıyla çember içine almıştır. İran'ın nükleer çalışmaları herhangi bir çatışmaya sebebiyet vermemesi için 16 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye-İran-Brezilya arasında bir deklarasyon imzalanmış , fakat BM nezdinde kabul görmemiştir.

İran'ın nükleer tutumu ile birlikte derinleşen batı karşıtlığı, Cumhurbaşkanlığı Ahmedinejad'ın söylemlerinin etkisiyle, Batı ile İran arasındaki ilişkileri oldukça germiştir (Zweiri, 2010). 2005 ve 2013 dönemi arasında İran'a karşı yürütülen yaptırımlara karşın, İran yönetimi, uranyum zenginleştirme faaliyetine hızla devam etmiştir. İran'ın bu noktaya temel dayanak noktasını nükleer faaliyetlerini barışçıl amaçlar ve enerji elde etmek için geliştirdiğini iddiası oluşturmaktadır. Nükleer Silahlanmanın Yayılmasını Önlenmesi Anlaşmasının 4. maddesi uyarınca buna hakkı olduğunu belirtmiştir (Tayyar, 2007). Buna karşın İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na olan IAEA'nın gözlemcilerinin ülkeye büyük zorluklarla girmesi ve bu gözlemcilere sınırlı kontrol ve denetim imkanı sunması, Batı'nın İran'ın nükleer silah üretimi yapıyor açıklamalarına sebebiyet vermiştir.

Yukarıda ifade edildiği üzere İran, Ahmedinejad döneminde uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam etmesi nedeniyle bir çok yaptırım ve ambargo

kararı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu ambargolar öncelikle 2006 ve 2010 yılları arasında altı ayrı karar ile uygulamaya konulmuştur.⁹ Yaptırımlara karar verilmeden evvel Birleşmiş Milletler bünyesinde Almanya ve Nükleer enerji üretim kapasitesi bulunan beş üye devlet ile İran arasında uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurulması için müzakereler yapılmış, fakat bu müzakerelerin sonuç vermemesi, yani İran'ın geri adım atmaması nedeniyle Batılı ülkelerin İran'a yaptırım kararları almalarına neden olmuştur.

Ahmedinejad döneminde, Batıya karşı beslenen büyük düşmanlık nedeniyle, uranyum zenginleştirme konularında yapılan bütün müzakereleri ve Batı'nın yaptırımları istenilen seviye ulaşmamıştır. 2006-2010 yılları arasında Birleşmiş Milletlerin aldığı yaptırım kararlarını yetersiz bulan Amerika Birleşik Devletleri, kendi yaptırım kararlarını almış ve bunları uygulamaları için diğer ülkelere baskı yapmıştır. Ahmedinejad döneminde İran'a ABD tarafından tek taraflı alınan yaptırım kararlarından en kapsamlısı ise, 2011 tarihinde alınmıştır. Buna göre, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetinin finansmanı olan bankacılık ve enerji sektörleri odak noktasına konulmuştur (İşeri, 2012). Bu yaptırım paketi, enerji ve bankacılık sektöründe İran ile iş yapan sadece Amerikan şirketlerini değil, bunun yanında İran ile iş yapan üçüncü ülkeleri de kapsamaktadır (İşeri, 2012).

Batı İran'ın nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanmayı amaçlamadığını düşünmektedir. Bunu sebebi ise bir kaç başlık altında şu şekilde belirtilebilir:

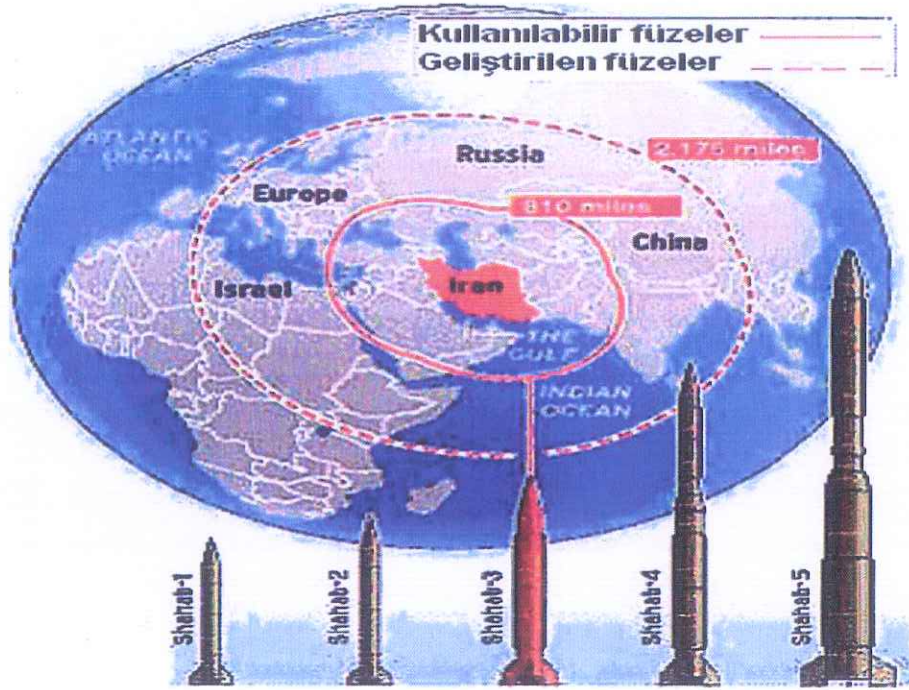
- İran'ın ihtiyaç fazlası uranyum üretme gayesi,
- Nükleer santral sayısını artırma çalışmaları,
- Petrol ve doğal gaz rezervleri ile yeterli enerjiye sahip olan İran'ın nükleer enerjiye ihtiyaç duymaması,
- Enerji için kullanılan nükleer santraller için uluslararası bir kısıtlamanın bulunmamasına rağmen, İran'ın nükleer santrallerin kontrolünü sınırlandırması ve

⁹ Bu yaptırım kararları şu şekildedir; 31 Temmuz 2006'da (1696 no'lu karar), 23 Aralık 2006'da (1737 no'lu karar), 24 Mart 2007'de (1747 no'lu karar), 3 Mart 2008'de (1803 no'lu karar), 27 Eylül 2008'de (1835 no'lu karar) ve 9 Haziran 2010'da (1929 no'lu karar).

-Nükleer çalışmaların gizli yürütülmesi (Baghat, 2006).

İran'ın nükleer füzeleri, tüm Avrupa'yı tehdit edebilecek kadar geniş bir havzaya sahiptir. Zira Şahap 3 füzesi, Türkiye'nin tamamının kapsayabilecek kadar etkili iken; Şahap 5 füzesi Avrupa'nın tamamını ve X-55 füzesi ise İngiltere'yi etkileyebilecek kadar kapsamlıdır (Baghat, 2006) .

Şekil 12:İran Şahap Füzelelerinin Menzilleri ve Kapsadıkları Alan

Kaynak: Cordesmann, Anthony,H., a.g.ç. (Son Erişim:30.10.2016)

5. GÜVENLİK BOYUTU

5.1.Güvenlik İlişkileri

Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Ortadoğu Projesi ile birlikte, Irak işgalinin ardından, İran'ın da kendisine sorun çıkartmayacak bir dönüşüme sokulması gerektiği inancın da idi. Bu noktada, 2005 yılı bir dönüm noktasıdır (Asaroğlu, 2015).

Buna karşın uluslararası sistemde Irak İşgali'nin meşruluğu kanıtlanamamışken ve ABD'nin Irak işgalinin maddi yıkımları henüz onarılamamışken İran'a karşı müdahalenin olması düşünülemezdi. Zira ABD İran yönetimini etkinliğini yok etmek için bir takım ekonomik önlemleri planlamış ve İran ile ticari ilişkiler içinde olan ülkelere bunu dayatmıştır. Bu dayatmalara maruz kalan ülkelerden biri de, Türkiye'dir (Uzun, 2012). Türkiye özellikle petrol ithalatının önemli bölümünü İran'dan gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla Türkiye, ABD tarafını tutması ile İran'ı kaybetme riskini almak istememekte ve dış politikasını dengede ilerletmeye çalışmakta idi.

Hatemi ve Ahmedinejad nükleer enerji konusunda benzer düşüncelere sahiptir. Zira Hatemi dönemi süresi içinde de ABD İran'ın uranyum zenginleştirme programına karşı çıkmakta ve ambargo uygulamakta idi. Bu bağlamda İran Batı'nın ambargosunun etkilerini azaltabilmek için Hatemi 2005'in başında ekonomik ve siyasal ilişkilerin geliştirilmesi için Nijerya, Mali, Senegal, Uganda gibi ülkelere en üst düzeyde ziyaretlerde bulunmuştur (Yousefi, 2005). Ahmedinejad, Batı ve İsrail'e olan düşmanlığını seçimlerden 4 ay sonra Tahran'da düzenlenen "Siyonizmin Olmadığı bir Dünya" başlıklı konferansta açıkça belirtmiştir.

Buna göre, Ahmedinejad İsrail'in, BatınıN İslam'ı ve Ortadoğu halklarını yok etmek için planladığı bir proje olduğunu ve İsrail'in ortadan kaldırılmasının tüm bölge İslam dünyası için en hayırlısı olduğunu açıklamıştır.¹⁰ Bu açıklama Batı tarafından oldukça eleştirilmiş ve Birleşmiş Milletlerden İran'a bu açıklamalar nedeniyle kınama verilmiştir.

5.1.1. Teröre Karşı Güvenlik Sorunu

2008 yılında, Türkiye ve İran ilişkilerinde en önemli gündem maddelerinden birisi terör sorununun çözülmesi idi. Bu bağlamda Ankara'da İran ve Türkiye arasında 12. Yüksek Güvenlik Zirvesinde PKK ve PKK'nın İran'da terör faaliyetlerine neden olan PJAK'ın etkinliğinin yok edilmesi amaçlanmıştır. Bu noktada iki taraf arasında imzalanan mutabakat zaptında, terör faaliyetlerinin her iki ülkeye de zarar verdiği ve bu sorunun ortak bir sorun olduğu, çözümünde de birlikte hareket edilmesi gerektiği görüşü kararlaştırılmıştır.

Ahmedinejad döneminde dış ilişkiler ne kadar AB ve ABD ile çatışma halinde geçse bile, İran komşu ülkelerle dış ilişkilerinde genellikle yapıcı bir rol izlemiştir. Bu bağlamda gerek Türkiye politikası gerek diğer komşu ülkelerle ilişkisini hep pozitif çizgide tutmaya çalışmıştır (Uzun, 2012). Nitekim İran ile ilişkilerin artırılması da Ahmedinejad dönemine rastlamaktadır. Sınır güvenliği meselesi, PKK'nın desteklenmemesi ve terör örgütlerine karşı koordineli operasyon, sınırda kaçakçılığın engellenmesi adına protokol imzalanmıştır.

Terör örgütleri PKK ve PJAK'ın bölgeden silinmesinin amaçlanmasının yanından, Ahmedinejad'ın 14 Ağustos tarihinde Türkiye'yi ziyareti sırasında konuşulan bir diğer husus ise, uyuşturucu kaçakçılığının engellenmesidir. Bu bağlamda iki ülke arasında "Uyuşturucu Kaçakçılığı, Organize Suçlar ve Terörizmle Mücadele İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır.¹¹ Bu anlaşma ile Türkiye ve İran da faaliyet

gösteren organize suç örgütlerinin, faaliyetlerinin engellenmesi ve bu örgütlere silah ve madde sağlayan kurumların da yollarının kesilmesi ve bu örgütlere barınma, yemek ve ekonomik yardımda bulunan kurumların yolunun kesilmesi amaçlanmıştır. İran ve Türkiye arasında imzalanan güvenlik mutabakatının denetlenmesi adına da Ortak Çalışma Grubu kurulup yılda bir defa toplanması kararlaştırılmıştır.

Türk – İran ilişkilerinde temel konulardan biri de, güvenlik konusudur. Zira İran yıllarca terör ve PKK destekçisi olarak gösterilmesine karşı, terör sorunundan PKK'nın uzantısı olan PJAK nedeniyle İran'da sorunlar yaşamaktaydı (İnat, 2009). 2007 yılı sınır güvenliği açısından İran ve Türkiye'nin koordineli çalıştığı bir yıl olmuştur. Zira Kuzey Irak ve İran'ın güney sınırında yoğunlaşan PKK ve PJAK'a karşı ağır darbeler vurulmuştur. Ancak 2007 yılında İran'ın Türkiye ile güvenlik işbirliği içerisine girmesi ABD'yi rahatsız etmiştir.

Türkiye ve İran arasında güvenlik anlaşmaları ile güçlenen ilişkiler sonrası, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve diğer küresel güçlerin, İran ile ilişkileri sonlandırma çağrılarına cevap vermemiş, aksine İran ile her anlamda ilişkilerini arttırmaya çalışmıştır. Buna ek olarak, ABD ve İsrail'in, Birleşmiş Milletler toplantılarında, İran'a karşı askeri müdahalenin ilk seçenek olarak önerilmesine karşın, Türkiye'nin nükleer sorunun mutlaka diplomatik yollarla çözülmesi gerektiği çıkışı ve herhangi bir şekilde askeri müdahaleyi desteklemeyeceği açıklamaları da ikili ilişkilerin güven esasına dayalı olarak gelişmesine katkı sağlamıştır (İnat, 2009).

İran'ın nükleer uygulamaları nedeniyle artan önemi, uluslararası siyasette anormal bir denge değişikliğine neden olmuştur. Irak'ın rejim değişikliği, ABD ve İsrail'in Ortadoğu'daki projeleri için görünür bir siyasi tehlike haline gelmesinden sonra, bu iki ülke, nükleer konularda İran'ın gelişmesini ve Orta Doğu'daki Şii nüfus üzerindeki sosyo-politik nüfuzunun artmasını engellemek için yoğun çaba harcadı.

Türkiye'nin, Batı ile Doğu arasında, sorunlu ilişkilerin düzeltilmesi konusunda arabulucu rolü üstlenmesi ilk kez değildir. Türkiye bu diplomatik meseleler için

uzun vadeli bir tecrübeye sahiptir. Bununla birlikte, İran'ın nükleer programı şimdiye kadar tamamen farklı bir konudur. İran'ın "direnen" duruşu ve ülkenin nükleer konulardaki uluslararası baskılara karşı devam eden tutumu, Türkiye'nin, İran'ın siyasi durumuna kalıcı bir çözüm bulması için zorlu konulardır. Nükleer sorunu konusunda Ankara, Tahran'ın gelecek planlarına karşı iyimser tutum sergilemiştir. Şahsen Recep Tayyip Erdoğan, her zaman İran makamlarına nükleer planları konusunda güven duyduğunu ve İran hükümetleri ile işbirliğini desteklediğini bildirmiştir (Ürküt ve Sarı, 2009).

İran ve Türkiye, 2009'un sonlarına doğru birbirlerine yaklaştılar. Taraflar, nükleer konulardaki işbirliğine bir pencere açmaya karar verdiler. Bununla birlikte, İran ve Türkiye'nin nükleer uygulamalar için barışçıl yollarla işbirliği yapmaya yönelik yaklaşımları, Brezilya için mantıklı ve yararlı bir siyasi yakınlaşma gibi görünüyordu. Aslında Brezilya, İran-Türkiye yakınlaşması için bir sürpriz oldu; çünkü Brezilya Güney Amerika kıtasında ve böyle bir işbirliğine katılmak için hiçbir nedeni yoktu. Bununla birlikte, eski Brezilya Cumhurbaşkanı Luiz Inácio "Lula" da Silva, Brezilya'nın yerel alanda kapasitesini geliştirmiş ve ülkenin uluslararası siyasette nüfuzunu artırmıştı. Aynı zamanda, Brezilya potansiyel bir nükleer program geliştiricisi haline geldi. Böylece, Brezilya, İran-Türkiye işbirliğini, Brezilya'nın uluslararası siyaset ve nükleer konulardaki nüfuz alanını genişletmek için olası bir girişim olarak seçmişti (Topak, 2013).

Böylece, Brezilya, İran ve Türkiye, siyasi anlaşmalarını hukuk alanına taşıdı ve taraflar 17 Mayıs 2010'da "Uranyum Bataklık Anlaşmasını" (Tahran Deklarasyonu) imzaladılar. Anlaşma metni, İran'ın uranyum zenginleştirme programındaki kısıtlamayı kabul ettiğini belirtiyordu. Sonuçta, Batı'nın olumsuz tavrı neticesinde, Brezilya, İran ve Türkiye arasındaki işbirliği, Erdoğan'ın, Ahmedinejad'ın ve Lula'nın hayal ettiğinden daha fazla ilerleyemedi.

Anlaşmanın Brezilya, İran ve Türkiye tarafından imzalanmasının hemen ardından, BM Güvenlik Konseyi'nde ABD, Fransa, Çin, Rusya ve İngiltere Konseyi daimi üyeleri, Türkiye'nin karşı oy kullanmasına rağmen, İran'a ambargo uygulanmasına karar verdiler. Türkiye, ambargo karşısında olumsuz oy kullanarak anlaşma

ortağına destek verdi; ancak karar, çoğunluk oylamasıyla alındı (Akbaş ve Baş, 2013).

2012'de İnan, Tırkiye ile enerji mőzakereleri başlatmasına rağmen, P5 + 1 devletleri ile İnan arasındaki nőkleer anlaşma toplantısının adresi İstanbul'dur. İnan, İstanbul'u mőzakerelerin pozitif ilerlemesi için önemli ve stratejik bir nokta olarak seçti. Arabulucunun rolő, İnan tarafında anlaşma sağlanması konusunda bir güven nedeni idi ve İstanbul, nőkleer mőzakerelerin merkezi olarak seçildi. Aynı zamanda, AB ve Amerikan tarafı Tırkiye'nin ev sahipliği rolünü destekledi. P5 +1 devletleri ile İnan arasındaki nőkleer mőzakerelerin ilk adımı çok başarılı ve gelecek için umut vericiydi (Akbaş ve Baş, 2013).

Ancak Nőkleer sorunlardaki bu başarısızlıktan sonra, İnan ve Tırkiye'nin ilişkileri 2012 ve 2013 yıllarında bir kilitleme ile karşı karşıya kaldı. Özellikle İnan, Tırkiye ile olan ilişkilerini özellikle de enerji konularında özellikle rafa kaldırmayı tercih etti. Bazı enerji anlaşmaları iptal edildi (Adıbelli, 2013).

SONUÇ

Türkiye ve İran bölgede tarih boyunca birçok uygarlıklar kurmuş, güç ve çıkar ilişkileri içinde olmuş iki devlet olarak siyasi sistemleri, jeopolitik konumlar, stratejik ittifaklar ve bölgesel girişimleriyle bölgede belirleyici roller oynamaktadırlar. İran kendine özgü siyasi sistemi ve Şii nüfusuyla bölgede farklı bir çizgi ortaya koyarken, Türkiye hem Avrupalı hem Ortadoğulu olmasının yanında bölgede en uzun süreli demokrasiye sahip ülke olma özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır.

Türkiye ve İran, coğrafi konumları, tarihleri, jeopolitikleri, nüfusları ve kültürel kimlikleri nedeniyle bölgenin en önemli ülkeleridirler. İki ülkenin de iyi komşuluk ilişkilerine ihtiyacı bulunmaktadır. İki ülkenin büyüklüğü, tarihi ve

sahip oldukları kültürel zenginlik taraflara çeşitli alanlarda işbirliği imkanı sağlamaktadır. İran'ın, Türkiye üzerinden doğal kaynaklarını Avrupa pazarlarına sunma olanağı varken, Türkiye'nin de İran üzerinden Orta Asya, Kafkasya ve Hazar Bölgesi ile çeşitli ekonomik ilişkiler kurma potansiyeli vardır. İki ülkenin jeopolitik konumları her ülkeye farklı stratejik, jeopolitik ve ekonomik değerler sunmakta ve çeşitli alanlarda ortak çalışma zorunluluğu doğurmaktadır. Bu durum her iki ülkeye farklı stratejik, jeopolitik ve ekonomik değerler ve bölgesel olaylarda kendine özgü etkinlik olanakları vermektedir. Kısacası bölgelerinde etkinlik sahibi olan iki ülke, devamlı bölgesel egemenlik mücadelesi ve rekabeti içinde olmuştur. Egemenlik mücadelesinin, Osmanlı ve Safevi hanedanlarının çatışmasıyla başlayan çok derin tarihi kökenleri de bulunmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve akabinde başlatılan Kurtuluş Savaşı mücadelesinin kazanılması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve yeni bir rejim ile Anadolu'da doğan Türkiye Cumhuriyeti eksenini Batı olarak belirlemiş ve bu doğrultuda Atatürk önderliğinde modernleşme yoluna seçmiştir. Bu süreçte "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" anlayışı ile hareket eden Türkiye Cumhuriyeti komşuları ile yeni ve güçlü ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda; İran ve Türkiye 22 Nisan 1926 tarihli Güvenlik ve Dostluk anlaşması imzalamıştır. Türkiye – İran ilişkileri 1925 sonrası özellikle güvenlik sorunu ve Ermeni hareketliliğine karşı İran'ın güçlü tepki göstermemesi olarak ilişkilere yansımıştır. Buna karşın 1934 yılında her iki ülkenin ilişkileri Şah'ın Türkiye ziyareti ile normalleşmeye başlamıştır.

Türkiye - İran ilişkileri tarihsel süreçte bir birine zıt ve karşıt iki devletin mücadelesi olarak geçmiştir. Zira iki ülkede ortak kültürel mirasa sahiptirler. Buna karşın, Gerek İran gerek ise Türkiye Ortadoğu coğrafyasında hakimiyetini arttırma konusunda birbirleri ile sürekli rekabet etmiş iki ülkedir. Bu bağlamda Türkiye'nin gelişen sanayileşme ve kentleşme oranı dikkate alınacak olursa enerjiye olan ihtiyacı ve dolayısıyla İran'a olan bağımlılığı artmakta iken, İran'ın dış politika da tehditkar yaklaşımı ve Birleşmiş Milletlerin ambargo kararları ile bölgede yalnızlaştırılma çabaları sonucu, Türkiye ile dostana ilişkiler kurma ve

işbirliği yapma gayreti söz konudur. Bu bağlamda Türkiye ve İran ilişkileri iki komşu ülkenin gereksinimleri ve çıkarları doğrultusunda ilerlemektedir.

2005 yılında İran'da gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakâr kesimin adayı Mahmud Ahmedinejad seçimi kazanarak İran'ın 5. Cumhurbaşkanı olmuştu. Ahmedinejad'ın göreve geldiği dönem Irak'ta hareketli bir dönem yaşanırken ABD'nin Irak sonrası İran'a yönelik bir askeri operasyon ihtimali idi. İran'ın bu dönemde uzlaşmacı bir söylem kullanması Tahran'ın ulusal çıkarlarına zarar vereceği, İran iç siyasetinde etkin olan muhafazakar kanat tarafından sıkça dile getiriliyor ve muhafazakar cumhurbaşkanı Ahmedinejad bu yönde telkin ediliyordu. İç siyasette gerekli desteği arkasında hisseden Ahmedinejad 1979 devriminin en önemli figürü Humeyni'nin radikal üslubunu benimsemiş ve bu üslup üzerinden bir dış politika tarzı geliştirmiştir. Hatemi döneminde İran dış siyasetinde estirilen barışçıl havanın işe yaramadığını düşünen Ahmedinejad ABD'ye karşı adeta gövde gösterisinde bulunarak İsrail'in yok edilmesi gereken bir devlet olduğunu duyurmuştur. Ayrıca Ahmedinejad'ın radikal çıkışlarıyla birlikte İran tüm dış baskılara rağmen nükleer faaliyetlere kaldığı yerden devam edeceğini ilan etmiştir. Ahmedinejad'ın bu sert üslubu İran halkına büyük bedeller ödetmiş ve İran ağır ekonomik ve siyasi yaptırımlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye – İran ilişkilerinde 2005 -2013 yıllarını kapsayan Ahmedinejad dönemi oldukça inişli çıkışlı geçmiştir. Bu noktada Ahmedinejad'ın ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın üst seviye'de ziyaretleri, ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Siyaset konusunda süren bu pozitif hava iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğine ve güvenlik ilişkilerine de yansımıştır. İran'ın Doğal gazın Türkiye üzerinde Avrupa'ya ulaştırılması projesi olan Mavi Akım projesinin hayata geçirilmesi, PKK/PJAK sorununda iki ülke istihbaratı ve askeri güçlerinin koordineli çalışması, Türkiye - İran ilişkilerinin Ahmedinejad döneminde ilerlediğini göstermektedir.

Buna karşın Ahmedinejad döneminde Türkiye-İran ilişkileri sürekli pozitif bir ivme ile hareket etmemiştir. Bu süreçte Türkiye'nin Davos ve Mavi Marmara meselelerine kadar İran tarafından Ortadoğunun geleceğinin baş düşmanı olarak

gösterilen İsrail ile dış politikada pozitif bir görüntü çizmesi ve Türkiye'nin İsrail ile güvenlik ve ekonomik konularda işbirliği yapması İran tarafı yönünden hoş karşılanmıştır. Buna ek olarak Amerika Birleşik Devletleri tarafından Türkiye sınırına yerleştirilen, füze kalkanının da İran ile Türkiye ilişkilerini Ahmedinejad döneminde gerilmesine neden olan bir diğer husustur.

Ahmedinejad'ın uzlaşmasız sert üslubunun ardından Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle İran'ın dış politika anlayışının değiştiğini söyleyebiliriz. İran'ın Hasan Ruhani ile birlikte bir üslup değişimine gittiği görülmektedir.

Zira İran Dini lideri lider Hamaney'in yeni dönemde izlenecek dış politikayı tanımlarken "kahramanca esneklik" kavramından bahsetmesi, İran'ın içinde bulunduğu ekonomik dar boğazın artık rejimi tehdit edecek boyutlara ulaştığının bir işaretidir. Seçimlerin ardından İran'ın dış dünyaya ılımlı mesajlar vermesi ve Batı ile artık birebir iletişime geçebileceğini göstermesi, İran'ın dış politikada tavır değiştirdiğinin göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa ile Almanya'nın da katılımıyla oluşan P5+1 ülkeleri ile İran arasındaki, İran'ın nükleer çalışmalarının kontrol altına alınmasına ilişkin müzakereler sonucunda beklenen anlaşmanın sağlanması adına olumlu adımlar atılmış ve İran artık ABD'nin resmi yolla görüşebileceği hatta Irak'ta yaşanan son gelişmeler dolayısıyla işbirliğine sıcak baktığı bir ülke konumuna gelmiştir. Tahran'ın Batı ile birebir görüşebilmesi, İran'ın uzun süredir devam eden Batı karşıtı dış politikalarında ihtiyatlı bir yumuşama dönemine girdiğini göstermektedir. Ruhani kabinesinin, varlığını devam ettirmek ve ülke politikasını tamamen kontrol altına alabilmek için önündeki en büyük fırsat nükleer müzakerelerde elde edilecek kısmi ve nihai bir anlaşmadır. Bu yüzden bütün bütün enerjisini nükleer müzakerelere sarfeden Tahran, dış politikada eskiye nazaran daha yapıcı adımlar atmakta ve müzakerelerde aşama kaydetmeyi hedeflemektedir. Diğer taraftan Ruhani hakkında verilen olumlu referans Ortadoğu'da savaşı sonlandırma ümidiyle ikinci

kez ABD başkanlığına seçilmiş Obama'yı harekete geçirmiş ve 34 yıl aradan sonra ilk defa bir ABD Başkanı, İran'la resmi temas kurabilmiştir. Ruhani'nin dış politikada "radikalizmi" reddederek "itidal" söylemlerini öne çıkarması, bölgeye de olumlu yansımaları olacağı beklentisini yükseltmiştir.

Ayrıca Ruhani, bölgedeki gerilimin ve kutuplaşmanın İran'ın çıkarlarına zarar verdiğini belirterek bundan sonraki süreçte komşularla iyi ilişkilerin önemine değinmiştir. Tahran'ın ABD'nin Ortadoğu'daki stratejik ortakları olan Körfez Arap ülkelerine de ılımlı mesajlar vermesi, Obama yönetimi tarafından uzun dönemde sisteme uyum sağlamak istemesi olarak değerlendirilmiştir.

Ruhani ile yeni bir sürece giren İran dış politikasının temel değerlerinden köklü bir biçimde ödün vermesi mümkün değildir. İran, dış politikada sadece üslup değişikliğine gitmiştir. Örneğin Ruhani Hükümetinin Suriye konusundaki tavrı Ahmedinejad'dan farklı değildir. Sadece üslubu farklıdır. Özetle İran, dış politikasındaki asıl değişiklik eylemden ziyade söylem düzeyinde olacaktır. Şimdiki Tahran yönetimi Ahmedinejad döneminde oluşan olumsuz havayı gidermeye çalışmakta. Bunun yolunun da daha ılımlı bir dış politikadan geçtiğinin farkında.

Arap Baharından sonra Ortadoğu'nun ortaya çıkartmış olduğu denklemin en dikkat çekici gelişmelerinden bir tanesi İran ile Rusya'nın yakınlaşma sürecine girmesidir. Bu iki ülke arasında gerçekleşen ilişkiler sadece iki önemli siyasal aktör arasında olan bağlar açısından değil, uluslararası ve bölgesel bakış açıları bakımından da oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Rusya'nın İran'a karşı yakınlaşma adımının ilk boyutu 1990'lı yıllarda silah tedarikçiliği yapmasından kaynaklanmıştır. Aynı zamanda nükleer anlamda iki ülke arasında kurulan iş birliği devlet ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. İlerleyen bu ilişkilerin askeri ve teknik anlamda güçlü bir boyuta gelmesi dış ülkeleri oldukça rahatsız edici duruma gelmiştir.

Arap baharının başlaması ile Tunus'da Mısır'da ve Libya' da ve son olarak Suriye'de halk ayaklanmaya başlamış ve diktatörlük yönetimleri son bulmuştur.

Buna karşın İran ile Türkiye'nin Arap baharını yorumlaması ve Arap baharından bekledikleri sonuçlar oldukça farklı olmuştur. İran, Arap baharının ülkeleri bir iç savaşa sürüklediği ve Amerika'nın hegemonya rüyası için ülkelerin parçalandığı iddiasını ortaya atmıştır. Türkiye'de ise dönemin başbakanı Büyük Orta Doğu Projesinin bölgedeki eşbaşkanı olduğunu ve Arap baharı ile halkların özgürleşeceği ve demokratik bir rejimin benimseneceği görüşü hakim olmuştur. Özellikle Suriye meselesi İran-Türkiye ilişkilerinin en gerilimli noktası olduğu yorumu yanlış olmayacaktır. Zira Türkiye ısrarla Suriye'nin en büyük sorununun Esed reji olarak gösterilmesi ve Esed igirmeden Suriye'de refahın gelemeyeceği anlayışında iken, İran domino taşı etkisi yaratan Arap baharının son kalası olan Suriye ve Esed'in düşmesi ile sıranın diğer Ortadoğu devletlerine geleceği kanaatine sahip olup, Esed'i dış politika da Rusya ile birlikt en büyük savunucusu olmuştur.

Uluslararası anlamda Türkiye ve İran, büyük boyutlu bir problem yaşamamıştır. Türk – İran ilişkilerinde yaşanan sorunlar, genellikle, yatırım olanaklarının yeterince etkinleştirilmemesi ve enerji alımında ödeme sorunları şeklinde gelişmektedir. Buna karşı küresel güçlerin aldığı ve diğer ülkelere uygulamaları için baskı yaptığı yaptırım kararları ilişkileri olumsuz etkileyen en önemli unsur olarak göze çarpmaktadır (Oran, 2013). Bu noktada, Türkiye ve İran arasında kültürel yakınlığında etkisi ile bir düşmanlık söz konusu olmamaktadır. Buna ek olarak kanaatimizce İran ve Türkiye birbirine muhtaç iki ülkedir. Türkiye'nin en önemli enerji alıcılarından bir olması ve İran'ı Türkiye'ye karşı yakınlaştırmakta; Türkiye'nin de enerji bağımlılığı İran ile ilişkileri çıkmaza sokmamaya itmektedir. Bu nedenle İran nükleer füzelerini Türkiye'ye çevirerek bir tehdit unsuru olarak kullanması ihtimaller arasında görülmemektedir (Balcı, 2006).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, İran'ın dış politikasında temel prensipleri ve kırmızı çizgileri aşabilecek herhangi bir değişikliğin olması beklenmiyor. Dış politikada ki asıl değişikliğin söylemsel açıdan olacağını, İran'ın dünyada kamuoyunda son dönemde (daha çok Ahmedinejad döneminde) oluşturduğu olumsuz algısını değiştirmeyi amaçlayacağını söyleyebiliriz. Nükleer enerji

konusunda değişmez prensiplerinin olduğu bilinen İnan, bu politikasını savurken geçmişte sert söylemlerde bulunduğunun farkında ve bu söylemin oluşturduğu olumsuz algıyı kaldırmanın telaşındadır. Bu konuda Ruhani' nin şu sözlerini hatırlatabiliriz; 'İnan asla dünya ülkeleri ile karşı karşıya gelmek istemedi. Bizim bütün çabamız savaş çıkırtkanlarını dizlemeye çalışmak olacak. Fakat Ruhani yönetimi öyle gözüküyor ki, dış politikadaki söylemlerinin teste tabi turalacağı 'Suriye ye askeri müdahale' tehlikesiyle karşı karşıya kalacak. İnan, taviz vermeyeceği ülkelerden olan Suriye' yi savunurken nasıl olucakta savaş karşıtı yumuşak bir söylem geliştirerek kırmızı çizgilerinden birini kaybetmeyi göze alıcak. Daha fazlası, dış işleri bakanlığı sözcüsü Mansur Hakikatpur, ABD'nin Suriye'ye saldırması halinde İnan' ın misilleme olarak İsrail'e saldıracağı tehdidinde bulunması, Ruhani' nin söylemlerini ne kadar gerçekçi kılıyor. Bu noktada söyleyebiliriz ki, İnan, dış politikasında kırmızı çizgilerini savunurken sert söylemlerde bulunarak göz dağı vermek zorunda, Ruhani ise yumuşak bir söylem geliştirerek tansiyonu düşürmek zorundadır. Bu iki kritik söylem arasındaki dengenin korunmasında Ruhani ile beraber dış işleri bakanı M.Cevad Zarif inde rol oynayacağını söyleyebiliriz. Suriye' de kimyasal silah kullanılmasıyla beraber askeri müdahale kapıdaiken, İnan da sert söylemlerin artacağı öngörülebilir. Ruhani dış politikada 'yumuşama, karşılıklı güven inşası, dünya ile yapıcı etkileşim' anaşına darbe vurabilecek ve dünya kamuoyunda (özellikle Avrupa da) oluşurmaya başladığı olumlu algıyı yok edebilecek bir tavır takınmayı göze alabilecek bir durumda değildir. Öyleyse, Ruhani kısa vadede kırmızı çizgilerinden olan Suriye'yi kaybetmemek ve yeni geliştirdiği dış politika söyleminde bozulmaya yol açmamak arasındaki dengeyi korumak için çabalayacak gibi gözüküyor. Uzun vadede ise olağanüstü bir durum olmadığı sürece İnan bölgesel gücünü geliştirmek için ulusal çıkarları dahilinde ve Ruhani' nin ortaya koyduğu dış politika anlayışı çerçevesinde hareket edecektir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

ARMAOGLU Fahir (1993), "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)", Cilt: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

ARI Tayyar, (1998) "Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi, (1978-1996)", Alfa Basım Yayınları, Bursa.

ARI, Tayyar (2007) "Irak, İran, ABD ve Petrol", Alfa Yayınları, İstanbul.

DAĞCI Kenan & SANDIKLI Atilla, (2007) "Satranç Tahtasında İran, Nükleer Program", Tasam Yayınları, İstanbul.

- DAĞI, İhsan (2002) "**Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**", Boyut Kitapları, İstanbul.
- EKİNCİ Celalifer Arzu, (2009) "**İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Adaylar Ve İzlenimler**", USAK Yayınları, Ankara.
- EROL, Mehmet Seyfettin, (2004) "**Fırsatlar ve Tehditler İkileminde İran'ın Orta Asya Politikası**", Uluslararası Güvenlik Sorunları, Asam Yayınları, Ankara.
- GURKAŞ Berna, (2007) "**Türkiye-İran İlişkileri**", Tasam Yayınları, İstanbul.
- İNANÇLI, Selim ve Mehmet Zeki Ak (2006), "**Türkiye'nin Komşu Ortadoğu Ülkeleri İle Ticari İlişkilerine Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Etkileri**", Ortadoğu Yıllığı 2005, Nobel Yayınları, Ankara.
- İZZETİ İzetullah, (2005) "**İran ve Bölge Jeopolitiği**", Küre Yayınları, İstanbul.
- İNAT, Kemal (2009), "**Türkiye'nin İran Politikası**", Küre Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ, Remzi (2001) "**XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları**", Tez Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- KOCATURK Nurhan, (2004) "**İran: ABD'nin Ortadoğu'daki Baş Ağrısı**", Değişim Yayınları, Sakarya.
- ORAN Baskın,(2013) "**Türk Dış Politikası**", Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OLSON Robert, (2004) "**Türkiye-İran İlişkileri**", Babil Yayınları, Ankara.
- ORAN, Baskın, (2001), "**Türk Dış Politikası**", C. I, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SAMİ, Oğuz ve ÇAKIR, Ruşen (2000), "**Hatemi'nin İran'ı**", İletişim Yayınları, İstanbul.

SANDER, Oral, (1998), "Siyasi Tarih, 1918-1994", 7.Baskı, İmge Yayınları, Ankara.

SARAY, Mehmet, (1996) "Türk - İran İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, (1992), "Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü", Turhan Yayınları, Ankara.

MAKALELER

- ALTAY, T., (1997)"Iran İslam Devrimi'nin Arka Planı", **Birikim Dergisi**, Sayı:96.
- ARAS Bülent, (2005) "İran'da Beklenmeyen Sonuç, Bilinmeyen Gelecek Ahmedinejad Dönemi ve Türkiye ", **Stratejik Analiz**, Sayı: 63.
- ARAS, Bülent, (1996) "'İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri," **Avrasya Dosyası** , No.3.
- ATLI, Altay, (2011)"Businessmen as Diplomats: The Role of Business Associations in Turkey's Foreign Economic Policy", **Insight Turkey**, C. 13, No:1.
- AYDIN, Mustafa ve Aras, Damla (2004)"Orta Doğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi: Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları," **Uluslararası İlişkiler** 1, No. 2.
- BALCI, Kemal (2006)"ABD'nin Asya'daki Yeni Müttefiki", **Aksiyon Haber Dergisi**, Cilt:10, S: 589, İstanbul.
- CALABRESE, John (1998) "Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship", **British Journal of Middle Eastern Studies**, C:25, No:1.
- ÇETİNKAYA, Gökhan. (2003)"Essential Friends and Naturel Enemies: The Historic Roots of Turkish-İranian Relations", **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 7, No: 3.

- EFEGİL**, Ertan, (2013)“İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Cilt 5, Sayı 49.
- EFEGİL**, E., **STONE** L. A.,(2003) “İran and Turkey in Central Asia: Opportunities for Reapproachment in the Post-Cold War Era”, **Journal of Third World Studies**, Vol. XX, No:1.
- EFEGİL**, Ertan, (2013)“İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Cilt 5, Sayı 49.
- GÜNDOĞAN**, Umut, (2003) “Islamic Iran and Turkey, 1979-1989 State Pragmatism and Ideological Influences”, **MERİA**, Vol 7, No:1.
- HAZİR**, Özcan, (2013)"Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri ve İlişkileri Etkileyen Faktörler",Revisiting the Iranian Nuclear Dilemma: (2010) A Study of 2002-2009 Developments”, **Ortadoğu Etütleri**, C:2, S: 2.
- KESKİN** Arif, (2006) "Devrim içinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakar Akımı ", **Stratejik Analiz**, Sayı: 69.
- KUTLAY**, Mustafa (2011)“Economy as the ‘Practical Hand’of ‘New Turkish Foreign Policy’: A Political Economy Explanation,” **Insight Turkey**, C: 13, S: 1.
- İŞERİ**, Emre, (2012)“Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Yansımaları”, **Ortadoğu Analiz**, S. 43.
- ÖNİŞ**, Ziya, (2011) “Multiple Faces of the ‘New’ Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique,” **Insight Turkey**, C:13, No:1.
- ÖZCAN**, N., **BAYIR**, E,(2002) “Orta Doğu Barış Süreci, Oyuncuları ve İran”, **Stratejik Analiz**, sayı 22, Ankara.
- SİNKAYA**, B (2012) “Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits”, **Insight Turkey**, Vol. 14, No:2.

GAZETELER

ÇANDAR, C (2007)“Rice benimle herhangi bir yerde ve zamanda görüşmek istiyor”, **Hürriyet**, 23 Şubat.

YOUSEFİ, Hasan “Vital Tour”, **Iran Daily**, 16 January 2005.

İNTERNET

- DURMUŞ** Mehmet,(2005)"İran ve Seçimler Üzerine",
www.turksam.org/tr/a395.html, Erişim: 27. 10. 2016
- EKİNCİ** Celalifer Arzu, (2008), "İran Türkiye Enerji İşbirliği"<http://www.usak.org.tr/dosyalar/enerjii%C5%9F.pdf>, Bilgi Notları , Erişim: 29.11.2016
- İRNA**, "Mutteki: Iran ve Türkiye Ortadoğu ve Avrupa enerji ihtiyacını karşılayabilir",(2007),<http://www2.irna.ir/tr/news/view/line12/0708217606094134.html> , Erişim: 10.11.2016
- KOSYREV, D**, (2008) Foreign Policy: Medvedev Taking Inventory”, RIA Novosti, <http://en.rian.ru/analysis/20080715/114049494.html>, (Erişim: 02.12.2016).
- SINKAYA** Bayram, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", 2012,<http://setav.org/tr/arap-bahari-surecinde-%C4%B0ranin-suriye-politikasi/analiz/1162>,SETA Analiz, Sayı 53, s.7-11, Erişim: 09.11.2016.
- TANSEL**, Selahattin; (1999) Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, M.E.B., İstanbul..<http://www.enfal.de/starih50.htm>, Erişim:26.10.2016.
- TRENIN**, Dimitri, (2008) “Thinking Strategically About Russia”, Carnegie Endowment for International Peace, http://www.carnegieendowment.org/files/thinking_strategically_russia.p, Erişim: 02.12.2016

ÖZGEÇMİŞ

Can TOPCU, 1989'da İstanbul'da doğdu. İlk ve Orta Öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Niğde Üniversitesi'nde Kamu Yönetim Bölümünden 2013 yılında mezun oldu. Şu anda Maltepe Üniversinde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler yüksek lisans yapmakta.

